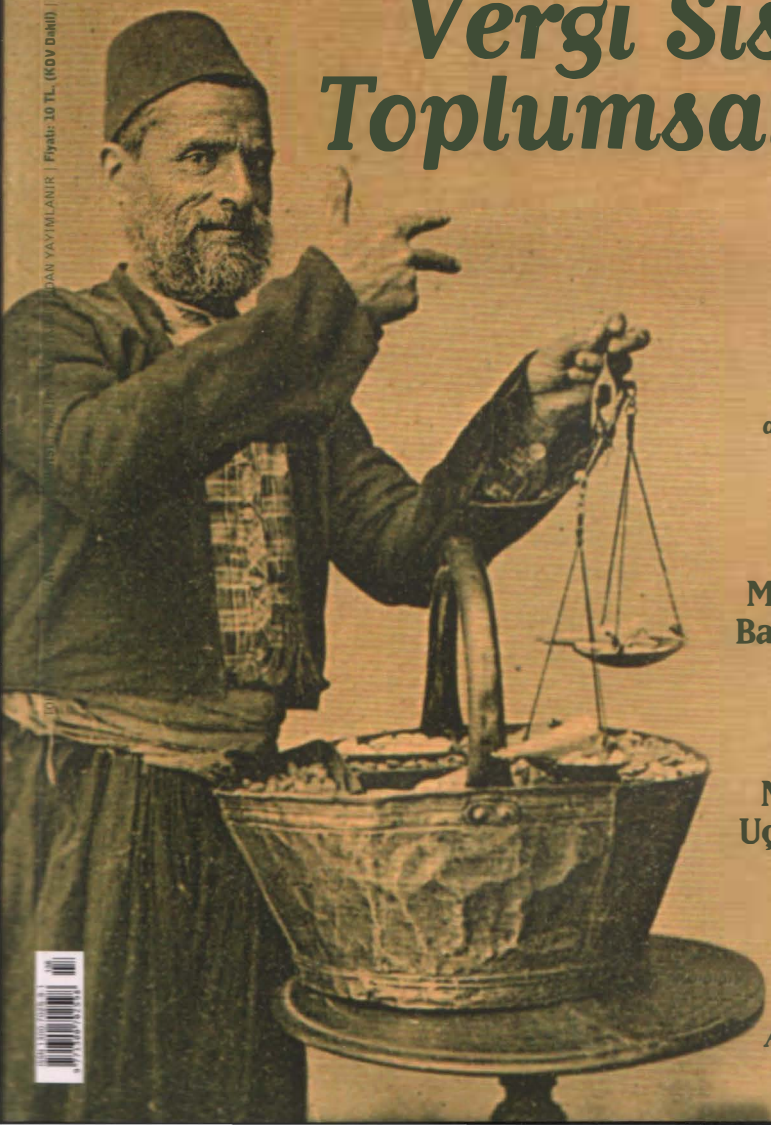
TOPLUMSAL
Tarih
252
ARALIK
2014

Gökhan Akçura ile Söyleşi: "Demokrasi Mücadelesinde Tan Gazetesi"
Cansu Kılınçarslan

Tanzimat Devleti, Vergi Sistemi ve Toplumsal Adalet

Nadir Özbek, Tanzimat Fermanı sonrasında yeni vergi politikalarının nasıl uygulandığına, bu politikaların mültezim-sarraf-bürokrasi ağlarıyla uyumuna ve geniş köylü yığınları açısından vergi adaletinin ne derece tesis ettiğine bakıyor. *s. 24*

Makedonya Sorunu'nun Batı Anadolu'ya Sıçrayışı ve 1914 Rum Tehciri
Emre Erol

Milli Mücadele'de Türk Uçaklarının Propaganda Beyannameleri
Foti Benlisoy

Ahmet Midhat'ın *Avrupa'da Bir Cevelan*'ı
Nüket Esen

...DAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 10 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

MERHABALAR,

Aralık sayımızda kapağa Nadir Özbek'in yazısını çıkardık. Özbek yazısında 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonraki dönemde her alanda yeniden organize olmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin vergi sistemini modernize etmek yolunda girişttiği çabaları ele alıyor. Vergi çıkar ve sınıf gibi meselelerden bağımsız düşünülemeyecek bir konu; yazıda mültezim, sarraf ve yüksek bürokrasi ağları ve bu ağların Osmanlı vergi sisteminde yapılan düzenlemelerle ilişkisi üzerinde duruluyor. Özbek yazısında aşarın gayrisafi hâsıla üzerinden alınan bir vergi olması itibariyle vergi rejiminin adaletsiz bir nitelik taşıdığının altını çiziyor.

Ahmed Midhat bilindiği gibi hayatının büyük bölümünü 19. yüzyılda geçirmiş, farklı konularda eserler bırakmış, çok velud bir yazar. Nüket Esen Ahmed Midhat'ı en iyi tanıyan birkaç kişi arasında. Aralık sayımızdaki yazısında Esen, Ahmed Midhat'ın 1889 yılında yaptığı Avrupa seyahati sonrasında yazdığı *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı kitabını tanıtıyor, ünlü yazarın seyahatnamesinden okuyucuya ilginç bölümler sunuyor: Avrupa şehirleri Ahmed Midhat'ın gözünde büyüttüğü kadar şaşalı değildir, Eiffel Kulesi bulutları delmiyor, Paris'te berberlik, tezgâhtarlık yapan kadınlara bile kibar davranmak gerekiyor vb.

Foti Benlisoy'un yazısı Yunanistan'da Küçükasya Felaketi olarak bilinen Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan tarafındaki askerlerin motivasyonuyla ilgili. Büyük Taarruz'un öncesinde hava üstünlüğünü ele geçiren Türk uçakları, Yunan siperlerine beyannameler bırakmaktadır. Benlisoy'un yazısı bu beyannamelerin içeriğine ve bunların Yunan askerlerince nasıl karşılandığına bakıyor.

Toplumsal Tarih'in 248. sayısında, Emre Erol'un 1914 yılında Foçateyn kazasında gerçekleşen kovuşturmayla ilgili bir makalesini yayınlamıştık. Erol, bu sayıda yine aynı dönemde Batı Anadolu'ya odaklanıyor ve 1914 Rum Tehciri sırasında yaşananları Makedonya Sorunu'nun Batı Anadolu'ya sıçrayışı olarak değerlendiriyor. Yaşanan iki dönemi, çokuluslu imparatorluk yapısının yerine homojenleştirme politikalarına dayalı ulus-devlet modelinin geçişi etrafında ele alıyor.

2015'in Ocak sayısında görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

Kapak Görseli:
Dilsiz Fıstık Satıcısı
Evvel Zaman İçinde İzmir, Uğur Yeğin

04 1 MAYIS 1909
SULTAN V. MEHMED REŞAD'IN CÜLUSU
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 POLONYA, WROCKLAW İZLENİMLERİ
İsmail H. Demircioğlu

14 ALİ UFUKİ
Joanna Florczak

16 "TOPLUM ARKEOLOJİSİ: TEORİK YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR"
Işılay Gürsu

18 OSMANLI BEYLİĞİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ MESELELERİ
Berat Seçkin Demirok

20 PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA FUAT DÜNDAR
Hazal Özdemir

22 PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA NAZAN MAKSUDYAN
Hazal Özdemir

24 TANZİMAT DEVLETİ, VERGİ SİSTEMİ VE TOPLUMSAL ADALET, 1839-1908
Nadir Özbek

32 AHMED MİDHAT'IN MADDİ / MANEVİ MEDENİYET AYRIMINI BOZAN SEYAHAT: *AVRUPA'DA BİR CEVELAN*
Nüket Esen

42 GÖKHAN AKÇURA'YLA SÖYLEŞİ: YOKUŞUN BAŞI: DEMOKRASİ MÜCADELESİNDE *TAN* GAZETESİ (1935-1945)
Söyleşi: Cansu Kılınçarslan

50 POLONYA SANATINDAN ORYANTALİST ESİNTİLER
Fatma Coşkuner

58 MAKEDONYA SORUNU'NUN BATI ANADOLU'YA SIÇRAYIŞI VE 1914 RUM TEHCİRİ
Emre Erol

66 MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRK UÇAKLARININ PROPAGANDA BEYANNAMELERİ VE YUNAN ASKERLERİNİN "KUVVE-İ MANEVİYESİ"
Foti Benlisoy

72 *ELBİSE-İ OSMANİYE*'Yİ TEKRAR ELE ALMAK - 3
Edhem Eldem

78 BİR TAYLORİSTİN GÖZÜNDEN İNHİSARLAR İDARESİ: WALLACE CLARK & COMPANY RAPORU
Özgür Burçak Gürsoy

82 IV. KILIÇ ARSLAN DÖNEMİ SARUS, KAYSERİYE VE DEVELU DİRHEMLERİN UYUMU
Yılmaz İzmirlier

86 19. ASIRDA BİR KADIN HATTAT ŞERİFE FATIMA ZEHRA HANIM
Hilal Kazan

90 PAMUK PRENSESİN MUTSUZ SONU
Nazan Maksudyan

92 17. YÜZYIL AVRUPA RESMİNDE İŞLER: HUKUK VE MALİYE
Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt

50 POLONYA SANATINDAN ORYANTALİST ESİNTİLER

Fatma Coşkuner, Pera Müzesi'nde bulunan, küratörlüğünü Prof. Tadeusz Majda'nın yaptığı Polonya Sanatında Oryantalizm sergisini değerlendiriyor.

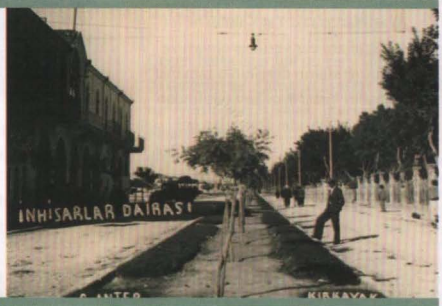

72 *ELBİSE-İ OSMANİYE*'Yİ TEKRAR ELE ALMAK - 3

Edhem Eldem, Elbise-i Osmaniye*'nin Osmanlı sınırlarını aşarak Avrupa'da yayınlanan Auguste Racinet'nin* Le Costume historique *(Kıyafet Tarihi) eserini nasıl etkilediğine bakıyor.*

78 WALLACE CLARK & COMPANY RAPORU

Özgür Burçak, 1933 yılında Taylorizmin önemli temsilcilerinden Henry Wallace Clark'ın Türkiye'ye gelişi ve inhisarlar idaresinin işletilmesi konusunda hazırladığı raporu sunuyor.

90 PAMUK PRENSESİN MUTSUZ SONU

Nazan Maksudyan, geçtiğimiz yıl yayınlanan, dönemin ayrıcalıklı sınıflarının yaşamına dair önemli bir tanıklık olan Saibe Örs'ün hatıratını tanıtıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 252, Aralık 2014

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
A4 Ofset Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Oto Sanayi Sitesi, Yeşilce Mah. Donanma Sok. No: 16 Kağıthane/İstanbul
Tel: +90 (212) 281 64 48

BASKI TARİHİ
Kasım 2014

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (pbx)
(0212) 513 54 00 (faks)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12002

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12168

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazarlardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısının ve yazar isimleri belirtmek zorunludur.

1 MAYIS 1909

SULTAN V. MEHMED REŞAD'IN CÜLUSU

L'Illustration dergisinin 1 Mayıs 1909 ve 3453 numaralı sayısında 27 Nisan 1909 günü Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle kardeşi Şehzade Mehmed Reşad Efendi'nin tahta çıkışının haberi yer almaktaydı. Birkaç resim ve kısa bir metinle tek sayfada verilen bu haberin en ilginç özelliklerinden biri, meclisin sığındığı Ayastefanos'taki Yat Kulübü'ne ait fotoğraflara yer verilmiş olması ve bu fotoğrafların derginin o zamanki muhabiri Yusuf Razi Bey tarafından verilmiş olmasıdır. Sonradan Bel soyadını alacak olan Yusuf Razi Bey (1870-1949), Hekim İsmail Paşa'nın torunu, Selim Sırrı Paşa ile harem anılarıyla ünlenmiş olan Leyla Saz Hanım'ın oğlu ve meşhur mimar Vedad Tek'in ağabeyiydi.

L'ILLUSTRATION

Fakat aslında haberin en ilginç tarafı, derginin de itiraf ettiği gibi, Paris'te çok daha önemli sayılan bir geleneğe bağlı olarak Mehmed Reşad'ın tahta çıkışının ikincil bir duruma düşmüş, hatta feda edilmiş olmasıydı. Gerçekten de 1 Mayıs günü geleneksel olarak senenin en önemli olaylarından biri olan Paris Resim Salonu'nun açılışı olduğundan, Sultan Reşad'ın cülus haberi derginin içlerinde kaybolup gitmiş, kapağa ise 1909 salonundan seçilmiş üç adet tablonun röprodüksiyonları gelmişti.

Derginin de özür dileyerek belirttiği ve dergimizin Kasım ve Aralık 2003 ile Ocak 2004 sayılarında (119-121) da görülebileceği gibi, bu durum gerçekten de ileriki sayılarda bol bol telafi edilecektir.

Küçükçekmece Garı'nda: Sivil kıyafette Binbaşı Cavid Bey, Hürriyet Ordusu başkumandanı General Hüsnü Paşa'nın ilanını okurken (21 Nisan).

Ayastefanos Yat Kulübü terasında: Mebuslar, Meclis-i Mebusan'ın hizmetine giren İstanbul zırhlılarından birinin gelişini seyrederlerken (22 Nisan).

TÜRKİYE'DE SALTANAT DEĞİŞİMİ

Geçen hafta İstanbul'un karşı ihtilali bastırmak ve Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe sokmak üzere gelen Makedonya ordusu tarafından ele geçirilmesini ilan ederken, payitahtın ellerinde olduğunu ve mücadele etmeden teslim olacağını varsayıyorduk. Ne yazık ki bu tahminimiz teyit edilmedi ve Jön Türklerin ordusu ancak kanlı bir mücadelenin sonunda Cumartesi 24 Nisan günü teker teker almak zorunda kaldıkları kışlalara hâkim olup dehşete kapılmış Abdülhamid'in olayların neticesini beklediği Yıldız'a nihayet ulaşabilmişlerdir. Bu dramın sonu padişah için bir ara korktuğu kadar korkunç olmadı. Ne var ki bu maceranın sonunda iktidarını kaybetti: Salı günü şeyhülislamın fetvasına dayanarak parlamentonun bir kararıyla tahttan indirilmiş oldu. Kardeşi Reşad Efendi ise top atışları eşliğinde V. Mehmed adıyla padişah ilan edildi.

Bu önemli haber, tesadüfün neticesinde bu sayımızda geleneğin her şeyin üstünde saydığı bir Paris olayına, yani iki büyük resim salonuna feda edilmiş oldu. Ama çok sayıda belge elimize ulaştı ve bunların en etkileyicileri gelecek sayımızda önemli bir yer tutacaktır.

V. Mehmed adı altında Abdülhamid'in yerine padişah ilan edilen Mehmed Reşad Efendi.

Fotoğraf Apollon.

Parlamentonun muvakkat mevkii Ayastefanos Yat Kulübü'nün eşiğinde Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Kanun-i Easasi'ye bağlı bir grup subayı kabul ederken.

Meclis-i Ayan ve Parlamento Reisi Said Paşa Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza ile Ayastefanos Yat Kulübü bahçesinde sohbet ederken.

Fotoğraflar muhabirimiz Yusuf Razi Bey ve M. J. Biliotti tarafından gönderilmiştir.

Ordu ve Donanmamızın Muzafferiyeti İçin

1 ARALIK 1914

SABAH

Kahraman ordu ve şanlı donanmamızın muzafferiyeti için kiliselerde duâ okunması ve her vechile müzaheret ve muavenete müsâraaten [süratle] iştirak ve şitâb olunması zımnında efrad-ı cemaate vesâyâ (vasiyetler]) icrası için Ermeni Katolik Patrikhanesi Meclis-i Cismani kararıyla Reis ve Nafıa Nezareti Hukuk Müşaviri Kardashian Ohannes Efendi tarafından vilayat murahhaslarına bâ- telgraf ve Dersaadet kiliseleri heyetlerine tahrirat-ı umumiye ile tebligat icrası suretiyle ifâ-yı vazife-i hamiyet-i vataniye edilmiştir.

Osmanlı Heyet-i İstihbariyesi

1 ARALIK 1914

SABAH

"Düşman devletlerinin aleyhimizde neşr ve tamimine çalıştıkları işâât-ı kâzibe ve bedhâhâneyi İyalan ve kötülükleri] red ve cerh ve bitaraf ve dost devletler matbuatı vasıtasıyla hâl ve vaziyetimize dair hakiki ve sahih malumat vermek maksadıyla merkezi Cağaloğlu'nda olmak üzere bir Osmanlı Heyet-i İstihbariyesi teşekkül etmiştir.

Kıbrıs'ta İngiliz Mezalimi

2 ARALIK 1914

SABAH

Kıbrıs'ta İngilizler tarafından irtikâb edilmekte olan mezalime dair gittikçe daha mufassal malumat alınmaktadır. Bu mezalimin hep ahali-i İslamiye'ye karşı olduğunu söylemeye hacet yoktur. Ahiren İngiliz idaresi tarlalardaki mahsulün dörtte üçü hükümet-i mahalliyeye terk edilmek lazım geldiğini ilan etmiştir. Müddet-i muayyenesi zarfında bu emre itaat etmeyecekler hakk-ı temellüklerinden mahrum kalacaklardır. Aynı zamanda ahali-i İslamiye'den bi'l-cümle silahlar derc edilmiş, yedinde silah bulunanların idam edileceği ilan olunmuştur. Hükümet Rumları ahali-i İslamiye aleyhine tahrik eylemektedir. Lefkoşa Mahkeme-i Şer'iyye Kâtibi Cami Behçet Bey casusluk töhmetiyle tevkif olunmuştur. Bu sebeble birçok İslamlar Mersin'e hicret eylemektedirler.

Hediye-i Haşmetane

3 ARALIK 1914

SABAH

Dün Osmanlı Ajansı tarafından tebliğ edilen bir telgrafnamede Avusturya – Macaristan İmparator ve Kralı haşmetli Fransuva Jozef hazretlerinin Hilâl-i Ahmer'e elli bin kron ihsanıyla ibraz-ı meâsir-i ulviyet buyurdukları bildirilmektedir. İşbu eser-i nevin-i muhâleset (dostluk)de millet-i Osmaniye'yi müstagrık-ı memnuniyet ve şükran eylemiştir.

Ermeni Patrikhanesi

4 ARALIK 1914

SABAH

Ermeni Patrikhanesi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin asakir-i Osmaniye için kışlık elbise diktirdiğini istihbar ederek bu bâbda Ermenilerin de iştirak etmesini arzu eylemiş ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne mürâcaata karar vermiştir. Elbiseler Beyoğlu'nda kâin Ermeni Darü's-sanâ'ası ve Hasköy ile Ortaköy'deki Ermeni kızlar yetimhanelerinde dikilecektir.

Dehalet

4 ARALIK 1914

SABAH

Öteden beri Aydın havalisinde dolaşmakta olan Çakırcalı'nın eski yoldaşı Hacı Mustafa Çetesi memleketin şu kargaşalıklı zamanında vatan borcunu ödemek ve hükümetin emrine hazır bulunmak üzere aman dilediğini "Köylü" refikimiz yazıyor.

Karlman Mağazası

4 ARALIK 1914

TANİN

Hâl-i hazırı dikkate alarak muhterem müşterilerini memnun etmek üzere her keseye elverişli gayet zarif ve metin kumaşlardan hanımlara kışlık her nevi elbise ve tuhafiye, erkek ve kadın çamaşırları ve kunduralar hazır edilmiştir. Cümleye tavsiye ederiz.

Viyana Belediyesi'ne Teşekkür

5 ARALIK 1914

SABAH

Viyana 3 Kanunevvel --Osmanlı Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa Viyana Belediye Reisi'ne bir mektup göndererek Viyana Daire-i Belediyesi namına Osmanlı Hilâl-i Ahmeri'ne 20 bin kron iane itâsından dolayı beyan-ı teşekkür etmiştir . [.....]

İzmir'de Yeni İsimler

5 ARALIK 1914

SABAH

Memleketin milli duygularına münâfî (aykırı) namlar ile mevsûm (isimlendirilmiş) sokaklara birer milli isim verilmesi için İzmir Valisi Rahmi Beyefendi tarafından lazım gelenlere o emir itâ kılınmıştır.

Rusya'da Faaliyet-i İhtilaliye

6 ARALIK 1914

SABAH

Harbin bidayetinde faaliyeti bir dereceye kadar duçar-ı atalet olan Rus Sosyalist İhtilal Teşkilat-ı Merkeziyesi son zamanlarda Rusya Hükümeti ile harp aleyhinde fevkalade propagandaya başlamıştır. Mezkûr Teşkilat-ı İhtilaliye Kafkasya ve Finlandiya'da dahi icra-yi nüfuza vasıta bulmuştur. Rus zabıta-i hafiyesi Petersburg, Moskov, Riga, Kiev şehirlerinde birçok silah ve mühimmat depoları keşfetmiştir. Bu depolardan Kafkasya ile Finlandiya'ya birçok silah ve mühimmat kaçırılmakta olduğu anlaşılmıştır. Teşkilat-ı İhtilaliye'de zî-medhal olan kimselerden tevkif olunanlar aleyhine müteaddid divan-ı harpler tarafından muhakemat ve takibata ibtidar olunmuş ise de gazetelerin bu hususta harf-i vâhid [hiçbir söz] yazmamaları şiddetle tenbih edilmiştir.

Batum Civarında

10 ARALIK 1914

SABAH

Kahraman asakir-i Osmaniye'nin Batum civarındaki muvaffakıyat-ı ahiresi münasebetiyle "Noye Fraye

Presse" neşrettiği bir makalede diyor ki: Asakir-i Osmaniye bilâ fasıla Kafkasya'nın içlerine doğru ilerliyorlar.Osmanlı Karargah-ı Umumisinin neşrettiği raporlarda Çoruh ve Acara havalisinde icra-yı harekât eden asakir-i Osmaniye'nin her gün yeni bir muzafferiyet ihraz ettiği ve şimdiden Batum'un şarkına yetiştiği anlaşılmaktadır. [....] Batum'un alınması ile Bahr-i Siyah'taki en büyük petrol deposunun Osmanlıların eline geçmesi yalnız maneviyat cihetinden değil, aynı zamanda maddiyet nokta-i nazarından da Rusya için bir darbe-i şedide teşkil edecektir. [.....]

Musevilerin Tabiiyet-i Osmaniye'ye Kabulü

10 ARALIK 1914

İKDAM

Memalik-i Osmaniye'de mukim Rus tebaasından olan Musevilerin tabiiyet-i Osmaniye'ye kabulleri hakkında Hahambaşı tarafından vaki olan mürâcaatın hükümetçe nazar-ı dikkate alınarak keyfiyet komisyon-ı mahsusuna tevdi olunmuş idi. İstihbarat-ı ahiremize nazaran komisyonca icap eden tetkikat icra ve bir de talimatname ihzar edilerek dün akşam Dâhiliye Nezareti'ne takdim kılınmıştır.

Herhangi devlet tebaasından olur ise olsun tabiiyet-i Osmaniye'ye girmek talebinde bulunan Musevilerin müracaatları is'afı mukarrer [kabul edilmesi kararlaştırılmış] olduğu cümleten müstahberâtımızdandır.

Nobel Sulh Mükâfatı

11 ARALIK 1914

İKDAM

Chrisiania 9 Kanunevvel

Nobel Komitesi, Nobel sulh mükâfatını bu sene hiç kimseye i'tâ etmemeye karar vermiştir.

Kafkasya'da İhtilal

12 ARALIK 1914

İKDAM

(Frankfurter Zeitung) gazetesi Kafkasya'da kıyam gittikçe tevsî etmekte [genişlemekte] olduğunu Çerkesler ile Gürcülerin büyük bir şevk ve hâhişle (arzuyla) ordu-yi Osmaniye iltihak ettiklerini ve asakir-i Osmaniye'nin Kafkasya'nın her tarafında büyük bir meserretle istikbal edilmekte [sevinçle karşılanmakta] bulunduğunu menba-ı mevsûktan (güvenilir kaynaktan) istihbar eylemiştir.

Rusya'da İhtilal Emareleri

12 ARALIK 1914

İKDAM

Sofya gazetelerinin Petersburg'tan aldıkları hususi malumata göre Rusya'da matbuat üzerine sansür şiddetini artırmıştır. Böyle olduğu hâlde bu günlerde pek çok matbu beyannameler sokaklarda uçuşmaktadır. Büyük şehirlerde ihtilal emareleri çoğalmakta olduğundan kuvve-i zabıta tezyîd edilmiştir.

Tebriz'de Galeyan

12 ARALIK 1914

SABAH

Zürih'ten "Noye Fraye Presse" ye iş'âr olunduğuna nazaran Almanya ve Osmanlı ordularının muvaffakıyyat-ı ahiresi Tebriz'de istihbar edilince şehr-i mezkûr ahalisi Rus ve İngiliz bankalarına hücum edip mevduatlarını talep etmişlerdir. Bankalar ise tediyattan izhar-ı acz ile gişelerini seddetmeye (kapatmaya) mecbur olmuşlardır. Bankalardan paralarını alamayan İraniler galeyana gelip bankaların bulunduğu mahalleyi kâmilen tahrip ve yer ile yeksan eylemişlerdir. "Frankfurter Zeitung" un istihbaratına nazaran Tebriz hadisesi hakkında şehr-i mezkûrdan Rusya'nın resmi ajansı bulunan Petersburg Telgraf Ajansı'na işârât-ı âtiye vuku bulmuştur: Tebriz'deki Rus Bankası'nın seddedilmesi üzerine ahali Anglo-Persian Bankası'na toplanıp Rus Bankası'ndaki mevduatın mezkûr İngiliz Bankası tarafından tediye edilmesini talep eylemişlerdir. İngiliz Bankası kasalarında mevcut nukudu kâmilen vermiş ise de tediyata kifayet etmemiştir. Paralarını alamayan İranlılar İngiliz Bankası'nın binasını kâmilen tahrip eylemişlerdir.

Kıbrıs'a Gönüllü Kaydı

13 ARALIK 1914

SABAH

İngiltere Hükümeti İslam'a karşı kullanmak üzere Kıbrıslı Rumlardan gönüllü kaydetmeye başlamıştır. Gönüllülere şehri [aylık] 120 şilin verilmektedir. Palikaryalar bu davete tehâlûk [büyük bir istek] göstermektedirler. Yalnız Lefkoşa'da 7. 000 gönüllü kaydedilmiştir.

Müsamere-i Milliye

13 ARALIK 1914

İKDAM

Şehzadebaşı'nda Millet Tiyatrosu'nda bu akşam Meclis-i Mebusan'ın yevm-i küşadı şerefine bir müsamere-i milliye tertip edilmiştir.

Berlin Şehrinin Hilâl-i Ahmer'e İanesi

14 ARALIK 1914

TANİN

Berlin 13 — Berlin Belediye Meclisi Hilâl-i Ahmer için 20. 000 mark iane itâsına karar vermiştir.

Borçka'dan Çekilen İlk Türkçe Telgraf

16 ARALIK 1914

TANİN

Batum Eyaleti dâhilinde Borçka Kasabası'ndan dün sabah matbaamıza ilk defa olarak Türkçe bir telgrafname keşide edilmiştir. Telgrafnameyi keşide eden, mahal-i mezkûrda tüccardan Keskinzade Salih Efendi namında bir zattır. Salih Efendi, bu telgrafnamede, otuz sekiz seneden beri meftunu bulundukları idare-i Osmaniye'ye memleketlerinin ilhakı hasebiyle orada bulunan bütün Müslümanların pek büyük sürûra nail olduklarını zikretmektedir. Ve gazetemizi artık serbestçe okuyabileceklerinden dolayı izhar-ı şâdmânî ettiklerini [sevindiklerini] beyan eylemektedir.

Papa'nın Bir Teklifi Münasebetiyle

17 ARALIK 1914

İKDAM

Polonya 15 – Sene Başı Yortusu münasebetiyle muhâsamâtın (harbin) bir iki gün için tatili hakkında Papa tarafından vuku bulan teklife dair Berlin'den gönderilen bir telgrafta deniliyor ki: Türkiye de dâhil olduğu hâlde muharip hükümetlerin kısm-i azamı bu teklifi hüsn-i suretle telakki ettikleri hâlde Rusya ve Fransa hükümetleri Papa'nın teklifini kabulden imtina eylemişlerdir. Almanya, Avusturya- Macaristan ve Türkiye hükümetleri Papa'nın teklifini kabul etmekle Papa'yı böyle bir teşebbüste bulunmaya sevk eden hissiyat-ı diniye ve insaniyeyi bihakkın takdir eylediklerini ispat etmişler ve aynı zamanda düşmanlarımızın bize atf ve isnâd etmek istedikleri barbarlığı pek esaslı ve kat'i bir surette red ve cerh eylemişlerdir.

Türk Ocağı'nda Dün Akşamki Müsamere

18 ARALIK 1914

İKDAM

Dün akşam Türk Ocağı'nda Milli Türk Şairi Mehmed Emin Bey şerefine parlak bir müsamere tertip olunmuştur. Müsamerenin ibtidasında Halide Hanım'ın şair hakkındaki hissiyatını musavver olarak gönderdiği tezkere kıraat olunmuş ve müteakiben Köprülüzade Fuad Bey tarafından da Mehmed Emin Bey'in Osmanlı şairleri arasındaki mevkii hakkında uzun bir konferans verilmiştir. Bunun akabinde Yusuf Akçura Bey lisanın ehemmiyetinden bahis bir nutuk irad etmiş, Mehmed Emin Bey'in milli şiirlerini "Türklüğe İsrafil'in borusu" cümlesiyle tavsif eylemiştir (nit elemiştir). Hamdullah Suphi Bey de Anadolu duygularından bahsetmiş ve bu duyguların, Mehmed Emin Bey'in ruhunda açtığı izleri yad ettikten sonra Türk eâzımının [büyüklerinin] resimleri sinema vasıtasıyla gösterilerek müsamereye hitam verilmiştir.

İnâs Numune Mektebi

18 ARALIK 1914

İKDAM

Hükümetçe vaz'-ı yed (el koyulan) müessesat-ı ecnebiyeden Aynalı Kavak'taki İngiliz Mektebi'nin İnâs (kız) Numune Mektebi ittihazı kararlaştırılarak bu bâbda icap eden tertibatın icrasına başlandığı haber alınmıştır.

Sene Başı Hediyesi

21 ARALIK 1914

SABAH

Alman ordusu için Osmanlılar tarafından hediye edilen 6.000 paket sigarayı Alman İstihbarat Odası Müdürü Almanya Sefareti'ne takdim etmiştir. Bu sigaralar yakında Berlin'e gönderilecektir.

Tatil

21 ARALIK 1914

SABAH

Jön Türk gazetesi sansüre göndermeksizin havadis neşreylediğinden dolayı üç gün müddetle tatil edilmiştir.

İstavroz Karyesi İsmini Değiştiriyor

24 ARALIK 1914

TANİN

Beylerbeyi'nde kâin (İstavroz) karyesi Heyet-i İhtiyariyesi tarafından matbaamıza bildirildiğine göre ahali-i mahalliye tarafından vuku bulan teşebbüs ve mürâcaat üzerine karyenin namı, bânî-i hakikisi olan (Bostancıbaşı Abdullah Ağa) namına tahvil edilmiştir.

Türk Ocağı'nda

24 ARALIK 1914

TANİN

Bu akşam saat yedide Ahmet Refik Bey tarafından "Hitit" ve "Sümer Akad" medeniyetlerinin Türk medeniyeti olduğuna dair tarih ve ilm-i mebhasü'l-kıhf [kafatası bilimi] nokta-i nazarından fevkalade mühim bir musâhabe yapılacak ve Cemil Bey tarafından milli parçalar çalınacak ve sinema ile de müntehab [seçilmiş] şeriller gösterileceklerdir.

İlan

30 ARALIK 1914

SABAH

Kanunevvel'in 17'inci Çarşamba günü gündüz hanımlara, akşam erkeklere Şehzadebaşı'nda Donanma Cemiyeti'nin Millet Tiyatrosu'nda Devlet-i Osmaniye'nin tesisinin 666' ıncı sene-i devriyesi şerefine Maarif Nazırı Şükrü Beyefendi hazretlerinin taht-ı himayesinde Rehber-i İttihad Mektebi teşebbüsüyle merasim-i ihtifâliye ve müsamere-i milliye ve tarihiye programı:

1- Ertuğrul bando-yu hümâyûnu tarafından konser. 2- İttihad ve Terakki Cemiyeti namına Ağaoğlu Ahmed Bey, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye namına Seyyid İsmail Efendi, Müdafa-i Milliye Cemiyeti namına Abdullah Efendi, Donanma Cemiyeti namına Saadettin Ferid Bey, Alman Millet-i necibesi namına Alman Sefareti tarafından Baron Mortman, Avusturya-Macaristan kavm-i necibi namına Macar Kulübü Reisi tarafından nutuk ve konferanslar.3- Dârü't-talim Musiki Heyeti tarafından milli Türk havaları. 4- Donanma Heyet-i Temsiliyesi tarafından "Yavuz" muhteşem temaşa.

İş bu içtimaa hanedan-ı Âl-Osman erkân-ı muhteremesi hazerâtı, Vükelâ-yı fihâm, Ayân ve Mebusan-ı kirâm, Almanya Ve Avusturya Sefir-i kebirleri cenabları, bi'l-umum cemiyetler, ceraid-i münteşire muhabir ve muharrirleri med'uvdurlar [davetlidirler].

Bu büyük gecenin şanını tebcil ve ta'ziz emeliyle büyük Amiralimiz Souchon Paşa hazretleri kendi namlarına Korvet Süvarisi Baron Fon Gommewich cenablarını göndereceklerdir gibi Bahr-i Siyah'ın hakim-i mutlakı sevgili (Yavuz) dretnotumuzun yüz kişilik bandosunu da göndereceklerdir.

Muhabere-i Memnû

31 ARALIK 1914

SABAH

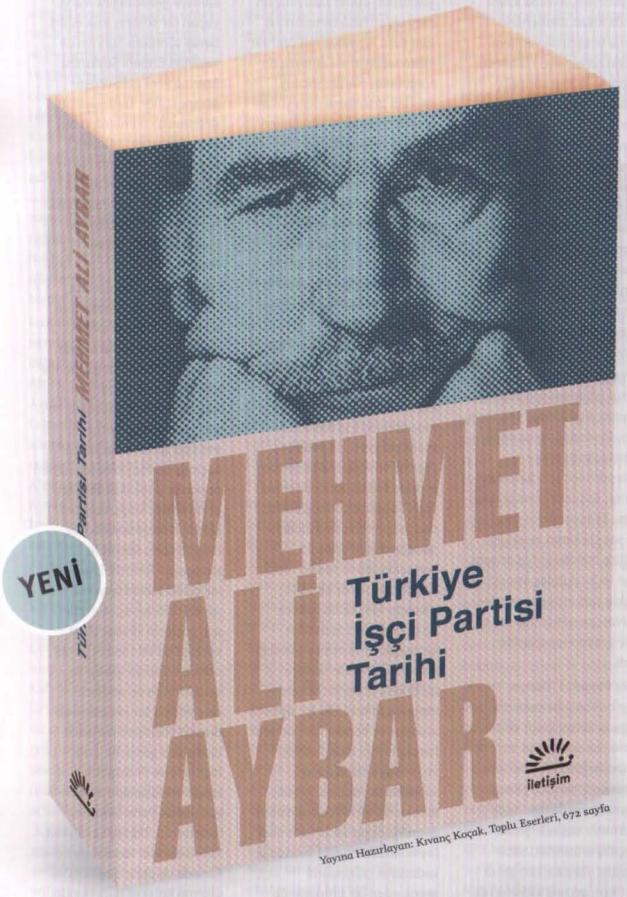
Askeri Sansür Müfettiş-i Umumiliği'nden: Muhâsım devletler memaliklyle [düşman devletler ile] muhaberat külliyen memnûdur.

İş bu memnûiyet transit tarikiyle vuku bulan muvâredat (gelen eşya) hakkında dahi caridir.

iletişim

Güler yüzlü sosyalizmin tarihi

Mehmet Ali Aybar, Türkiye sol hareketinde bambaşka bir yeri olan Türkiye İşçi Partisi'nin tarihini anlatıyor. Partinin kuruluşundan 1968 sonlarında su yüzüne çıkan anlaşmazlıklara kadar uzanan bir dönemi ele alan TİP Tarihi, Aybar'ın Türkiye, dünya ve sosyalizm üzerine analizleriyle zenginleşiyor.

MEHMET ALİ AYBAR KİTAPLARI

VİETNAM GÜNLÜĞÜ
ABD'NİN VİETNAM'DA İŞLEDİĞİ SAVAŞ SUÇLARINA KARŞI RUSSELL MAHKEMESİ
Yayına Hazırlayan: Kıvanç Koçak
267 sayfa

MEHMET ALİ AYBAR'IN MÜDAFAALARI VE MEKTUPLARI (1946-1961)
Yayına Hazırlayan: Barış Ünlü
224 sayfa

NEDEN SOSYALİZM?
MARKSİZMDE ÖRGÜT SORUNU: LENİNİST PARTİ MODELİNDE BİR ÖRGÜTTÜR
365 sayfa

MARKSİZM VE SOSYALİZM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
Yayına Hazırlayan: Aylin Özmen
232 sayfa

I. DÜNYA SAVAŞI TARİHYAZICILIĞINI KÜRESEL BİR BAKIŞ AÇISIYLA ELE ALMAK

I. Dünya Savaşı'nı konu eden Thyssen Konferansları'nın üçüncüsü, 3 Kasım 2014 günü Boğaziçi Üniversitesi'nde yapıldı. Fritz Thyssen Vakfı, Orient İstanbul ve Tarih Vakfı tarafından organize edilen konuşmalar serisi, Prof. Dr. Gerd Krumeich'in 2013 Kasım'ında yaptığı "Ulusal Perspektiflerin Ötesinde Harb-ı Umumi" adlı sunumuyla başlamıştı. İkinci konuşma, "Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak: Tarihsel İncelemede Uluslarüstü Bir An" (Understanding the World War I: A Transnational Moment in Historical Study) ise 2014 yılının Nisan ayında Bilgi Üniversitesi'nde, Prof. Jay Winter tarafından gerçekleştirildi.

HAZAL ÖZDEMİR

Freie Universitat öğretim üyesi Prof. Oliver Janz'dan önce, giriş konuşmasını Şevket Pamuk yaptı, I. Dünya Savaşı tarihyazıcılığının değişiminden bahsetti. Savaşın sadece devlet yöneticileri açısından değil, sıradan insanlar açısından da önemli olduğunun anlaşılmasına dikkat çekti. Savaşın artık sadece askeri tarih alanında değil, ekonomi, toplumsal tarih, kültür tarihi, psikoloji, sömürgecilik, toplumsal cinsiyet gibi bağlamlarda da incelenmeye başlandığını ifade etti. İnsan hakları, kadın özgürlükleri, öğrenci hareketleri ve savaş karşıtı eylemlerin, aşağıdan tarih anlayışının, mikro tarihin yükselişe geçtiği 1960'lar, I. Dünya Savaşı tarihyazımı için de bir dönüm noktası niteliğindeydi. Savaşın yüceltilmediği, aksine eleştirildiği bir ortamda, siviller yığın değil, birey olarak ele alındılar ve bireylerin tarihi önem kazandı.

Savaş, dönemin üç büyük imparatorluğu: Osmanlı, Avusturya Macaristan ve Çarlık Rusya'sının yıkımına sebebiyet verdiği gibi, küresel ekonomik değişimleri ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmeyi tetikledi. 19. yüzyılda yükselişte olan liberal ekonomi, savaş sırasında sekteye uğradı: Devletler, market üzerinde güçlü bir biçimde hâkimiyet kurmaya çabaladılar. I. Dünya Savaşı, genel savaş algısını değiştirirken, Avrupa kıtası dışında kalan ülkelerdeki Avrupa imajını da yeniledi. Savaşın birkaç ayda bitmesi beklenirken 4 yıl sürmesi, alışılan savaş pratiğinin dışında olup psikolojik bir şok yarattı. Siper savaşı kavramının ortaya çıkışı, savaş etiğini değiştirdi: Askerler, kendilerini saklama ihtiyacı duydular. Kimyasal gazların, makineli tüfeklerin kullanımı çok fazla sayıda insanın ölümüyle sonuçlandı. Silah teknolojisi ve savaş malzemeleri insanların tahmin edemeyeceği kadar gelişmişti.

Medya, devletler tarafından kontrol edilirken propaganda ve sansür akıl almaz boyutlara ulaştı. Devletler, toplumsal hafızayı yönetmek ve şekillendirmek için harekete geçtiler. Sivillerin savaşa dâhil olması, hükümetlerin çok fazla sayıda kadın ve erkeği mobilize etmelerinin yanı sıra, bilgiyi ve bilgi dolaşımını idare etmekte sarf ettikleri güç de bu savaşı topyekün bir savaş hâline getiren etkenlerden biriydi.

Şevket Pamuk, I. Dünya Savaşı'nın hâlâ çevremizde olduğuna dikkat çekti ve bizim de bu savaşın birer ürünü olduğumuzu ekledi: Tarihyazımı, savaşın güncel yansımalarına da ilgi göstermeye başladı. Şimdi ve geçmiş arasındaki sabit etkileşimi vurgularken şimdi değiştikçe, geçmiş algısının da değiştiğini öne sürdü. Savaşın çıkmasından kimin sorumlu tutulacağı, 4 yıl boyunca gösterilen askeri faaliyetlerin meşruiyeti hâlâ tartışılırken tüm suçu Almanya'nın üzerine yıkan tarihyazımı anlayışı da sorgulandı. Tarihyazıcılığı, sıradan insanların deneyimini ortaya çıkarmaya yönelirken siperlerde yaşananlar, askerlerin boş zaman faaliyetleri, eğlenceleri, ailelerine yazdıkları mektuplar ve savaş sonrası yaşanan travmalar önem kazandı. Askerlerin siperlerde nasıl vakit geçirdikleri kültürel bir fenomen olarak incelenmeye başlandı. Mektuplar, hatıratlar basıldı ve yeni bir savaş literatürü oluşturuldu. Bilginin popülerleşmesiyle elimize bireylerin tarihinin incelenmesi için daha fazla materyal geçti. Siperlerde Fransız ve Alman askerlerinin birlikte futbol oynadıklarına, Noel'i birlikte kutladıklarına dair bilgi veren kaynaklar, savaşın meşrutiyetinin sorgulanmasına neden oldu. Kadınların savaştaki rolü incelenirken kadın hakları ve özgürlükleri açısından karmaşık bir dönem yaşandığı anlaşıldı. Erkekler askere alınırken, üretimin devam etmesi için kadınlar iş hayatına atıldılar ve kendilerini, onların hareketlerini denetlemek ve üzerlerinde disiplin sağlamakla yükümlü gören erkeklerin etrafta olmayışının getirdiği özgürlük ortamından faydalandılar. Savaş sırasında kadınların çalışmasını teşvik eden bir propaganda yürütülürken savaş bittikten sonra anneliğe, kadının kocasına bağlılığına, evde kalması gerekliliğine vurgu yapan bir söylem inşa edildi. Savaş sürerken Türkiye'de yaşanan Ermeni Soykırımı üzerine yeni geliştirilen perspektifler, tarihyazımını değiştiren etkenlerden biri oldu: Soykırım, milliyetçi perspektifin ve resmi tarih anlayışının dışına çıkarak incelenmeye başlandı. Tüm bunlar değerlendirilirken global bir tarihyazımı hedeflendi.

Oliver Janz konuşmasına, I. Dünya Savaşı kavramının küresel bir savaşa değil, Avrupa devletleri arasında yaşanan bir savaşa gönderme yaptığını söyleyerek başladı. I. Dünya Savaşı tarihyazımında Avrupa merkezi tanımlamalardan kaçınıp savaşın küresel etkileri üzerinde yoğunlaşmamızın gerekliliğini vurguladıktan sonra, konuşmasında beş önemli konu üzerinde duracağını belirtti: Fransız ve İngiliz kolonizasyonu, Afrika'daki savaş, Avrupa dışı güçlerin savaşa girişi, küresel bir ekonomik savaş olarak I. Dünya Savaşı ve savaşın küresel etkileri. 1914 yılında kolonileşmenin doruğa ulaştığını haritalar üzerinden gösteren Janz, İngiltere ve Fransa'nın kolonî nüfusundan askeri güç olarak yararlandığını hatırlattı. I. Dünya Savaşı'nın, Yeni Zelanda, Hindistan, Kanada ve daha birçok ülkenin kolektif hafızasında bu sayede yer ettiğini söylerken Avustralya'da 2014 yılında düzenlenen anma

Kafkasya cephesinde Osmanlı askerleri.

etkinliklerinin fazlalığını örnek verdi. Savaşın kolonilerdeki milliyetçilik algısına katkıda bulunup isyanlara neden olmasının kanıtları da Hindistan'da, Kanada'da veya Kuzey Afrika ülkelerinde bulunabilirdi. Yerel halkın politizasyonu, özerklik isteğine dönüştü. 1918 yılında yayımlanan Wilson ilkelerine rağmen self determinasyon hakkını elde edemeyen ülkelerden bazıları, Çin gibi komünizme yöneldi.

I. Dünya Savaşı topyekün bir savaştı: Sömürgelerin savaşa dâhil olması, savaş alanını Afrika'ya, Latin Amerika'ya, Avustralya'ya yaydı. Alman Güneybatı Afrikası'nın alınması, İtilaf Devletleri'ni oldukça zorlarken savaş Afrika'yı harap etti. Doğu Afrika'daki Alman sömürgeleri, İngilizlere karşı gerilla savaşı taktikleri uyguladı. Savaşa Avrupa dışı devletlerin girmesi ise I. Dünya Savaşı'na küresel bir boyut kazandırdı. Osmanlı'nın, Japonya'nın, Çin'in ve ABD'nin savaşa dâhil oluşu, Ön Asya, Mezopotamya, Kafkaslar, Arap Yarımadası, Ortadoğu ve Uzakdoğu'nun da mobilizasyonu anlamına geliyordu. Dört yıllık küresel savaş, on milyon insanın ölümü, salgın hastalıklar ve açlıkla sonlandı. Avrupalı devletler için neden savaşıklarını sorunsallaştıran ve bunun üzerinden kendi milletlerinin farkına varan sömürgeler arasında milliyetçi hareketler yayıldı. Savaş sırasında, toplumlar hakkında oluşturulan stereotipler günlük pratiğin bir parçası haline geldi ve ırkçılığın yükselmesine yol açtı.

I. Dünya Savaşı'nın ekonomik boyutu, yine küresel alanda etkisini kanıtladı. İlân edilen topyekün seferberlikler altında erkek nüfusun çok büyük bir kısmı orduda mobilize edildi. Topyekün savaşı yürütmek için ise gıda, giysi ve savaş malzemesi üretimi ile dağıtımı zorunluydu. Kadınlar fabrikalarda çalışmaya başlarken, devletler de bu üretim ve dağıtım süreçlerini yönetmek için merkezi otoritelerini güçlendirme yolunda gittiler. Liberal ekonomi kesintiye uğradı. Savaş sonrasında ise İttifak Devletleri'nin dünya marketleriyle bağlantısı kesilirken, başlayan dekolonizasyon süreci, İngiltere ve Fransa'nın da market gücünü azalttı. Ekonominin küresel niteliği kayboldu ve devletler devletçi politikalar izleyerek savaş sırasında bozulan ekonomilerini toparlamaya çalıştı. Kolonilerini kaybeden İngiltere ve Fransa'nın gücü ve dünya otoritesi sarsılırken, ABD I. Dünya Savaşı'ndan büyük bir güç olarak çıktı. ABD'nin maddi ve askeri desteğiyle İtilaf Devletleri savaşta üstünlük sağlayabilirken, ABD de savaş sanayisi sayesinde ekonomisini büyüttü.

Oliver Janz, savaşın, Avrupa'nın dışındaki ülkelerdeki küresel sonuçlarına değindi. Japonya I. Dünya Savaşı'ndan kolonyal bir güce dönüşerek çıktı. Çin'in toprakları üzerinde hak iddia eden ülke, hem Çin üzerindeki denetimini artırdı, hem de ekonomik açıdan gelişerek önemli hammaddelere erişimini kolaylaştırdığı için İtilaf Devletleri'ne hammadde ve savaş malzemesi yardımı yaptı. Sanayileşme ve kentleşme alanında önemli adımlar atmanın yanı sıra, medyada savaşın nabzını tutu. Fabrikalarda çalışan İngiliz ve Alman kadınlar, sivillerin savaş deneyimleri ve diğer ülkelerin savaşı nasıl idare ettikleri hakkında fotoğraf albümleri oluşturdu. Japonya, verimlilik için modernleşme, zafer için verimlilik idealiyle hareket etti.

Latin Amerika ise savaşın global boyutunu kanıtlayan bir başka örnekti. I. Dünya Savaşı tarihyazımında genelde karşımıza çıkmayan bu bölge de, savaşın ekonomik ve toplumsal etkilerini deneyimlemiştir. Ticareti kesintiye uğradı ve bölge, ticaret partneri İngiltere'yle bağlantısı kesildiğinden kredi bulamadı. Haiti ve Küba işgali, Almanya tarafından konulan abluka, İtilaf Devletleri'ne yapılacak ve oradan gelecek yardımları engelledi. Bu koşullar, milliyetçi reformlara itici bir güç oluştururken, yerel halkın haklarını sorunsallaştırdı.

Oliver Janz, entelektüellerin gözündeki Avrupa imgesinin değiştiğini ve önemini yitirdiğinin altını çizdi. "Senin ölümün, benim hayatım" yazan bir Zig Zag karikatürünü örnek gösterdi. Avrupa'nın intiharı, kendi kendini değersizleştirmesi ve itibarsızlaştırması, Arjantin'in özgürlüğüne ve yeniden doğuşuna işaret etmişti. Reform retoriği, ulusal uyanışla iç içe geçmiş ve I. Dünya Savaşı'nda ivme kazanmıştı. Başka bir Zig Zag karikatüründe ise cüppesini ve şapkasını çıkarınca içinden bir barbar çıkan Avrupalı resmedilmişti. Avrupa'nın, maskenin arkasındaki gerçek yüzünü, kendi yarattığı ve ötekileştirdiği bir kavramla nitelendirmek ayrıca anlamlıdır. I. Dünya Savaşı, değişen Avrupa imajı üzerinden uygarlığın, gelişmenin, kalkınmanın ihaneti olarak görülmeye başlandı. Avrupa ve Avrupa kültürü algısının değişimi, ben-öteki ilişkisi bağlamında Avrupa dışı toplumların da kendilerini tanımalarına ve tanımlamalarına sebebiyet verdi. Bu itibar kazanma ve değerlileşme süreci self determinasyon talebi, dekolonizasyon ve milliyetçi akımlar olarak ortaya çıktı. Konuşmasını, savaşa sadece askeri olarak kimlik toplumların değil, çok daha geniş bir coğrafyanın etkilendiğini belirterek noktalayan Janz, I. Dünya Savaşı tarihyazımının ancak küresel bir perspektife erişince anlam kazanacağını vurguladı.

POPÜLER TARİH DERGİLERİ SEMPOZYUMU

POLONYA, WROCKLAW İZLENİMLERİ

21. yüzyılla beraber dünyada popüler tarihle ilgili yayınlarda bir artış meydana gelmiştir. Bu artışın önemli nedenlerinden biri ticarettir. Ticari açıdan bakıldığında tarih, kültür endüstrisinin bir kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin ticari amaçlı kullanımı anlamına gelen tarih endüstrisi, tarihi mekânlar, tarihi müzeler, tarihi materyaller ve tarihi içerik yoluyla ekonomik gelir elde etme olarak tanımlanabilir. Tarih endüstrisinin ticari girdi elde ettiği unsurlardan bir tanesi de popüler tarih dergileridir.

İSMAİL H. DEMİRCİOĞLU

History and Edutainment Sempozyumu'ndan katılımcılar, Wrocklaw, Polonya.

Popüler tarih dergileri, tarihsel bilgiyi görsellik unsuruyla beraber basit, eğlenceli ve anlaşılır bir dille okuyucuya sunarak ekonomik bir imkân sunmaktadır. Başka bir deyişle popüler tarih dergileri yoluyla tarihsel bilgi, kitapçılarda, büfelerde ve kırtasiyelerde alıcı bulabilmekte ve halkla buluşmaktadır.

Son yıllarda dünyada önemli bir ekonomik pazar hâline gelen popüler tarih dergileri, tarihsel bilgilerin basit bir dille halka sunulmasının yanında, pedagojik değeri olan materyaller olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu materyaller etkili kullanıldığı takdirde, okullarda öğrencilerin tarihe yönelik ilgisinin artırılmasının yanında, öğrencilere farklı beceri ve nitelikleri de kazandırabilirler. Eleştirel düşünme, bilimsel düşünme ve medya okuryazarlığı bu beceriler arasında gösterilebilir. Tarih derslerinde popüler tarih dergilerinden istenilen verimin elde edilebilmesi için, bu materyallerin eğitimde nasıl kullanılması gerektiği konusunda tarih öğretmen adaylarına ve öğretmenlerine uygulamalı eğitim verilmelidir.

Son yıllarda popüler tarih dergilerine yönelik artan ilgi, bu dergilere yönelik yapılan proje ve sempozyumların sayısında da bir artış meydana getirmiştir. Bu çerçevede, 8-10 Eylül 2014 tarihlerinde Polonya'nın Wrocklaw şehrinde yapılan "Tarih ve Eğitici Eğlence (History and Edutainment)" başlıklı sempozyumun bir bölümü popüler tarih dergileriyle ilgili sunumlara ayrılmıştır. "Türk Tarih Öğretmenleri Eğitici Eğlenceler Hakkında Ne Düşünüyor?" isimli sözlü bildiriyle katıldığım bu sempozyumda popüler tarih dergileriyle ilgili önemli bildiriler sunulmuştur. Türk tarih öğretmenleriyle yapılan çalışma sonucunda, tarih öğretmenlerinin eğitimsel eğlenceye dayalı etkinlikler ve materyaller hakkında yeterince bilgilerinin olmadığı ve bir kısmının derslerinde eğitimsel eğlence olarak sadece müzik kullandıkları anlaşılmaktadır.

İki gün süren sempozyumun üç oturumu popüler tarih dergilerine ayrılmıştı. Popüler tarih dergilerine ayrılan oturumlarda Almanya, İngiltere, Danimarka, İsveç, Çin ve İspanya'dan akademisyenler toplam 10 bildiri sunmuşlardır. Almanya'dan sempozyuma katılan bir katılımcı "Bilginin Aktarımı ve Eğlence Arasında Popüler Tarih Dergileri" bildirisinde popüler tarih dergilerinin tarihsel bilgiyi basitleştirdiği ve eğlenceli olarak halka sunduğunu vurgulanmıştır. Popüler tarih dergilerinin ticari boyutunun olduğu ve bu dergilerin talep görebilmesi için geçmişin daha eğlenceli, basit ve görsel olarak sunulmasının önemi üzerinde durulmuştur. Bildiride işaret edilen bir diğer husus ise, popüler tarih dergilerinin öğrencilere medya okuryazarlığı becerilerini kazandırabileceği yönündeydi.

Sempozyuma Çin'den katılan diğer bir akademisyen ise "Çin'de Popüler Tarih Dergileri" çalışmasında, Çin'de popüler tarih dergileri pazarının son dönemde genişlediğini ve tarihin önemli bir endüstri hâline geldiğini ifade etmiştir. Buna ilaveten bildiride popüler tarih dergilerinin zaman zaman Çin'deki resmi tarih söylemi dışına çıktığı ve sıradan insanların ve olayların resmi kayıtlara dayanmayan belgelerle halka eğlenceli olarak sunulduğu vurgulanmıştır. Bildiride vurgulanan bir diğer nokta ise, Çin'de popüler tarih dergilerinin çeşitli olduğu ve bunların farklı eğitim ve ekonomik seviyelere hitap ettiğidir.

Başka bir bildiri ise, "İsveç'te Popüler Tarih Dergileri" başlığını taşımaktadır. Bildiride bu ülkede son dönemde popüler tarih derslerine olan ilginin artığı ve yarım düzineden fazla derginin yayımlandığı belirtilmiştir. Araştırmada İsveç'teki popüler tarih dergilerindeki görseller içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi sonucunda; tarih dergilerinin daha çok güçlü erkekleri konu ettiği ve kadınlara görsellerde yeterince yer vermediği sonucuna varılmıştır. Araştırmanın bir diğer sonucu ise, İsveç'teki popüler tarih

dergilerindeki görsellerde kadının daha ziyade erkeğin yanında ve çıplaklığıyla ön plana çıkarıldığıydı.

Sempozyumda sunulan diğer bir bildiri ise "Tarih Öğretimi İçin Faydalı Bir Araç; Popüler Tarih Dergileri" isimli çalışmadır. Almanya'dan bir katılımcı tarafından sunulan bildiride, popüler tarih dergilerinin tarih öğretimi açısından önemli olduğu, bu dergilerde kullanılan basit dil ve ilginç görsellerin, bu materyallere olan ilgiyi artırdığı ifade edilmiştir. Bildiride popüler tarih dergilerinin eğlenceli ve basit olduğu için tarih derslerinde kullanılması gerektiği vurgusu da yapılmıştır.

Sempozyumda popüler ve bilimsel tarih dergilerine ayrılan oturumlardan anlaşıldığı üzere, tarih endüstrisinin bir parçası olarak dünyada bu dergilerin sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Bildirilerden ortaya çıkan bir diğer sonuç ise, insanların boş zamanlarını daha eğlenceli hâle getirme ve bilgilenme aracı olan popüler tarih dergilerinin tarih eğitimine önemli katkılar sağlayabileceği yönündeydi. Tarih eğitimi açısından bakıldığında popüler tarih dergileri, kullandıkları dil ve görseller sayesinde tarih konularını basitleştirmektedirler. Buna ilaveten, bu dergiler aynı tarihsel konularda farklı bakış açılarını öğrenciye sunabilmektedir. Bu sayede öğrenciler, tarihsel bilginin yapısını anlama, bilimsel ve eleştirel düşünme gibi nitelik ve becerileri de geliştirme şansına sahip olabilirler. Popüler tarih dergilerinin tarih eğitiminde etkin bir biçimde kullanılabilmesi için, tarih öğretmen adayları ve öğretmenlerinin popüler tarih dergilerine daha fazla ilgi gösterip, bu materyallerin derslerde nasıl kullanılması gerektiğiyle ilgili bilgi ve beceriye sahip olmaları gerekmektedir.

PROF.DR. İSMAİL H. DEMİRCİOĞLU
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ, FATİH EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ

20. GEZİCİ FESTİVAL'İN ÖZEL BÖLÜMLERİNDEN BİRİ "OSMANLI'DAN MANZARALAR"

Ankara Sinema Derneği'nin T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla düzenlediği Gezici Festival bu yıl, 20'nci yılını kutluyor. 28 Kasım - 8 Aralık 2014 tarihleri arasında sinemaseverlerle buluşacak festival, her yıl olduğu gibi Ankara'dan yola çıkacak. 28 Kasım - 4 Aralık'ta başkentteki gösterimleri devam ederken, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nin katkılarıyla, 3 - 7 Aralık tarihleri arasında Eskişehir'e konuk olacak. Gezici Festival yolculuğunu, Sinop Kültür ve Turizm Derneği'nin katkılarıyla, 5 - 8 Aralık'ta Sinop'ta tamamlayacak.

Sinemanın seçkin örneklerini Türkiye'nin değişik kentlerindeki sinemaseverlerle buluşturmak ve Türkiye sinemasını dünyaya tanıtmak için tam 20 yıldır yollarda olan, bugüne kadar toplam 5 ülke ve 23 şehre giderek, 56 bin 872 kilometre yol kat eden Gezici Festival, klasikleşen bölümlerinin yanı sıra özel bölümleriyle de dikkat çekiyor. Festivalin bu yılki özel bölümlerinden biri olan "Osmanlı'dan Manzaralar," Osmanlı topraklarında 1896-1922 yılları arasında, farklı sinemacılar tarafından çekilen ve çeşitli arşivlerde bulunan filmleri gün yüzüne çıkarıyor. Bir zamanlar imparatorluğun parçası olmuş ülkeler tarafından genellikle göz ardı edilen bu filmler, Osmanlı'ya ve sinema tarihine farklı bir gözle bakmayı sağlıyor. Amsterdam'daki Eye Film Institute'tan küratör Elif Rongen Kaynakçı'nın derlediği filmler, turist rehberi niteliğindeki manzara görüntülerinden etnografik gözleme kadar çok farklı ve geniş bir yelpaze sunuyor.

17. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK VE BİLGİ AKTARIMI

ALİ UFUKİ

JOANNA FLORCZAK

Max Weber Foundation'ın bir parçası olan Orient Institut İstanbul, bu kış döneminde günümüzde Türkiye Cumhuriyeti olarak bilinen topraklarda icra edilen ve yaşayan müzik konusunda çeşitli başlıklardan oluşan bir seminerler dizisine ev sahipliği yapıyor. Birçok alandan araştırmacılar, genellikle müzikologlar ve tarihçiler, dinleyicileri ilginç konularla buluşturarak şimdilerde İstanbul denen şehrin ve bir ülkenin müzik mirasının çeşitliliğine ve müzik geçmişine ışık tutuyorlar.

Bu seminerlerin ikincisi, 5 Kasım'da Almanya'dan (Münster'deki Westfalishe Wilhelms-Universitat) gelen müzikolog Dr Judith Haug'un katılımıyla gerçekleşti. Dr Haug, 2012 yılından bu yana Osmanlı zenginliğinin, Osmanlı kültürel ve siyasi dünyasının Avrupa'ya etkilerinin örneği olan Ali Ufuki üzerine çalışmaktadır.

ALİ UFUKİ KİMDİ?

Biyografisinde tarihçilerin doldurmaya çalıştığı çok fazla boşluk var. Dr Haug'un araştırmalarına göre 1610 civarında bugünün Ukrayna'sında Lviv'de doğmuştur. Daha çocukken Kırım Tatarları tarafından esir alınarak IV. Murad'ın sarayına getirilir. Sarayda ihtidâ etmiş ve içoğlanı olarak yoğun bir eğitim almıştır. Orada geçirdiği 20 yılın ardından saray hizmetini bitirmiş ama İstanbul'da kalmıştır. Hayatının çoğunu burada geçirmiş, 1666 yılında İngiltere'ye göç etmeye teşebbüs etmiş ve 1675'te ölmüş, bilinmeyen bir yerde toprağa verilmiştir.

Genellikle aldığı "Ali Ufki" adıyla tanınır fakat Dr Haug isminin, kendisinin yazdığı gibi 'Ufuki' olarak okunması gerektiğini belirtti. Kendi aldığı bu ismi dışında, Wojciech Bobowski, Albertus Bobovius, Ali bey ya da Santuri Ali Ufki olarak da bilinir. Aldığı ve kullandığı isim muhtemelen Osmanlıcadaki 'ufuk' kelimesinden geliyor.

Esaret öncesi yılları hakkında pek bir şey bilmiyoruz. İyi eğitim aldığından, büyük ihtimalle zengin, asilzade bir aileden geliyordu. Sonraki kişisel notlarını İtalyanca olarak aldığından İtalyan bir eğitmene sahip olabilir ya da Cizvit okuluna katıldı. En az 12 dili -bu Dr Haug'un yazılarından tespit edebildiği rakamdır- akıcı bir biçimde konuşuyordu. Ancak birçok kaynakta daha fazla -hatta bazılarında 18- dil bildiğinden bahsedilir. Bobowski ayrıca evliydi, bunu da sadece bir yazısında kayınbiraderinden bahsettiği için tahmin ediyoruz. Bununla birlikte muhtemelen hiç çocuğu yoktu. Ufuki dragoman, müzisyen, çevirmen ve yazar olarak tanınıyor.

Dr Haug, Ali Ufuki biyografisinin yaşadığı döneme göre pek olağandışı olmadığına dikkat çekti. İkinci bir kültür edinmeye zorlanan Bobowski/Ufuki bu konuda uzmanlaşmış; sonraki yazılarıyla ve yaklaşık 20 yılını geçirdiği haremden ayrıldıktan hemen sonra Avrupalı diplomatlar için dragoman olarak çalışmasıyla Avrupalıların saray ve saray kültürüne erişimine tercüman olmuştur. İhtida etmeden önce Bobowski'nin dini mezhebi tam olarak neydi? Bu çok kesin değil...

Onun Topkapı Sarayı tasviri, tarihçiler ve orada bulunduğu dönemin saltanat hayatıyla ilgilenenler için muhteşem bilgi kaynağıdır. "The Compendium" [*Mecmua-i Sâz ü Söz*] olarak bilinen çalışması, ölümünden sonra 1690'da basılmıştır; musiki elyazmaları, yemek tarifleri ve günlük hayata dair küçük notlardan oluşan bir koleksiyondur. Burada İslamiyeti de anlatır fakat genellikle musiki faaliyetlerine odaklanır. Burada Ufuki tarafından yazılan musiki, açıkça 17. yüzyıla ait en önemli Osmanlı musikisi olarak ele alınır. Batı notalandırmasını kullanarak birçok şarkı ve enstrümantal parça, saray ve halk müziği yazabiliyordu. Bu Batı notalandırmasının Türk musikisinde ilk uygulanışıydı. *Mecmua-i Sâz ü Söz* muhtemelen zaman içinde derlendi ve sonrasında Paris'e ulaştı. "Collection" isimli ikinci büyük çalışması yüksek kalitedeki kâğıt üzerine çok iyi bir biçimde kopyalanmıştır, bazı bölümler iyi bir biçimde hat edilen bu elyazmasının yazarının Ufuki değil, onun tuttuğu biri olduğu düşünülüyor. Burada bahsedilen *Mecmua-i Sâz ü Söz* daha sonra Londra'ya götürüldü. Diğer önemli çalışması "Psalter"dir. Ufuki gerçekten çok yönlü biriydi. Yazdığı diller arasında İbranice, Rumca ve tabii ki Latince vardı. O bir müzisyendi, enstrüman çalmayı bilmek ve nota yazmak bu dönemin iyi eğitiminin parçasıydı. Nota yazmaya başlamasıyla, saraya gelişinden çok kısa bir süre sonra etrafı çevrilmişti ancak meslektaşlarına notaları öğretmeyi kabul etmiyordu. Başta "Paris Elyazması"nın bölümleri olmak üzere, çalışmalarının büyük bölümü kayboldu. Ancak yine de yazdıkları ve muhafaza ettikleri bize harem ve çevresi hakkında çok şey anlatıyor. Dr. Haug konferansta Ufuki'nin son derece meraklı biri olduğunu söyledi. Dragoman olarak çalıştığı dönemde imparatorluk ile ilgili edinilen değerli bilgileri yabancı diplomatlara yaygınlaştırıyordu, ara bulucu olarak görev yapıyordu ve Doğu medeniyeti ile ilgili elyazmalarının bazılarının Batılılar tarafından edinilmesine yardım ediyordu. Yeni kültürü tarafından iyi asimile edilmiş bir yabancı olarak hem içeriden hem dışarıdan bir yaklaşımı kullanıyordu, ikisinde de uzmanlaşmıştı. Döneminin yerellği karşısındaki ağın bir parçasıydı ve gerçekten ilham verici bir insandı.

1582 yılında İstanbul'lu sazendeler. *Surnâme-i Hümâyûn*, TSM H1344, y. 18b'den ayrıntı.

Çeviren ve düzenleyen:
Cansu Kılınçarslan

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bağımsız, özgür ve eleştirel üniversite yayıncılığında 15 yıl.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 15 yıl önce yayın hayatına başladı. Yayınevimizi kurarken, savunmuş olduğumuz bir temel ilke vardı: Türkiye'de akademik yayıncılık alanında bağımsız, özgür ve eleştirel bir yayın anlayışını geliştirmek, bu anlamda üniversite yayıncılığında yeni bir dönemin öncüsü olmak.

Bunu temel alarak geçirdiğimiz 15 yıl içinde, Türkiye'de Darülfünun'dan bu yana devraldığımız akademik yayıncılığın mirasını sürdürürken, toplumun süregelen değişimini de temel aldık. "Bağımsız, özgür ve eleştirel üniversite yayıncılığı" kavramını biçimlendirip, tüm akademik yayıncılık dünyamızın bu ilkeyi benimseyerek yayıncılık yapması yolunda örnekler verdik.

15 yıl sonra az da olsa bu çabalarımızın sonuçlar vermeye başladığını görüyoruz. Bugün sayıları çok olmasa da, bu ilkelere uygun yayın yapan ve iyi örnekler veren üniversite yayınevlerimiz var.

Elbette ki, üniversitelerimizde yıllardır resmî ideoloji ile kemikleşen yayıncılık geleneğinin bir günde değişeceğini bekleyemiyorduk. İlk kuruluş yıllarından, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine uzanan akademik yayıncılık, kimi zaman kendini devlet ideolojisi ile bir tuttu; kimi dönemlerde nisbi olarak oluşan özgür, demokratik ortamlarda bile "bağımsız, özgür ve eleştirel" bir yayın çizgisi oluşturulamadı.

İşte İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 15 yıl içinde bu çarkın dışına çıkabilen yayınevlerinden biri, belki de ilki oldu. Bununla gurur duyuyoruz.

15 yılda tarihten ekonomiye, uluslararası ilişkilerden siyaset bilimine, hukuktan insan haklarına, sosyolojiden psikolojiye, ders kitaplarından başvuru kitaplarına uzanan geniş bir çerçevede Türkçe ve İngilizce olarak toplam 500'e yakın kitap yayınladık. Kitaplarımız Türkiye'deki üniversitelerin yanısıra birçok yabancı üniversitede ders kitabı oldu, kaynak kitap gösterildi.

Bugün küreselleşen dünyada üniversitelere yüklenen misyon hızla değişmekte, temel amacı "demokratik yurttaş yetiştirmek" olan üniversite kavramının içi boşaltılarak, piyasa koşullarının belirlediği kurallar içinde girişimci, pazar rekabeti koşulları için gerekli eğitim hedeflenmekte, akademik yayıncılığın tanımı da bu anlayışa göre yeniden biçimlenmek istenmektedir.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları olarak 15 yıldır, demokratik bir toplumda bilginin, serbestçe dolaşmasını, tüm yanlarıyla tartışılmasını savunan bir anlayış geliştirdik. Özellikle toplumumuzun tabu saydığı konuların üzerine gidip, bu konular üzerine yayın yaparak sınırları zorlamaya, akademik olarak her türlü düşüncenin topluma serbestçe ulaşmasını sağladık.

Bugün ülkemizde, sadece üniversite yayıncılığının değil tüm yayıncılığın karşılaştığı engellere, özellikle yayınlama özgürlüğüne yönelik tahammülsüzlük, tehdit ve yasal girişimlere rağmen yolumuza devam ediyoruz.

www.bilgiyay.com
İnönü Caddesi No: 6, Kuştepe 34387 Şişli İstanbul
Telefon: 0212 311 61 34 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

"TOPLUM ARKEOLOJİSİ: TEORİK YAKLAŞIMLAR VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALAR"

IŞILAY GÜRSU

Meksikalı arkeologlar Rebeca Panameno ve Enrique Nalda'nın aynı isimli makalelerinde "Arkeoloji, Kimin İçin" (*Arqueologia: ¿para quien?*) diye sormalarının üzerinden 35 yıl geçti. Bu soru, 2000 yılında Oğuz Erdur ve Güneş Duru'nun yayınladıkları "Arkeoloji: Niye? Nasıl? Niçin?" kitabında Türkiye üzerine ilk defa bu kadar direkt ve açık bir şekilde soruldu.

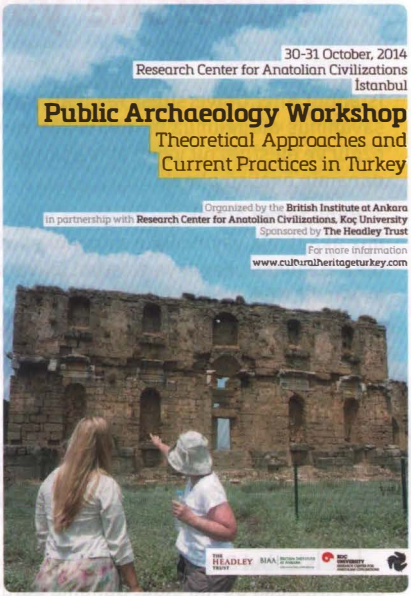
30-31 Ekim 2014 tarihinde Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (AIAE) tarafından Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'nde İngiliz vakıf Headley Trust sponsorluğunda düzenlenen "Toplum Arkeolojisi: Teorik Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Uygulamalar" çalıştayının amacı da bu sorulara cevaplar aramaktı. Çalıştay, AIAE'nin kültürel miras yönetimi alanında yürüttüğü projenin kapsamında gerçekleşti.

Yaklaşık 60 senedir Türkiye'de faaliyet gösteren AIAE de kültürel miras yönetimini araştırma alanları arasında en üst sıralara yükseltti. Bu stratejik açılım ile 2013 yılında Hacettepe Üniversitesi ile birlikte bir kültürel miras yönetimi projesi hayata geçti. İngiliz Headley Trust vakfı tarafından finansal olarak desteklenen proje, Aspendos antik şehrini ve günümüzde Burdur, Isparta ve Antalya il sınırları içinde yer alan antik Pisidya bölgesini ele almakta. Her iki projenin de temel amacı bu alanlardaki arkeolojik mirasın bölge halkına sosyo-ekonomik faydalar sağlamak amacıyla kullanılması için bir yol haritası belirlemek.

Proje, Türkiye'de akademik bir alan olarak son zamanlarda görünürlük kazanan kültürel miras yönetimini hem teorik açıdan incelemeyi hem de bu bilgiyi pratiğe dökmeyi amaçlıyor. Projenin teorik açıdan yaptığı en büyük katkılardan biri AIAE'nin kütüphanesinin konu ile ilgili yayınlara yaptığı yatırım. Arkeoloji öğrencilerinin ve uzmanların yoğun olarak kullandığı kütüphane, yaptığı yeni alımlarla kültürel miras alanında iddialı bir merkez olma yolunda. Bir diğeri ise yazının başında değindiğim Toplum Arkeolojisi konulu çalıştay.

Çalıştay, Toplum Arkeolojisini dört farklı tema etrafında ele aldı. İlk oturum "Teorik Yaklaşımlar ve Toplum Arkeolojisinin Kavramsal Çerçevesi" kapsamında arkeolojinin geçirdiği düşüncesel evrim ve kendini sorgulamaya başlayarak yeni bakış açılarını nasıl irdelediği tartışıldı. Akira Matsuda, toplum arkeolojisinde dört farklı yaklaşımın altını çizerek, eğitimsel, halka ilişkiler, çoğulcu bakış açısı ve eleştirel yaklaşımların son 15 yılda nasıl bir değişim gösterdiğini anlattı. Aynı oturumda Reuben Grima son dönemlerde Avrupa Birliği tarafından düzenlenen Floransa (2000) ve Faro Konvansiyonlarının (2005) arkeoloji üzerine yoğunlaşmasalar da arkeolojinin bugün geldiği ve gelebileceği nokta hakkında ilham kaynağı olabileceğini belirtti. Son konuşmacı Veysel Apaydın tartışmayı Türkiye ölçeğine taşıyarak Ani, Çatalhöyük ve Boğazköy örnekleri üzerinden eleştirel bir bakış açısı sundu.

İkinci oturumda son dönemlerde toplum arkeolojisinde önemli bir yeri olan toplum algısı ele alındı. Tim Schadla-Hall değişen sosyal ve ekonomik düzende

arkeolojinin kendini daha geniş kitlelere anlatması konusunda gelinen noktayı ele alıp, toplum algısının anlaşılabilmesi için daha fazla sayısal araştırma yapılmasının gerekliliğine dikkati çekti. İtalya Kültür Bakanlığı ve Avrupa Birliği Kültür ve Eğitim Genel Müdürlüğü'nden Erminia Sciacchitano ise İtalya'da halkın kültürel mirasa yaklaşımı ve müze ve arkeolojik alanlara giderek azalan ilginin nedenleri ve nasıl canlandırılabileceği konusunda yaptıkları çalışmalardan bahsetti. Paul Burtenshaw toplum arkeolojisinin ekonomik boyutu hakkında yaptığı sunumda arkeolojinin halkla kurduğu bağın anlaşılabilmesi için ekonomik getirinin ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Bu oturum son konuşmasında Anastasia Sakelliardi'nin Yunanistan'da geçmiş, miras ve arkeoloji hakkında toplumun görüşlerini anlamak üzere farklı arkeolojik alanlarda yapmış olduğu araştırmanın ilgi çekici sonuçlarını dinledik. Bu konuşma ile her ikisi de zengin bir kültürel mirasa sahip olmaları ile ünlü olan Yunanistan ve İtalya örneklerinin daha yakından incelendiğinde nasıl birbirlerinden temel noktalarda ayrıştıklarını ortaya koydu.

31 Ekim Cuma günü gerçekleşen üçüncü oturumun başlığı ise "Arkeolojiyi Anlatmak: Alan Yönetimi ve Turizm" idi. Açılış konuşmasında alan yönetimi konusunda Türkiye'de ilk örneklere imza atan Aylin Orbaşlı'nın arkeolojik alanlarda turizmi konu alan sunumu vardı. Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye farklı ülkelerden verdiği örnekler

eşliğinde değişen turizm dinamiklerinin alanların yorumlanması üzerindeki etkilerini ele alan konuşmada ilgi çekici noktalardan biri de giderek artan "selfie" çekme alışkanlığının turizme açık arkeolojik alanlara yakın gelecekte ne türlü etkiler yapacağıydı. Aynı oturumda Sarah Court ve Jane Thompson'ın İtalya'daki Herculaneum antik kenti, Tivoli'deki Villa Adriana ve Napoli'deki Rione Sanita hakkındaki çalışmaları sunuldu. Her üç çalışmada da ortaya çıkan sonuç yalnızca yöre insanını merkeze alan bir bakış açısı ile gelişme sağlanabileceği yönündeydi. Sunum bunu başarabilmek için izlenen yöntemleri ele aldı. Evangelos Kyriakidis Girit Gonies'te yürüttüğü arkeolojik çalışmanın nasıl bir toplum arkeolojisi projesine dönüştüğünü, bunun çalışması zor olan bir alanda tamamen yerel halkın girişimleri ile gidişatı belirlenen bir deneyim olduğunu anlattı. Bir diğer konuşma Gülay Sert tarafından verilen ve Çatalhöyük çocuk eğitim faaliyetlerinin anlatıldığı sunumdu. Uzun yıllardır bu alanda çalışan ve Türkiye'de çocuk ve arkeoloji ilişkisinin kurulabilmesi için pek çok kitaba ve çalışmaya imza atmış olan Sert, Çatalhöyük örneğinde çalışmaların perde arkasını sundu. Oturum Tijana Ravic'in "Atina Akropolü'nü Ziyaret Etmek" isimli belgesel çalışmasının gösterimi ile sonlandı.

Çalıştayın son oturumu Türkiye ile ilgili idi. İlk sunum Batman Gre Amer'de bir kurtarma kazısı yürüten Gül Pulhan'ın "Toplum ve Arkeoloji: Türkiye'deki Güncel Uygulamalardan Örnekler" başlıklı sunumuydu. Garzan Vadisi'nde 19. yüzyıldan bu yana devam eden kaçak kazıların ve bunların yerel halk tarafından nasıl yorumladığını ele alan sunumda, Pulhan yerel halkla yaptığı mülakatlardan da pek çok örnek verdi.

Toplum arkeolojisi konusunda Türkiye'de hem teorik hem de pratik açıdan pek çok katkıları olan Sagalassos projesi hakkında Ebru Torun ve Jeroen Poblome tarafından hazırlanan "Sagalassos - Ağlasun: Dönüşen ve Dönüştüren Bir Kültürel Miras Örneği" isimli sunum, projenin hem somut hem de kavramsal sonuçları hakkında bilgi verdi. Kerkenes arkeolojik alanında yerel halkla yürüttüğü alan çalışmasını konu alan sunumunda Sevil Tırpan Baltalı, arkeolojik alanın yerel halk tarafından nasıl yorumladığını, halkın yabancı bir arkeoloji ekibine bakış açısını ve arkeolojik araştırmaların sonuçlarından tamamen bağımsız olarak mekânı ve geçmişi yorumlamalarını ele aldı. Sunum, Türkiye'de sayıca az olan bu tür çalışmaların aslında ne kadar önemli olduğunu ortaya koydu. Oturumun ve çalıştayın son sunumu ise Işılay Gürsu tarafından Türkiye'de değişen yasal çerçeve ve politik bakış açılarının ışığında AIAE'nün yürütmekte olduğu Aspendos ve Pisidia projelerinde 2 yıl sonunda gelinen nokta üzerine verildi.

"Toplum Arkeolojisi: Teorik Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Uygulamalar" çalıştayı hem Türkiye'den hem de yurtdışından seçkin konuşmacıların katkıları ile pek çok farklı örnek ışığında Türkiye'de ilk kez bu konuya yoğunlaşan bir toplantı oldu.

1915'TE ÇANAKKALE'DE SAVAŞAN VE BOZCAADA'DA KONUŞLANAN FRANSIZ ASKERLERİNİN KARTPOSTALLARI

Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılı anma etkinlikleri vesilesiyle, İstanbul Fransız Kültür Merkezi, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) ve Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Merkezi işbirliğiyle, özel bir sergiye ev sahipliği yapıyor. Bu sergi, Osmanlı donanmasının 18 Mart 1915'deki Çanakkale zaferinin ardından, Gelibolu Yarımadası'nda savaşan Fransız askerlerinin dinlenme bölgesi olarak konuşlandıkları Bozcaada'dan gönderdikleri kartpostallardan oluşuyor.

Sergide yer alan 300'e yakın Bozcaada kartpostalı, Bozcaada Yerel Tarih Araştırma Merkezi kurucusu Hakan Gürüney'in özel koleksiyonuna ait. Bu kartpostallar, bir yandan savaşın acımasız yüzünü ortaya çıkarırken diğer yandan askerlerin günlük yaşamlarına ışık tutuyorlar. Bu tanıklıklar aracılığıyla, yazarak bir tür derman arayan askerler kartpostallarda savaş dönemini, barış takvimini ve sevdikleriyle ilgili düşüncelerini yazıya dökmüşler...

Orient-Institut İstanbul'da tarihçi **Alexandre Toumarkine** ve İFEA'da tarihçi **Loubna Lamrhari**, bu sergiyle ilgili koordinatörlüğünü, **Bezeddin Çalışlar** ise sergi tasarımını üstleniyorlar.

TARİHÇİ KİTABEVİ'NDE SÖYLEŞİ

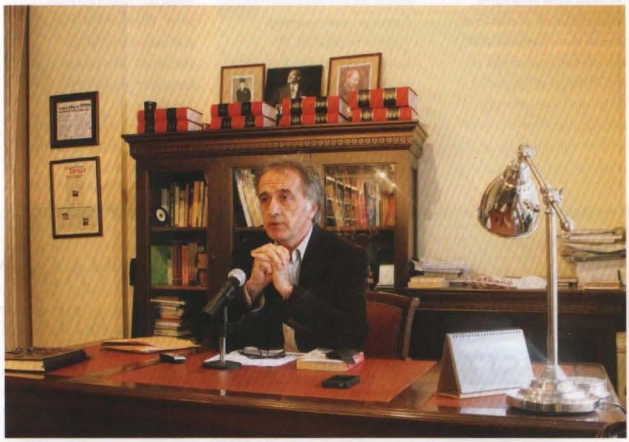
OSMANLI BEYLİĞİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ MESELELERİ

Ahmedî'nin kitabının yanı sıra Yazıcızâde Ali'nin tercüme ettiği İbn Bibi'nin Selçuknâme'sinde, mütercimin Osman Bey ve Kayı boyu ile ilgili bazı bilgiler eklediğini, bunun dışında olaylara yönelik bir ilavenin bulunmadığını belirten Emecen, bütüncül olması itibariyle ilk kaynakların Fatih döneminde ortaya çıktığını ve bunların; Şükrullah'ın yazdığı **Behçetü't-Tevârih**, *Karamanî Mehmed Paşa'nın yazdığı* **Osmanlı Sultanları Tarihi** *ve Aşıkpaşazâde'nin yazdığı* **Tevârih-i Âl-i Osman** *olduğunu aktardı.*

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Tarihçi Kitabevi'nde 1 Kasım'da Feridun Emecen ile Osmanlı Beyliği'nin kuruluş meseleleri üzerine bir söyleşi gerçekleştirildi.

Emecen söyleşide ilk olarak, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş meselelerinin sadece modern zamanda değil, 16. ve 15. yüzyıllarda bile dönemin tarihçilerince ele alındığını kaydetti. Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarına yönelik bilgilerimizin, 15. ve 16. yüzyılda yazılmış kaynaklardan beslendiğini ve bundan öncesi dönem için ciddi bir kaynak problemi olduğunu da sözlerine ekledi.

Feridun Emecen.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemleriyle ilgili bugüne ulaşan ilk kaynakların kuruluştan yüzyıl sonrasına ait olduğuna değinen Emecen, kuruluş döneminin ilk geniş kapsamlı ele alındığı zamanın Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemine denk düştüğünden ve bugün bu kaynakların tarihyazımında kullanıldığından bahsetti.

Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili meselelerin esaslı şekilde yeniden gündeme getirildiğini söyleyen Emecen, bu durumun siyasî arka planına dikkat çekmekle beraber, hayli verimli tarih tartışmalarına yol açtığını ve bu tarih tartışmalarının neticesinde Gibbons ve Wittek'in görüşlerine karşı Fuad Köprülü'nün kuruluş konusunda yeni bir yaklaşım ortaya koyduğunu, Türk tarihçiliğinin de bu görüş üzerinden konuyla ilgili tartışmalara yöneldiğini ve onun görüşlerini genel olarak kabul ettiğini belirtti. Halil İnalcık'ın tartışmalara çeşitli eklemeler yaptığını söyleyen Emecen, bu durumun 1980'lere kadar devam ettiğini ifade etti.

1980'li yıllardan itibaren ilk Osmanlı kaynakları üzerinde Batılı tarihçilerin tereddütlerinin oluştuğunu ve sözkonusu kaynakların güvenilirliğinin sorgulandığını belirten Emecen, onların, Osmanlı kaynakları yerine Bizans kaynaklarının ele alınması gerektiği kanısını öne sürdüklerini kaydetti ve tartışmanın seyrinin günümüzde de bu zeminde sürdüğünü sözlerine ekledi. Kendisinin ise bu tartışmaya 1990'lı yılların başından itibaren katıldığını ifade etti.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş meselelerine dair kaynaklardan ilk olarak Ahmedî'nin kitabından bahseden Emecen, sözkonusu kitabın ideolojik bir vasfı olduğunu belirtti. Osman Bey'e ve döneme dair, dönemin çağdaşı, kronolojik ve bir olaylar sıralaması içeren bir Osmanlı kaynağının, mahiyeti tartışmalı Yahşi Fakih menakıbnamesi dışında elimizde olmadığını da aktardı. Bu menakıbnamenin *Aşıkpaşazâde Tarihi*'nde yer aldığını ve Aşıkpaşazâde'nin bu metne nasıl müdahale ettiğinin bilinmediğini, tereddütlerin buradan doğduğunu söyledi.

Ahmedî'nin kitabının yanısıra Yazıcızâde Ali'nin tercüme ettiği İbn Bibi'nin *Selçuknâme*'sinde, mütercimin Osman Bey ve Kayı boyu ile ilgili bazı bilgiler eklediğini, bunun dışında olaylara yönelik bir ilavenin bulunmadığını belirten Emecen, bütüncül olması itibariyle ilk kaynakların Fatih döneminde ortaya çıktığını ve bunların; Şükrullah'ın yazdığı *Behçetü't-Tevârih*, Karamanî Mehmed Paşa'nın yazdığı *Osmanlı Sultanları Tarihi* ve Aşıkpaşazâde'nin yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osman* olduğunu aktardı. Fakat bunların yanısıra Osman Bey ile ilgili ilk bilgiyi veren Bizans kaynağı Pachymeres'den, o dönem Anadolu'sunun temel kaynakları olan Aksarayî ve İbn Bibi gibi Selçuklu tarihlerinden, İbn Battuta'nın *Seyahatname*'sindeki notlardan ve Ömerî'nin Anadolu beylikleri ve Osmanlılar hakkında verdikleri

bilgilerin mahiyetinden de söz etti.

Emecen, sonrasında, mevcut kaynaklara dayanarak Osmanlı Beyliği'nin kuruluş devri ile ilgili birtakım bilgiler aktardı. Öncelikle Osman Bey'in kimliği ve Osmanlıların Anadolu'ya nasıl geldiği hususundan bahseden Emecen, Osmanlıların Anadolu'ya gelişleriyle ilgili kaynaklarda benzer birtakım temel bilgiler bulunduğunu, fakat ayrıntılarda kaynaklar arasında farklılıklar olduğunu belirtti. Osmanlıların Oğuz boylarına mensup olduğu konusunda kaynakların ittifak ettiğine işaret eden Emecen, Osman Bey'in Harezmşah bölüklerinden birinin başında, etrafında olup bitenlerin farkında olan savaşçı ve teşkilâtçı bir kumandan olabileceğine dair görüşünü de serdetti. Osman Bey'in ve çevresindekilerin çoban olduğu ve Bizans'tan etkilenerek bir devlet kurdukları görüşünün de hayli zayıf bir argüman olduğunu belirtti.

Kayı boyu meselesiyle ilgili de birkaç söz sarf eden Emecen, Kayı boyuna bağlılık meselesinin, boyun Anadolu coğrafyasında yayılışına bakılarak anlaşılabileceğini söyledi ve 15. yüzyıla ait Osmanlı tahrir defterlerine dayanarak, Bursa havalisine ve Osmanlıların çekirdek coğrafyasına bakıldığında Kayı boyunun izlerinin görüldüğünü aktardı. Ayrıca Kastamonu hattından Menteşe, Aydın ve Manisa civarına kadar Oğuz boylarının ismini taşıyan yerleşim yerlerinin çokluğunu örnek gösterdi. Bu kesimdeki Harezmşahlara (bunlara mensup Kıpçaklara) ait izlerden söz etti.

Osmanlı hanedanının kendini Kayı boyuna ait hissettiğini vurgulayan Emecen, Kayı boyuna ihtiyaç duyulmadığı dönemde bile olsa bu hissiyatın devam ettiğini ifade etti. Osman Bey'in ismiyle ilgili meselelere de değinen Emecen, Pachymeres'te geçen Atman kelimesinin Osman Bey'in isminin bozuk şekli olduğunu belirtti. Onun soyunun Moğollara dayandığına veya Karadenizin kuzeyinden geldiklerine dair tezlerin de zayıflığını dile getirdi.

Osmanlıların bulundukları coğrafyayla ilgili olarak ise Emecen, Osmanlıların ortaya çıktığı ve diğer bölgelerden farklı bir sosyal yapı arz eden Bitinya bölgesinde, Bizans'ın baskılarından bunalan Hıristiyanların Osmanlıların tarafına geçtiklerini ve zımmî hukuku dolayısıyla din değiştirmeye zorlanmadan entegre olduklarını anlattı. Ayrıca başlangıcından beri Osmanlı dünyasının kozmopolit bir yapıya sahip olduğunu da sözlerine ekledi.

Söğüt bölgesinin o dönemlerde doğu-batı ve kuzey-güney ticareti açısından çok merkezî bir konumda olduğunu da belirten Emecen, ekonomik bakımdan yörenin verimli olduğunun altını çizdi. Osmanlıların diğer beyliklere nazaran jeopolitik konumlarının avantajlarından sürdürülebilir anlamda yararlandıklarını ve böylece büyük bir devlet hâline geldiklerini de vurguladı.

Osmanlıların bugünkü Türkiye topraklarına 1590'larda ulaşmalarına rağmen, bu tarihten çok önceleri Orta Avrupa'ya ulaşan sınırlara sahip bulunduğunu, Budin'in (Buda-Peşte) 1541'de Osmanlı eyaleti haline gelişiyle gerçekleşen ana coğrafyasına dikkat edilmesi gerektiğini ifade etti. Son olarak Osmanlı Beyliği'nin kuruluş tarihi olarak son zamanlarda yapılan tartışmaları hatırlatıp kendisinin 1300 senesini benimsediğini söyledi.

MEHMET Ö. ALKAN TÜYAP KİTAP FUARI'NDA

16 Kasım 2014 Pazar günü Mehmet Ö. Alkan TÜYAP Kitap Fuarı'nda Büyükada Salonu'nda "Cumhuriyet ve Atatürk Hakkında Doğru Bildiklerimizden Kuşkulanmak" başlıklı bir konuşma yaptı. Mehmet Alkan konuşmasına Atatürk'le ilgili konuların büyük bir gerilim içinde tartışıldığını ancak daha sakin bir tartışma ortamının bu konudaki çalışmaların kalitesini yükselteceğini belirtti. Alkan, Atatürk'le ilgili adeta müminler ve münkirler gibi bir cepheleşme olduğunu, Türkiye'de en çok kitabın Atatürk'le ilgili yazıldığını ve bu konuda bilimsel bir biyografinin henüz mevcut olmadığını söyledi. Türkiye'de çıkan bunca kitaba rağmen en iyi Atatürk kitaplarının Andrew Mango ve Lord Kinross tarafından yazıldığını ifade eden Alkan, konuyla ilgili bilgilerin Türkiye'deki eğitim sisteminde bireylere çok küçük yaşlardan itibaren verildiği için çoğu zaman bunlardan şüphe etmeyi aklımıza getirmiyoruz dedi.

Mehmet Ö. Alkan, Tüyap Kitap Fuarı'ndaki söyleşi sırasında.

Mehmet Ö. Alkan Atatürk'ün doğum tarihi, adı, Atatürk soyadını nasıl aldığı, 23 Nisan Çocuk Bayramı gibi konuların Türkiye'de yanlış bilindiğinin altını çizdi.

PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA FUAT DÜNDAR

HAZAL ÖZDEMİR

Fatma Müge Göçek'le başlayan, Fikret Adanır ve Nazan Maksudyan'la devam eden Perşembe Konuşmaları'nın dördüncüsü Fuat Dündar'ın katılımıyla, 14 Kasım Perşembe günü Tarih Vakfı binasında gerçekleşti. *Modern Türkiye'nin Şifresi* ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan çıkan *Kahir Ekseriyet* kitaplarıyla tanıdığımız Dündar,"Sayımlar, Savaşlar ve Ermeni Nüfus Meselesi (1828-1923)" sunumuyla nüfusun, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren modern devletler için önemli bir mekanizma hâline geldiğini ve devletlerin siyasi güç elde etmek için demografik mühendislik yoluna gittiklerini belirtti. Osmanlı Devleti de bu sürecin bir parçasıydı: Nüfusu şekillendirmek ve manipüle etme yolunda yapılan etnik temizlik, imha ve soykırımlar 1828- 1923 dönemine damgasını vurmuştu. Konuşmasında bahsettiği dönemi, oldukça çatışmalı, trajik ve kompleks bir yüz yıl olarak niteleyen Dündar, 1828- 1829 Osmanlı-Rus Savaşı, 93 Harbi ve I. Dünya Savaşı gibi önemli kırılma noktalarını vurguladı.

Sürecin belirleyici faktörleri olan bu üç savaş, Osmanlı'daki etnik ve dinsel kompozisyonu değiştirmekle kalmamış, kimlik çatışmalarına da neden olmuştur. Osmanlı-Rus savaşlarının yanı sıra, Abdülhamid dönemi sayımları ve Jön Türk seçimleri de, yerel kimliklerin politizasyonu bağlamında, Ermeni nüfus siyasetini etkileyen ve biçimlendiren gelişmelerdendir.1828-1908 arasını Ancient Regime (Eski Rejim), 1908 sonrasını ise Devrimler Çağı olarak değerlendiren Dündar, 1908 sonrası hız kazanan Ermeni nüfusa yönelik şiddetin Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olduğunun altını çizdi.1828-1878 arası, kendi ifadesiyle "uzatmalı nikâh" dönemi olarak nitelendirilebilirdi. Bu dönemde iklim, Rumsuzlaştırmadan yanadır, Ermeniler hâlâ millet-i sadıka olarak anılır. Osmanlı hoşuna gitmese de, Tanzimat'ın barış söylemi içerisinde Ermeni otonom bölgesini kabul eder. 1878'den sonra ise Ermeni meselesi uluslararası bir sorun hâline gelir ve Osmanlı daha büyük güçlere karşı sorumlu tutulur: Hükümet, Ermenilere veya Kürtlere değil, İngilizlere, Fransızlara ya da Ruslara hesap vermekle yükümlüdür. 1915'e giden süreçte Osmanlı'da önemli gelişmeler yaşanır: İktidarın merkezileşme ve modernleşme temayülü ve bu bağlamda nüfus siyasetine verdiği önem, uluslararası savaşlar, tabandaki değişim: milliyetçilik, sosyalizm, Sosyal Darwinizm gibi akımların yayılması ve halkın temsil mekanizmalarına katılma isteği, matbaa, telgraf, demiryolu gibi teknolojik gelişmelerin "hayali cemaatler"in altyapısını oluşturması gibi...

1828 1829 Savaşı, Ermeni nüfus meselesi bağlamında Osmanlı'da iki temel yıkımı beraberinde getirir. Savaşı kazanan Ruslar, Doğu Anadolu'da bir Ermeni otonom bölgesi yaratır. Rusya'nın bu bölgede güç elde etmesi, Osmanlı hükümetini telaşlandırdığı gibi, "hain Ermeni" söylemini de dolaşıma sokar. Ermeni'yi hainleştirmek, Müslümanları kurulan yeni orduya katmak için bir teşvik mekanizması görevi görür. Bilindiği gibi, 1826'da Yeniçeri Ocağı lağvedilmiş ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu kurulmuştur.1839'da başlayan Tanzimat dönemi ise hain Ermeni söyleminden uzaklaşarak kendi "sadık tebaa" söylemini yaratır. Tanzimat, 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar, geçici bir barış dönemini başlatır. 93 Harbi, doğuda büyük çapta kıtlık ve salgına sebep olunca Ermeni meselesinde radikal bir çözüm arayışına gidilir. Savaştan sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Ermeni sorununun doğuşuna işaret eder. Literatürün yok saydığı "Bab-ı Ali, Ermeni mahallelerinde reform yapacak ve onları Kürtler ve Çerkeslere karşı koruyacaktır" maddesi problem çözmez, tersine oluşacak problemlere dayanak olur. Ermenilerin yaşadığı yerlerin tespiti gündeme gelince nüfus sayımları yoluyla Ermeni mahalleleri belirlenmeye çalışılır. Ermenileri, Kürtlerden ve Çerkeslerden koruma söylemi ise topluluklar arasına çizilen çizginin işaretidir: Bir tarafı zalim, bir tarafı mağdur olarak nitelendiren bu tavır, 1876'dan 1908'e giden süreçte toplumların bir arada yaşamasını zorlaştırır. 1891'de devletin doğrudan Ermenilere şiddet uygulayan Hamidiye Alayları'nı mobilize etmesi, Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan Ermeni devrimci örgütlerinin kurulmasını hızlandırır. Osmanlı'nın kötü yönetimi, maruz kaldıkları şiddet, milliyetçiliğin Ermeniler arasında yayılması ve gerçekleşmeyen reform istekleri onları örgüt kurmaya iter.

1895'e kadar, Osmanlı, İngiltere ve Fransa Ermeni nüfusunu tespit etmeye çalışır ve farklı iddialarda bulunur. Osmanlı, nüfusu haneler üzerinden sayarak belirler, ancak hanenin içinde birden fazla aile yaşamaktadır. Bu şekilde Osmanlı, Ermeni nüfusunu olduğundan az gösterir ve Van ile Bitlis dışında Ermenilerin diğer doğu vilayetlerinde yoğun olarak yerleşmediği yargısına varır. Sicillerin yenilenmesinin gündeme gelmesi, Ermeni sicillerinin kayba uğradığını ortaya çıkarır. Fuat Dündar, bu sayım faaliyetlerinin, Ermeni örgütlerinin kuruluşunu hızlandırdığını ifade etti. Nüfus sayımları sürerken reformun ne ölçüde yapılacağı da önemli bir sorundur: Reform sadece Ermenileri mi kapsayacaktır, yoksa Osmanlı sınırları içinde daha geniş kapsamlı bir reformdan mı bahsedilmektedir? Ermeni nüfusunda hangi bölgeler kapsama alınmalıdır?

Patrikhane'nin reform isteği Van ve Bitlis'le sınırlı kalmaz: Harput, Malatya, Diyarbekir, Erzurum ve Sivas'ın da reforma dâhil edilmesi istenir.

Sıra Ermeni nüfusun devlet yönetimine katılımını ve bürokrasideki temsiliyet oranını bulmaya gelir. Mevcut Osmanlı hükümeti, farklı kimliklerin taleplerini aktarabilecek bir mekanizma olmaktan uzaktır. Ermeniler yönetime ancak yerel ve mikro ölçekte katılabilmektedirler: Muhtar ya da kaymakam olabilirler, ancak vali olamazlar. Osmanlı bürokrasisindeki yetkisizlikleri, Ermeni aydınlarda travma yaratır: Osmanlı modernleşmesi Batılı tarzda eğitim almış aydın talebinde bulunur ancak eğitimli ve modern Ermeni aydınları, modernleşme projesinin dışına itilir.

1908 Devrimi ise bir kırılma noktası niteliğindedir. Sekülerleşen yeni rejimle birlikte devrimci örgütlerin sayısında patlama yaşanır. 1908, 1912 ve 1914 nüfus sayımlarında Müslüman Türkler yöneten çoğunluk, başka bir deyişle "kahir ekseriyet" olmak için seçimi ellerinde tutmaya çalışırlar. Ermeniler, 1878 Berlin Antlaşması'nın yeniden gündeme gelmesini isterler: Ortada ne reform vardır, ne de yönetime istedikleri oranda katılabilmektedirler. 1914'te tekrar bir reform antlaşması imzalanır. Fuat Dündar, bu antlaşmayı soykırımın ayak sesleri olarak niteledi. Antlaşma hem Rusya'nın zoruyla imzalanır, hem de Osmanlı sadrazamı ile bir Rus konsolosu arasında gerçekleşir. İttihad ve Terakki Cemiyeti, bu durumun Osmanlı'yı aşağıladığını düşünür. Reform paketinin genişletilmesiyle Rusya Kayseri ve Konya'ya dayanır. Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Sivas'ta otoritenin Ruslarla paylaşımı zorunluluğu gündeme gelir. Asıl kıyameti koparan ise bölgede yeniden nüfus sayımı yapılacak olmasıdır. Bu, Osmanlı için Doğu Anadolu bölgesini gayrimüslimlere teslim etmek anlamına gelir. Bulunan çözüm, en kısa sürede bölgeyi Ermenilerden temizlemektir. Bu sırada I. Dünya Savaşı çıkmıştır. Dündar, sanıldığının aksine Osmanlı'nın Alman zoruyla değil, ittifak aradığı için savaşa girdiğini belirtti: Rusya'nın askeri gücü altında yapılacak seçimin kendi lehine sonuçlanmayacağını anlayan hükümet, çareyi savaşa girmekte bulur.

Savaşın topyekün niteliği, sıradan insanların da mobilize edilmesi ve asker millet kavramının ortaya çıkması, şiddeti de totaliterleştirir. Dündar, Süveyş'te yenilen Cemal Paşa'nın nüfus savaşına yöneldiğini ve Zeytun'da soykırımı başlattığını öne sürdü.1915'te Ermeni Tehciri talebi Talat Paşa'dan gelir, Nisan ayında Van'da Ermeni direnişleri baş gösterir. 9 Mayıs'ta sınır bölgelerinin Ermenilerden temizlenmesi, 23 Mayıs'ta kıyı bölgelerinin boşaltılması kararı alınır. 27 Mayıs'ta ise tehcir talebi yasallaştırılır. Literatür bu tehcir kanununu da yok sayma eğilimindedir. 21 Haziran'da ise, reform antlaşmasına tabi tutulan istisnasız her Ermeni'nin tehciri gündeme gelir. Burada dikkati çekmesi gereken önemli bir nokta ise tehcir emrinin idari makamlara değil, orduya verilmesidir. "Hainlikleri hissedilen" Ermenilerin imha edilmesinde de bir sakınca görülmez ve ordu, imha yetkisini de elde eder. Bahsedilen ordu, Osmanlı nizami ordusu, 3. Ordu ve gayri nizami güçler, yani Kürtlerdir. Aynı yılın Haziran ve Temmuz aylarında büyük katliamlar yaşanır, İstanbul hükümeti kontrolü sağlamıştır. Ermeni milletvekilleri de öldürülür. Yerel bölgelerden İstanbul'a telgraf çekilir, dullara ve yetimlere ne yapılacağı sorulur. Ermeni kadınlarından cinsel emek olarak yararlanılır ya da Müslümanlarla evlendirilirler. Yetimler ise yetimhanelere gönderilir ya da Müslüman aileler tarafından sahiplenilir.

OSMANLI SARAYINDA TARİHYAZIMI

15. ve 16. yüzyıl Osmanlı tarihyazımı, imparatorluğun müthiş bir hızla genişlediği bu dönemde Osmanlı kimliğinin oluşmasında ve hanedan devlet yapısının kurumsallaştırılmasında çok önemli roller oynamıştır.

Elinizdeki kitap, bu dönemden belirli metinlerin ve bunların görsel programlarının verdiği mesajları inceleyerek tarihyazımının nasıl böyle etkileri olabildiğini irdeliyor. Kitaptaki makaleler, tarihi kayda geçirmenin eğitimli sınıflar arasında neredeyse bir tutku haline geldiği erken-modern çağ Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihyazımının politik ve teknik boyutlarını değişik açılardan ele alıyor.

Osmanlıların kendilerini nasıl gördüğü, kültürlerini ve dünyadaki yerlerini hem kendi aralarında hem de Osmanlı olmayanlara nazaran nasıl tarif ettikleri ve anladıkları, Osmanlı'yı tanımlarken onlar için İslam'ın yerinin ne olduğu gibi soruları cevaplamaya çalışan bu kitap, pek çok orijinal kaynağı ele alan yedi makaleden oluşuyor. Değişik akademik disiplinlerden etkilenen bu çalışmalar, erken-modern çağ İslam imparatorluklarında tarihyazımının ne kadar değişken ve zengin olduğunu ortaya koyuyor.

ISBN 978-975-333-319-1
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 80

TARİH VAKFI

PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA NAZAN MAKSUDYAN

HAZAL ÖZDEMİR

Tarih Vakfı'nın "Tehcir-Taktil-Soykırım: 1915-2015" başlıklı Perşembe Konuşmaları serisinin üçüncü konuğu *Türklüğü Ölçmek* kitabından da tanıdığımız, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi öğretim üyesi Nazan Maksudyan'dı. 2006 yılından beri kimsesiz çocuklar üzerine çalışan Maksudyan, "Üç Kuşak Üç Katliam: 1895'ten 1915'e Ermeni Çocuklar ve Yetimler" adlı, odağı birer tarihsel aktör olan çocuklara yönelten konuşmasına, çocukların tarihyazımındaki yerini sorgulayarak başladı.

Çocukların ve gençlerin anlattıklarının yeni yeni tarihçilerin gündemine girdiğini, olayların tanığı olarak önem kazanmaya başladıklarını belirten Maksudyan, çocuk kırılganlığını, naifliğini vurgulayan romantik söylemin, onları pasif alıcılara dönüştürdüğünün altını çizdi. 1960'larda toplumsal tarih anlayışının yükselişiyle birlikte sıradan insanlar nasıl tarihsel özneler haline geldilerse, çocukların da tarihsel kimlikleri, eylem ve iradelerinin tarihçilerin ilgi alanına girmesi gerektiğini öne sürdü. Maksudyan, konuşmasında tarihsel aktör olmanın üzerinde sık sık dururken, 1894-1896 Hamidiye katliamları, 1909 Adana Katliamı ve 1915-16 Soykırımı'nı, yetimleri, kendi deyişiyle "spot ışığı altına alarak" değerlendirdi.

Nazan Maksudyan, yakın zamana kadar ihmal edilen tanıklar olarak çocukları merkeze alırken, ilk önce 1894-1896 Katliamları'ndan bahsetti. 1894'te Ermenilerin düzenlediği reform yanlısı miting, II. Abdülhamid'in Hamidiye Alayları tarafından şiddetle bastırılır ve katliama dönüştürülür. Sasun'da başlayan katliam, Maraş, Diyarbakır, Erzurum ve çevredeki diğer şehirlere yayılarak 1896 yılında da devam eder. 200-300 bin Ermeni ölür, kalanların bazıları Müslüman olur, bazıları kaçar, 50 bin çocuk yetim kalır. Protestan ve Katolik misyonerler, çocukları ihtida için daha kolay ikna edilebilecek aktörler olarak gördüklerinden ilgilerini onlara yöneltirler. Kısa zamanda pek çok yetimhane açılır. Yetimhaneler genellikle Fransız ve İngiliz binalarında kurulur ve oldukça fazla sayıda çocuk bu binalara yerleştirilir. Yerel yöneticiler misyonerlerin açtığı bu yetimhanelerden memnun olmasa da, başka bir yöntem bulunamadığı için sessiz kalırlar. İslamlaştırma, Katolikleştirme ve Protestanlaştırma çabası farklı kollardan devam ederken yetimler ciddi bir rekabet alanı haline gelir. Çocuklara yetimhanelerde nasıl bakıldığından sa, onlara empoze edilen din üzerine süren kavgalar ön plandadır.

1909 Adana Katliamları'na geldiğimizde ise yine benzer bir sahneyle karşılaşırız. Adana Ermenilerini hedef alan bir pogrom sonucu 20 bin civarı Ermeni, Süryani ve Keldani öldürülür. Zabel Yesayan'ın deyişiyle Adana, üç gün içinde "dumanı tüten bir yıkıntı"ya dönüşür. Yesayan'ın anılarında, yaşlı bir kadının ağzından "İki nesil öldürüldü. Sadece çok yaşlı kadınlar ve yetimler kaldı. Şimdi de gözlerini çocuklara diktiler" ifadesine rastlarız. 3.500 çocuğun yetim kalması sonucu yeni bir kriz belirir ve Patrikhane Yetimhane Komisyonu iki hedef belirler. Zabel Yesayan'ın da aralarında bulunduğu komisyon, yetimlerin doğdukları yerden uzaklaştırılmaması ve Ermeni olmayan yetimlerin bakımını üstlenmemesi talebinde bulunur. İttihad ve Terakki Cemiyeti ise Darüleytam-ı Osmani'yi açmak ve Ermeni yetimlerini kendileri eğitmek istemektedir. Ancak dil ve din eğitimi konusunda tartışmalar sonlanmaz. Sonradan Cemal Paşa olacak Cemal Bey, dini eğitim yapılmamasını, eğitim dilinin ise Türkçe olmasını ve her çocuğun bu yetimhaneye kabul edilmesini önerir. Dönemin anlayışı Osmanlıcılık ve sekülerizm bağlamına uygun bir taleptir. Ermeni Cemaati ve İtilaf Devletleri ise bunu kabul etmez, Türkleştirme projesi olarak niteler. Zabel Yesayan da tek dilde eğitim yapılması fikrine karşıdır. Darüleytam 19u Ağustos'unda, Yesayan'ın ifadesiyle "bir utanç abidesi olarak şehrin göbeğinde" açılır. Ermeni Cemaati, Fransız ve Amerikan basını, Darüleytam'ı bir Türk yetimhanesi olarak tanımlamakta ısrar eder ve bir Osmanlı kurumu olarak görmez.

1915'e geldiğimizde Maksudyan'ın ifadesiyle, aynı rutinin tekrarlandığını, yetimlerin yine paylaşılamadığını; hatta Darülaceze açıldıktan sonra kimlik ve aidiyet sorununun daha da büyüdüğünü görürüz. Çocuklar üzerindeki hegemonik mücadele, nüfus siyaseti söz konusu olunca daha da artar. Üstelik bu sefer, öncekilerden çok daha fazla sayıda çocuk vardır. Maksudyan'ın dile getirdiği gibi, tehcir ve katliam sadece cana kast etmez, tümden yok etmeyi planlar: Hayatta kalanlar için de silinme ve yok olma tehlikesi mevcuttur. Ermeni kadınlar ve çocuklar sahiplendirilir, tarımsal veya cinsel emek olarak kullanılır; bu durumu meşrulaştıran bir iklim yaratılır. Kadınlar köle olarak alınıp satılır, ciddi bir el değiştirme gözlemlenir: Çocuklar ve kadınlar mübadele araçlarıdır. Misyoner faaliyetleri ise savaş yıllarında askıya alınır. I. Dünya Savaşı sonrasında ise iklim yeniden değişir ve Müslüman hanelerinde alıkonan Hıristiyan çocuk ve kadınların, "Ermeni kölelerin" serbest bırakılmasına dair bir yasa çıkarılır. Ancak Batı Anadolu'nun işgali, anti Rum ve anti Ermeni söylemi pekiştirirken, "Ermeniler Müslüman çocuklarını kaçırıyor" iddiası öne atılır. 1919-1920 yıllarında Anadolu, istasyon kavgalarına, kapı yumruklamalarına, "bu çocuk kimin" tartışmalarına sahne olur.

Maksudyan'ın altını çizmek istediği bir başka nokta ise paylaşılamayan, ısrarla sahiplenilmeye çalışılan çocukların gürbüz Alman çocukları değil, "hasta, zayıf, kirli, bitli" yetimler olmasıdır. Anne babalarının kim olduğuna, eğitim durumlarına bakılmaksızın yetimlere verilen önem, nüfus siyasetinin yansımasıdır. Tecavüze uğrayan kadınlara, çocuklarını doğurmaları için baskı yapılır. Wilson'ın self determinasyon ilkesinin ulusların sınırlarını belirlediği bu dönemde, nüfus ulusal zenginlik olarak görülür. Cumhuriyet'te bu algının değiştiğini hatırlatan Güven Gürkan Öztan, savaş ve mütareke döneminde yetimlerin kimliğinin önemli olmadığını, ancak 1920'ler ve 1930'lar Türkiye'sinde yetimlere "köprü altı çocukları" olarak bakıldığını ekler. Hatta onların Müslüman olmadığı düşünülür. Çünkü "Müslümanlar çocuklarını sahipsiz bırakmaz, bunu yapan olsa olsa Ermenilerdir" anlayışı hâkimdir.

Maksudyan'ın aktarımına göre darüleytamlar kısa sürede etkisiz hâle gelir ve Cumhuriyet döneminde kapatılır. Çocukların bazıları ailelerin yanına, bazıları ise Çocuk Esirgeme Kurumları'na yerleştirilir. Arşivlerde yetim çocukların yazdığı hatıralara sıkça rastlanır. Buldukları ilk fırsatta kaçan, köylerine gitmeye çalışan çocuklar, onlara atfedilen edilgenlik, kırılganlık ve pasiflik söylemlerini çürütür. Bu da gösteriyor ki çocukların irade ve eylemlilik sahibi olduklarını anlamak için, yaşadıklarını kendi ağızlarından duymaya, onların mücadelesini ve tarihsel aktörlüklerini görünür kılan, deneyimlerini tarihsel kaynaklar olarak değerlendiren bir tarihyazımına daha çok önem verilmelidir.

HABERLER

EĞİTİMDE AYRIMCILIĞIN İZLENMESİ PROJESİ KAPSAMINDA, 15 KASIM 2014'TE İSTANBUL'DA İKİNCİ ÇALIŞTAY DÜZENLENDİ.

Tarih Vakfı, Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG) ortaklığında Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle yürüttüğü *Türkiye'de Formel Eğitim Sisteminde Ayrımcılığın İzlenmesi İçin Sivil Toplumun Mobilize Edilmesi* **(Eğitimde Ayrımcılığın İzlenmesi)** adlı projenin etkinlikleri sürüyor.

Türkiye'de yaşayan etnik, dini ve dilsel toplulukların uluslararası standartlara göre korunan eğitim haklarının eşitlik temelinde güvenceye alınması amacıyla; bu toplulukların eğitim sisteminde maruz kaldıkları ayrımcılıkların tespit edilerek raporlanmasını hedefleyen projenin ikinci çalıştayı İstanbul'da 15 Kasım'da düzenlendi. İlk çalıştay ise 27-28 Haziran 2014'te İzmir'de düzenlenmişti.

Kafkas Dernekleri Federasyonu, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği, Midyat Süryani Derneği, Mezoder, Laz Enstitüsü, İstanbul Kürt Enstitüsü, Mersin Ayrımcılıkla Mücadele Platformu/Akdeniz Göç Der, Protestan Kiliseler Derneği, Sıfır Ayrımcılık, İzmir Roman Kültürü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Roman Hakları Forumu, Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği, Mazlumder ve Mardin Eğitim-Sen'in bileşeni olduğu Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Ağı'nın ikinci çalıştayında 18 katılımcı vardı. Eğitim Reformu Girişimi ve Eşit Haklar Derneği temsilcileri de çalıştaya katkıda bulundular.

Gün boyu devam eden çalıştayın açılışında proje koordinatörleri Nurcan Kaya (MRG) ve Gülay Kayacan (Tarih Vakfı) proje süreci hakkında bilgi verdi. Öğlene kadar süren birinci oturumda tüm katılımcılar izleme formlarını nasıl kullandıklarını ve tespit ettikleri vakaları aktardılar. İzleme ve raporlama süreçlerinde yaşanabilecek kısıtlar ve bunları aşma yolları tartışıldı ve değerlendirildi.

Çalıştayın öğleden sonraki oturumunda; revize edilmiş *Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Rehberi*'nin değerlendirilmesinin ardından; 2014-2015 Eğitim ve Öğretim Yılı'nda ilk, orta ve lisede okuyan öğrencilerin maruz kaldıkları ayrımcılık vakalarının tespiti, izlenmesi ve raporlanmasına ilişkin mekanizma üzerinde konuşuldu. Proje faaliyet takvimi üzerinden geçildikten sonra, yeni tespit edilen vakaların bilgisinin aktarılacağı ve izleme raporunun genel çerçevesinin değerlendirileceği, Diyarbakır'da düzenlenecek üçüncü çalıştayın tarihi 14 Şubat 2015 olarak belirlendi.

TARİH VAKFI *ERICSSON TÜRKİYE*'NİN KURUM TARİHİ YAZDI!

Tarih Vakfı, Haziran-Aralık 2013'te araştırmasını yürüttüğü Ericsson Türkiye'nin kurum tarihi araştırmasının kitaplarını Türkçe ve İngilizce olarak yayımladı. *Osmanlıdan Günümüze İletişimde Bir Lider: Ericsson Türkiye* adlı kitabın tanıtımı 20 Kasım 2014'te İsveç Sarayı'nda yapıldı. İsveç Konsolosu Jens Odlander ve İsveç Bilgi Teknolojileri Bakanı Mehmet Kaplan'ın açılış konuşmasının ardından, Ericsson Türkiye Genel Müdürü Ziya Erdem ve yazar Doç. Dr. Serkan Yazıcı bu çalışmanın önemine değinerek, araştırma ekibine teşekkür ettiler. Gülay Kayacan'ın koordine ettiği projenin araştırma yürütücüsü/metin yazarı Serkan Yazıcı, editör Gürel Tüzün ve araştırmacılar Ozan Torun, Akın Öge, Ayhan Han ve Burak Çıtır ve proje asistanı Neslihan Yürük'tü.

1970'li yıllara değin Türkiye'de kurulan hatların ve tüm altyapı hizmetlerinin %70'ini ve mevcut telefonların çok büyük bir çoğunluğunu temin eden Ericsson'un Türkiye'deki tarihi, aslında bu coğrafyadaki telekomünikasyon altyapısı ve teknolojisinin tarihi olarak da okunabilir. Ericsson'un Türkiye'deki yüz yılı aşkın serüveni kitapta birbirinden farklı karakteristik özelliklere sahip üç ana dönemi işaret eden üç bölümde anlatılıyor. Bu bölümlerden ilki Ericsson markasının Türkiye'de kurulmuş bazı şirketlerce temsil edildiği "Mümessillikler Dönemi": Osmanlı döneminde Stock & Mountain Şirketi, Cumhuriyet döneminde ise SOTCO, Selâhaddin Adil Paşa ve Nebil Baykent'in şirketleri bu silsileyi oluşturmuş. Ericsson, İzmir'de 1928'de başlayıp 1938'de biten ilk doğrudan yönetim tecrübesini 1950 sonrasında hızla genişleyen Türkiye telefon pazarında daha kapsamlı bir uygulamaya dönüştürür. Tarihi olarak 1953 yılında kurulan Ericsson Türk Limited Şirketi'yle başlayan yeni aşama, "Doğrudan Yönetim Dönemi" başlığıyla ikinci bölümü oluşturuyor. 1980 sonrası, dünyadaki erken örneklerinden bir nebze daha geç olsa da, Türkiye'de iletişimin hem tür hem hız hem de teknoloji bakımından değiştiği bir devir oldu. Bu nedenle çalışmanın üçüncü bölümü "Yeni Dönem: Bilişim Çağında Ericsson" olarak adlandırılmış.

***UYGARLIKLAR TARİHİ I VE UYGARLIKLAR TARİHİ II*: ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLER İÇİN ÇALIŞMA KİTABI TARİH EĞİTİMİNDE ÖNEMLİ BİR İHTİYACI KARŞILIYOR!**

Tarih Vakfı, Ders Kitaplarında İnsan Hakları III. (DKIH3) Projesi kapsamında Uygarlıklar Tarihi alanında öğrenci ve öğretmenler için iki adet çalışma kitabı hazırladı. Kitapları, Proje koordinatörü Gülay Kayacan'ın kolaylaştırıcılığında Dilara Kahyaoğlu, Nilgün Yaman, Aydan Demirkuş, Elif Aköz, Işıl Kandolu, Özge Küçükosman ve Hasan Sungur'dan oluşan yedi kişilik bir tarih öğretmenleri ekibi hazırladı. Yayına Gürel Tüzün, Gülay Kayacan ve Hazal Özdemir tarafından hazırlanan ve *Uygarlıklar Tarihi I* ve *Uygarlıklar Tarihi II* adını taşıyan kitaplar 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin ve tarih öğretmenlerinin sınıf içi etkinliklerinde kullanılıyor.

Birinci kitapta: İlk İnsandan İlk Uygarlıklara, Mezopotamya (Sümer, Babil, Asur), Minos (Girit)-Miken-Yunan- Helen, İran (Medler, Persler, Sasaniler), Antik Hint Tarihi, Çin, Anadolu(Hitit, Lidya, Frigya, İyon, Urartu, Truva), Roma-Bizans (Hıristiyanlığın doğuşu), Doğu Akdeniz (Fenike, İbrani) ve Amerika (Maya, Inka, Aztek) konularında toplam seksen etkinlik yer alıyor. Etkinliklerin tamamı öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeyi; harita, metin ve film okuma ve yorumlama, binlerce, yüzlerce yıl öncesiyle bugünkü dünya ve toplumsal yaşam arasında ilişki kurma becerilerini artırmayı hedefliyor.

Aynı amaçlarla hazırlanan *Uygarlıklar Tarihi II* kitabındaki konular ise şöyle: Kültür ve kent üzerine kavramsal tartışmaların yer aldığı giriş etkinliklerini; "Bozkır, Göçebe ve Barbarlık Nedir?" başlığı altındaki etkinlikler takip ediyor. Toplam 45 etkinliğin yer aldığı ikinci kitapta "Atlı Göçebe Kültürü", "Ortaçağda Avrupa", "Bizans", "İslam Tarihi ve Uygarlığı", "Türk İslam Devletleri" ve "Haçlı Seferleri" yer alan diğer konulardır.

TANZİMAT DEVLETİ, VERGİ SİSTEMİ VE TOPLUMSAL ADALET, 1839-1908

NADİR ÖZBEK

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca büyük mültezimleri, onlara kaynak sağlayan büyük sarrafları ve bu kesimlerin İstanbul bürokrasisi içindeki yüksek rütbeli hamilerini tasfiye etmiş olsa bile, 20. yüzyıl başında taşrada eşraf ve yerel mülki amirler arasında iltizam gelirlerinin paylaşılması noktasında yeni bir ittifakla mücadele etmek durumunda kalmıştı. Yerel idare meclislerine hâkim olan ve mülki amirler üzerinde nüfuz sahibi olabilen bu ittifak aşar vergisinin nitelik değiştirmesi veya iltizam sisteminin kaldırılması önündeki en büyük engeli oluşturuyordu.

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin gündemindeki en önemli maddelerden birini maliyeyle ilgili sorunlar oluşturmuştu.[1] Tanzimat Fermanı'yla birlikte yeni bir mali rejimin temellerinin atılması yönünde kesin bir irade belirmişti. Aslında Tanzimat'tan önceki son elli yıllık dönem bir bunalım ve yapısal dönüşüm evresiydi.[2] Tanzimat Fermanı bir bakıma bu bunalım ve arayış döneminin sonucunda ulaşılan programsal çerçevenin bir ifadesiydi. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin temel sorununu yeni askeri ve idari teknolojilerin finansmanı için kaynak yaratılması oluşturmuştu. Savaş teknolojilerindeki dönüşüm ve bunun bir gereği olarak gelirlerin artırılması ihtiyacı mali sistemin yapısal dönüşüm ihtiyacının arkasındaki temel unsurdu. Osmanlı maliyesinin geçirmiş olduğu bütün yapısal dönüşümler beraberinde devletin niteliğinde de belirleyici dönüşümleri getirmişti. Maliyeyle ilgili meseleler yapısal düzlemde devletin niteliğini belirlerken, bu sorunlar bir yandan da rejimin meşruiyeti, toplumsal muhalefet, direniş ve isyanlar gibi devlet-toplum ilişkilerine ilişkin önemli göstergeler barındırıyordu.

Gerek Tanzimat öncesi gerekse Tanzimat sonrası Osmanlı vergi gelirlerinin en önemli kalemlerinden birini aşar vergisi oluşturmuştur. Her ne kadar aşar sözcük olarak onda bir anlamına geliyorduysa da verginin oranı, ürünün cinsi ve toprağın verimliliğine bağlı olarak mahsulün onda biri ile üçte biri arasında değişiyordu.[3] Bir yandan da aşar vergisi tanımı gereği hasat sonrası mahsul henüz tarladan kaldırılmadan ayni olarak tahsil edilen bir vergiydi. Ancak Tanzimat sonrası dönemde ekonominin parasallaşmasının da etkisiyle aşar vergisinin yine ürün vergi gibi hesaplanıp nakdi olarak tahsil edilmesi yönünde güçlü bir eğilim ortaya çıkmıştı. Her iki durumda da köylünün ürününü tarladan istediği zaman kaldıramayışı türlü sıkıntılar doğuruyor ve Osmanlı köylüsü üzerinde tahammülü zor eziyetlere yol açıyordu. Tarihçiler, aşarın genellikle tahsil yöntemleri nedeniyle şikâyet konusu olduğu noktasına dikkat çekmişlerdir. Ancak, tahsilat yöntemlerinin doğurduğu sorunlar bir yana, aşar vergisi, gayrisafi hâsıla üzerinden alınan bir vergi olması itibariyle vergi rejiminin adaletsiz bir nitelik taşımasına yol açıyordu. Öyle ki, küçük ölçekli ve geçimlik üretim yapan tarımsal nüfusun tamamı, mahsullerinin kendi tüketimleri ve tohumluk ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamayacağı dikkate alınmaksızın aşar vergisine tabi tutuluyordu. Dahası aşardan elde edilen gelirlerin çoğunluğu bu kesim tarafından karşılanıyordu. 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin tarımsal bir nitelik taşıdığı ve küçük üreticiliğin temel tarımsal yapıyı oluşturduğu hatırlandığında, adaletsiz yapısıyla aşar vergisinin çok geniş bir köylü nüfusu kapsamına aldığı açıklık kazanır. Osmanlı tarımsal üreticilerinin neredeyse tamamı aşar vergisi nedeniyle devletin memurları veya aşar toplama yetkisini satın alan mültezimlerin adamlarıyla karşı karşıya gelmekteydi. Bu nedenle, tarımsal üreticiler için Osmanlı toplumsal ve siyasal rejiminin adaletli olup olmadığının temel ölçülerinden birisini aşar vergisinin pratikte uygulanış şekli, verginin oranı ve tahsil yöntemlerinin oluşturduğu söylenebilir.

Bilindiği gibi Tanzimat Fermanı'nda aşarın toplanma usulü, yani iltizam sistemi açık bir eleştiriye tabi tutulmuş ve bu sistem "hiçbir vakitte semere-yi nâfi'ası görülemiyen âlât-ı

tahribiye" olarak nitelenmişti.[4] Ancak söz konusu tarih itibariyle Osmanlı bürokratlarının gündeminde aşar vergisinin temel niteliği itibariyle toplumsal adalet noktasında doğurduğu sorunlara ilişkin bir değerlendirmenin izine rastlanmıyordu.

Osmanlı tarihçiliğinde genellikle Tanzimat Fermanı'nın vergi adaletini sağlamak yönünde bir niyeti ifade ettiği kabul edilir. Gerçekten de fermanda iltizam sisteminin kaldırılması ve ardından herkesin "emlâk ve kudretine göre bir vergi-yi münasib ta'yin olunarak kimseden ziyade bir şey" alınmayacağı açıkça vurgulanmıştır. Bu çerçevede Osmanlı yöneticilerinin Tanzimat'ın ilk yıllarında iltizam sistemini kaldırarak yerine muhassıllık sistemini geçirme doğrultusundaki çabalarına tarihçilerce sıklıkla değinilmiştir.[5] Oysa muhassıllık sisteminin kurulmasındaki esas amaç vergi adaletini sağlamaktan çok, bir zümre olarak mültezimlerin, onlara kredi sağlayan sarrafların ve eyalet valilerinin gücünü kırarak merkezi hazinenin vergi gelirleri üzerindeki payını artırmaktı. Muhassıllar bir bakıma mültezimlerin yerine ikame edilmişti; muhassıllık taşra yönetim sisteminde eyalet valilerinin gücünü sınırlamak üzere, eyalet valilerine yakın yetki ve maaşa sahip bir memuriyet olarak tasarlanmıştı. Tanzimat Fermanı vergi adaletinin tesisi konusunda açık bir söz vermemekle birlikte bu konuda geniş toplum kesimlerinde önemli bir beklenti yaratmıştı. Ancak bu beklentinin karşılanması muhassıllık sisteminin kendisinden çok verginin dağılımının servet ve gelir tahririne dayanan bir esasa bağlanmasıyla mümkün olabilirdi. Bu yöndeki çabalar ise somut uygulamaya dönüştürülemedi.[6]

Tanzimat yöneticilerinin aşar vergisini gelir ve serveti esas alan bir çerçevede yeniden düzenlemek yönünde bir düşünceleri hiçbir zaman olmadı. Tanzimat'ın vergi konusunda getirdiği en önemli değişiklik önceki dönemde tekalif-i örfiye genel başlığı altında alınmakta olan birçok vergi kaleminin birleştirilerek vergi-i mahsusa veya basitçe "virgü" veya "vergi" adı altında yeni bir vergi tahsis edilmesidir.[7] Aşar vergisinin niteliğine ilişkin bir rejim değişikliği düşünülmediği için, fermanda sözü edilen ve herkesin servet ve gelirine göre ayarlanması öngörülen vergiyi işte bu vergi-i mahsusa oluşturuyordu.[8] Kuşkusuz söz konusu yeni "vergi"nin kişinin servet ve gelirine göre paylaştırılabilmesi, her şeyden önce emlak ve temettü sayımlarının yapılmasını gerektiriyordu. Erken Tanzimat yöneticilerinin imparatorluk çapında emlak ve temettü tahrirleri oluşturmak yönünde önemli girişimleri oldu. Ancak bütün çabalara rağmen 1858 yılı ve sonrasında yeniden başlatılacak olan tahrir ve kadastro çalışmalarına kadar yeni "vergi"nin tahrire dayanan bir niteliğe büründürülmesi mümkün olamadı.[9] Bu nedenle vergi-i mahsusanın vergi mükellefleri arasında paylaştırılmasının mahalle ve köylerde "komşuca" ilişkiler çerçevesinde gerçekleştirilmesi öngörülmüştü. Köy veya mahalle topluluğu vergi-i mahsusanın tamamından kolektif olarak sorumlu tutuldu ve belirlenen vergi toplamının mükellefler arasında paylaştırılması ve tahsilatı topluluk tarafından gerçekleştirildiği için bu vergi "ancemaatin vergi" adını da aldı. Tahrire dayanan bir vergi olamayan ancemaatin vergi, 1860'ta yeni kadastro usullerinin yaygınlaşmaya başlamasıyla gelişen süreç içerisinde yerini emlak ve temettü vergilerine bıraktı.

Emlak ve temettü vergilerinin, vergi yükünün tarımsal ekonomiden kent ekonomisine ve servet sahibi kesimlere kaydırılması ve vergi adaletinin tesis edilmesi yönünde önemli bir imkân yaratacağı açıktır. Ancak bütün gelişmelere rağmen emlak ve temettü vergilerinin vergi gelirleri içindeki yeri hep sınırlı kalmıştır. Vergi-i mahsusanın ise bu doğrultuda bir katkısı olduğunu düşünmek mümkün değildir. Vergi-i mahsusa, Tanzimat'la birlikte vergi konusunda bir rahatlama beklentisine giren ve aşarla zaten önemli bir vergi yükünü sırtlamış bulunan Osmanlı köylüsünün yükünü artırmanın ötesinde bir anlam ifade etmedi. Ağırlıklı olarak küçük ölçekli tarım veya geçimlik üretimle meşgul olan Osmanlı köylüsü için vergi adaletinin sağlanması her şeyden önce vergi yükünün gelir ve servet sahibi kesimlere kaydırılmasıyla sağlanabilirdi. Bu ise ancak gelir yerine gayrisafi hâsıla üzerinden alınan bir vergi olan aşarın lağvedilmesi veya kapsamlı bir dönüşüm geçirmesiyle mümkün olabilirdi. Bu dönemde Osmanlı köylüsü üzerindeki vergi yükünün azaltılması bir yana, devlet harcamaları arttıkça tarımdan beklenen vergi gelirleri ve dolayısıyla vergi tahsilatına ilişkin

Abdülmecid (1839 – 61) devrinde 3 Kasım 1839'da yürürlüğe giren Tanzimat Fermanı'yla birlikte yeni bir mali rejimin temellerinin atılması yönünde kesin bir irade belirmişti. Aslında Tanzimat'tan önceki son elli yıllık dönem bir bunalım ve yapısal dönüşüm evresiydi. Tanzimat Fermanı bir bakıma bu bunalım ve arayış döneminin sonucunda ulaşılan programsal çerçevenin bir ifadesiydi.

Abdülmecid portresi Pera Müzesi, 19. yy ortası.

Tanzimat sonrası dönemde ekonominin parasallaşmasının da etkisiyle aşar vergisinin yine ürün vergisi gibi hesaplanıp nakdi olarak tahsil edilmesi yönünde güçlü bir eğilim ortaya çıkmıştı. Her iki durumda da köylünün ürününü tarladan istediği zaman kaldıramayışı türlü sıkıntılar doğuruyor ve Osmanlı köylüsü üzerinde tahammülü zor eziyetlere yol açıyordu.

Evvel Zaman İçinde İzmir, Uğur Yeğin.

1850'li yılların ilk yarısında köy düzeyinde maktu olarak belirlenen aşar bedelinin köylüler arasında arazilerinin büyüklüğüne göre paylaştırılması öngörülmüştür. 1890'lı yılların ikinci yarısında ise yine bu doğrultuda özellikle Ahmed Şakir Paşa gibi reformcu bürokratların çabalarıyla bazı pilot uygulamalar gerçekleştirilmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır.

önlemler daha da artmış, sonuçta aşar vergisinin vergi gelirleri içindeki payı yükselerek belli bir seviyede istikrara kavuşmuştur.

18. yüzyılın sonlarından itibaren Avusturya, Rusya ve daha sonraları İngiltere ve Fransa'nın askeri ve diplomatik baskılarının sonucunda Osmanlı merkezi yönetimi askeri harcamalara önemli ölçüde kaynak ayırmak durumunda kalmıştı. Modern silahlarla donatılmış düzenli bir ordu kurmak, merkezi bürokrasiye dayanan yeni bir idari yapı oluşturmak büyük ölçekli mali kaynakların seferber edilmesini gerektiriyordu. 19. yüzyıl öncesinde vergi kaynaklarının önemli bir kısmına aracı unsurlar ve eyaletlerdeki yerel güç odakları tarafından el konulduğundan merkezi hazineye aktarılabilen kaynaklar hayli sınırlıydı. 1760'lardan 1830'lara kadar uzanan dönemde büyük toprak kayıplarına yol açan savaşların finansmanı Osmanlı Devleti için büyük bir sorun oldu. Bütçe açıklarının kapatılması ve savaşların finansmanı için ilk aşamada iç ve dış piyasalarda borçlanma arayışına gidilmiş ve bir başka çözüm olarak da kâğıt para uygulamasına başvurulmuştu.[10] Esham ve kaime gibi uygulamalarla mali sorunlara kısa dönemli çözümler bulunabilmiş olsa da bütçe üzerindeki baskının kalıcı oluşu vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik uzun dönemli yapısal reformları zorunlu kılmıştı.[11]

Tanzimat dönemi reformları sonucu Osmanlı Devleti güçlendi ve merkezi hazine gelirleri önemli ölçüde arttı. Örneğin 1780 yılı itibarıyle merkezi hazine gelirleri hemen hemen 1560 yılı rakamlarına yakın bir seyir izlerken, 1780 yılından I. Dünya Savaşı'na uzanan dönemde vergi gelirleri yaklaşık on beş kat arttı.[12] 1841/1842 yılından 1911/1912 yılına gelindiğindeyse bütçe gelirleri kuruş olarak yaklaşık beş kat arttı.[13] Ne var ki, söz konusu dönemde devlet harcamaları gelirlerden daha hızlı arttı. Kırım Savaşı yıllarında askeri harcamaları finanse edebilmek için önemli miktarda dış borç alınmak zorunda kalındı. Yüzyılın son çeyreğinde askeri harcamalar toplam giderlerin %50'si ve devlet harcamalarının da %40'ını oluşturuyordu.[14] 1887/1888 yılında askeri harcamalar bütçe harcamalarının yaklaşık %51'lik bir bölümüne ulaşmıştı.[15] 1875-76 yılında borçların ve faizlerin ödenemeyecek duruma gelmesi Osmanlı yönetiminin Avrupa mali çevrelerinin doğrudan gözetimi hatta boyundu-

19. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin tarımsal bir nitelik taşıdığı ve küçük üreticiliğin temel tarımsal yapıyı oluşturduğu hatırlandığında, adaletsiz yapısıyla aşar vergisinin çok geniş bir köylü nüfusu kapsamına aldığı açıklık kazanır.

Evvel Zaman İçinde İzmir, Uğur Yeğin.

ruğu altına soktu ve böylece maliye üzerindeki baskılar daha da arttı.[16] II. Abdülhamid döneminde 1881 yılında yapılan anlaşma gereği bazı önemli vergi ve gelir kalemleri Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakıldı. Borçların düzenli ödenebilmesi için Osmanlı bütçesinin önemli bir kısmının borç ve faiz ödemesine ayrılması zorunlu oldu. Bu dönemde gider kalemleri içinde Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılan kısım %25 ila %30'luk bir oran ulaştı.[17] 1887/1888 mali yılı verilerine göre bütçe harcamalarının yarısı askeri giderlere, dörtte biri ise borç ödemelerine ayrılmıştı.[18]

Yeni bir ordu kuruluşu ve silahlanma ihtiyacı, modern idari kurum ve teknolojileriyle merkezi ve bürokratik bir devlet aygıtı oluşturma çabası ve 1856'dan itibaren içine düşülmüş olan borç kısırdöngüsü Osmanlı maliyesi üzerinde ağır bir baskı oluşturdu. Her ne kadar dış borçlanma kısa vadede bir çözüm gibi görünse de, Osmanlı yöneticileri bütçe üzerindeki harcama yönlü baskıların ancak devlet gelirlerinin artırılması yoluyla karşılanabileceğinin her zaman farkında oldu.[19] Gerçekten de Osmanlı yönetimi 1841/1842 mali yılında 562.911.000 kuruş olan toplam gelirlerini 1874/1875 mali yılına gelindiğinde 2.480.742.000 kuruşa, yaklaşık 4,5 katına çıkartabilmişti.[20] Bu rakamlar Tanzimat dönemi boyunca Osmanlı merkezi yönetiminin vergi toplama kapasitesinin önemli ölçüde güçlendiğine işaret ediyor. Fuad Paşa 1861 yılında padişaha sunduğu bir takrirde Osmanlı Devleti'nin vergi toplama kapasitesini İngiltere ve Fransa'yla karşılaştırmış ve Osmanlı'da yaklaşık kişi başına 45 kuruş vergi toplanabilirken İngiltere'de bu rakamın 300, Fransa'da ise 250 kuruştan daha yüksek olduğunu ifade etmişti.[21] 1875/1876 mali yılı itibariyle bu rakamın yaklaşık 60 kuruşa çıktığını görüyoruz.[22] 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Rumeli'de önemli miktarda toprak ve nüfus kaybedilmesinin yanı sıra uluslararası mali krizin de etkisiyle gelirlerde önemli bir düşme gerçekleşti. Savaşın hemen ardından özellikle aşar vergisi gelirlerinde hem nominal değer olarak hem de bütçe gelirleri içindeki pay itibariyle düşüş oldu. Bunda kuşkusuz Rumeli'deki verimli toprakların kaybının payı yüksektir. Dünya ekonomisi kaynaklı krizin etkisi Abdülhamid döneminde özellikle 1890'lı yıllardan itibaren kırılmaya başlamış olmasına rağmen savaş öncesi rakamlara ancak 1904 yılından itibaren ulaşılabildi. Rumeli'nin kaybı nedeniyle nüfusun önemli miktarda azaldığını dikkate aldığımızda 1904 yılına gelindiğinde kişi başına toplanan vergi miktarının 93 Harbi öncesi dönemle karşılaştırıldığında bir hayli artmış olduğunu söyleyebiliriz.

Vergi gelirlerinde 1890'lı yıllarda gerçekleşen bu kayda değer artış, bir açıdan Osmanlı bürokrasisinin hanesine yazılacak bir başarı olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz bu mali başarı Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı önemli bir bölgesel güç olarak tamamlamasını mümkün kılan en önemli unsurlardan birisi idi. Ancak bu başarının bedelini aslında aşar ve ağnam vergisi dolayısıyla Osmanlı köylülerinin ödediği açıktır.[23] Söz konusu dönemde işlenen toprak miktarında ve verimlilikte artışlar olduğunu biliyoruz. Ancak vergi gelirlerindeki artışı tek başına bu unsurlarla açıklamak mümkün değildir. Uluslararası ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine geliştiği, yani tarımsal ürün fiyatlarının göreli olarak düştüğü bu yüzyılda, Atlantik ekonomisinin tarımsal ürünler alanında yarattığı olumsuz rekabet ortamı da düşünülürse, Osmanlı yöneticilerinin söz konusu mali başarısının küçük üretimle meşgul köylülüğün sırtına ne denli ağır bir yük yüklediği anlaşılır.[24]

Tarımsal üretimden merkezi hazineye aktarılan vergi miktarının bu derece artırılabilmesini mümkün kı-

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ve büyük sarraflardan Mığırdiç Cezayirliyan kamu ihalelerinde, iltizam ihalelerinde işbirliği yapıyorlardı. İkilinin güç kaybetmesi aynı zamana denk gelir.

Cezayirliyan'ın resmi Arsen Yarman ve Ara Agopyan'ın *Sultan II. Mahmud ve Kazaz ArtinAmira* kitabından alınmıştır.

Bu resmi sağlayan Nivart Taşçı'ya teşekkür ederiz.

lan bir diğer önemli unsur da vergi tahsil yöntem ve teşkilatlarındaki gelişmelerdi. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı idari yapısı içinde gittikçe gelişen ve yaygınlık kazanan zaptiye ve jandarma birimlerinin asli görevleri arasında vergi tahsili de yer alıyordu. Bu dönemde Osmanlı vergi tahsil sistemi esas itibariyle askeri bir nitelik taşımıştır.[25] 19. yüzyıl süresince aşar vergisinin tahsilatında iltizam sistemi varlığını sürdürürken emaneten idare sistemi de yaygınlık kazandı ve bu şekilde idare edilen aşar vergisinin tahsilinde zaptiye, jandarma ve yeni oluşturulan vergi tahsildarlığı teşkilatı önemli görevler üstlendi. Osmanlı yöneticileri bu süreçte vergi gelirlerini ne pahasına olursa olsun artırmak yolunda, halk nezdinde devletin meşruiyetini ciddi ölçüde sarsmayı göze almaktan da kaçınmadılar.

Osmanlı tarihçiliğinde aşar vergisinin köylülük üzerinde önemli bir mali yük ve bir baskı ve eziyet kaynağı olduğu genellikle kabul görmüştür. 19. yüzyıl boyunca iltizam sisteminin bütün teşebbüslere rağmen kaldırılamaması da ahali üzerindeki baskının esas itibariyle mültezimlerden kaynaklandığı yönünde bir kanıyı pekiştirmiştir. Oysa 19. yüzyıl boyunca aşarın küçümsenemeyecek bir bölümü iltizam sistemi dışında, bizzat devlet tarafından emaneten idare edilmekteydi. Daha da önemlisi iltizam sisteminin geçerli olduğu durumların çoğunda aşarın müzayede ve ihalesi süreçlerinde vilayet, sancak ve kaza idare meclislerinin etkin rol alması sonucu, eşrafla devlet memurları arasında çoğunlukla yakın bir çıkar birliği oluşmaktaydı. Aşar tahsilatıysa yukarıda da işaret edildiği gibi mültezimlerin adamları ve onların yeterli olmadığı durumda zaptiye ve jandarmanın devreye girmesiyle azımsanmayacak bir sıklıkta cebri bir nitelik kazandı, hatta bazı durumlarda da tahsilat ancak askeri bir operasyon yoluyla icra edilebildi. Bu cebir unsuru 19. yüzyıl Osmanlı vergi rejiminin temelinde yatan en önemli olgulardan biridir.

Yukarıda da değinildiği gibi Tanzimat yöneticileri iltizam sisteminden topyekûn kurtulmak istemişler ve bu doğrultudaki kararlılıklarını ferman metninde de açıkça ifade etmişlerdi. Osmanlı tarihçiliğinde Tanzimat'ın ilk yıllarında gündeme getirilen muhassıllık sistemi bu amacın hayata geçirilmesi yönünde bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Ancak iltizam sisteminin kaldırılması yönündeki ilk girişimler başarıya ulaşamamış ve kısa sürede eski usule dönülmüştür. Bununla birlikte yüzyıl boyunca iltizam ve aşar tahsil usullerinde zaman içine yayılan önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Osmanlı tarihçiliğinin aşar tahsil usullerinin ve iltizam sisteminin geçirmiş olduğu evrim konusunda üretmiş olduğu bilgiler son derece sınırlı kalmıştır. Genellikle Abdurrahman Vefik'in *Tekâlîf Kavâidi* adlı eserinde sunmuş olduğu kronolojik çerçevenin tekrarıyla yetinilmiş, bu konuyla ilgili ayrıntılı çalışmalar yapılmamıştır.[26] Araştırmaların sınırlı oluşu nedeniyle iltizam sisteminin aşağı yukarı klasik yapısı içinde Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürdüğü yönünde genel ve yanlış bir kanı yerleşmiştir. Oysa iltizam sistemi ve aşar tahsil yöntemleri Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemleri boyunca önemli ölçüde değişmiştir.

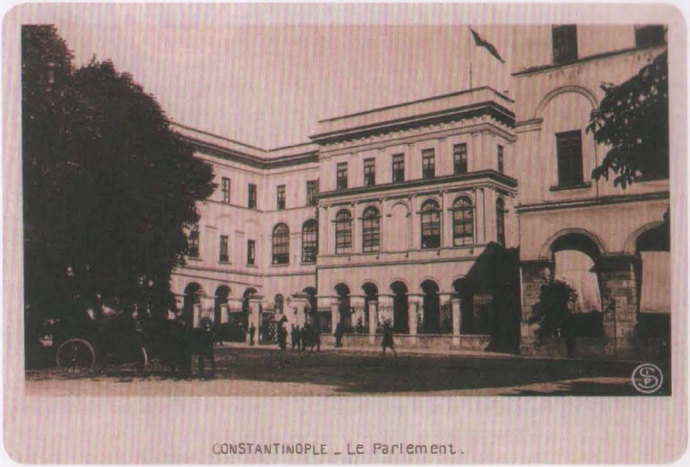
19. yüzyıl Osmanlı yöneticileri öncelikli olarak aşar ihalelerine konu olan idari birimlerin mümkün olduğu ölçüde küçültülmesi yönünde çaba sarf etmişlerdir. Tanzimat öncesi dönemde aşar ihaleleri büyük mültezimlerin ve güçlü sarrafların hâkimiyetiyle sonuçlanmasına yol açacak şekilde İstanbul'da ve genel olarak eyalet birimi esas alınarak yürütülürken, Tanzimat sonrasında ihaleye konu olan birim, ihalelerin "karye be-karye" gerçekleştirilmesi ifadesinde de karşılığını bulduğu üzere, köy düzeyine çekilmeye çalışılmıştır. Zaman içinde büyük mültezimlerin sistem üzerindeki hâkimiyetlerini kırmak üzere aşar nizamnamelerine daimi surette kısıtlayıcı yeni maddeler eklenmiştir. Örneğin bir mültezimin bir vilayet dâhilinde birden çok kazanın ihalesini alabilmesine izin verilirken, aynı mültezimin aynı vilayet dâhilinde birden çok sancağın ihalesini almasına izin verilmemiştir. Buradaki öncelikli amaç büyük mültezimlerin devre dışı bırakılması iken, bir diğer amacı da aşar ihalesinde taşeronluk sisteminin önünü almak oluşturuyordu. Aşar ihalelerinin büyük mültezimlerden küçük mültezimlere doğru elden ele dolaşarak ikinci ve hatta üçüncü kademe mültezimlere satılması, aracı unsurların sayısını artırmakta bu da aşar ihalesinde taşeronluk sisteminin önünü almak oluşturuyordu. Aşar ihalelerinin büyük mültezimlerden küçük mültezimlere doğru elden ele dolaşarak ikinci ve hatta üçüncü kademe mültezimlere satılması, aracı unsurların sayısını artırmakta bu da bir yandan merkezi hazineye aktarılan vergi miktarının azalmasına, diğer yandan da köylü üzerindeki aşar vergisi yükünün daha da artmasına yol açmaktaydı.

Aşar ve iltizam sistemiyle ilgili 19. yüzyıla hâkim olan bir başka eğilim ise ihalelerin açık artırma yerine götürü usulüyle yapılması olmuştur. Osmanlı yöneticileri, maktuan ihale olarak isimlendirilen bu yöntemle risk faktörünü azaltmayı ve önceden belirlen-

miş bir gelir miktarını güvence altına almayı amaçlamıştı. Maktuan ihale bedelinin belirlenmesinde ise sayımlara başvurulmamıştır. Genellikle önceki yıllar aşar geliri ortalaması esas alınmış ve elde edilen ortalama rakama bütçe ihtiyaçlarına göre yıllık bir miktar zam yapılması tercih edilmiştir. İhalelere talip çıkmaması durumunda ise son çare olarak emaneten idare yöntemine başvurulmuştur.

Ölçeği değişmekle birlikte emaneten idare sitemi Tanzimat sonrası dönemde kalıcı bir nitelik kazanmıştır. İhalelere talep olmadığı durumlarda emaneten idare bir zorunluluk oluyordu. 1853-56 Kırım Savaşı ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı dönemlerinde ise tamamıyla emaneten idare yöntemine geçilmiştir. 93 Harbi sonrasında emaneten idarenin güçlendirilmesi ve kalıcı hale getirilmesi yönünde ciddi girişimlerde bulunulmuştur. Ancak aşarın devlet memurları aracılığıyla idare edilmesinin beklenenden fazla masraflı olması bu sistemin de tasfiye edilmesine yol açmıştır. Bu dönemde Aşar ve Ağnam Emaneti kaldırılarak iltizam sistemi tekrar tesis edilmiş ve mültezimler üzerindeki denetim yeni oluşturulan Aşar ve Rüsumat İdare-i Umumiyyesi adlı yeni bir yapıyla güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı yöneticilerinin mültezimlerin etkisini azaltmak üzere gündeme getirdikleri bir diğer uygulamayı da aşar ihalelerinin mültezimler yerine bizzat köy ahalisine verilmesi yönündeki çabalar oluşturmuştur. Burada köy halkıyla kastedilen çoğunlukla muhtar, imam, papaz veya ihtiyar heyeti mensupları olmuştur. Kuşkusuz bu tür ihalelerde açık artırma değil, bedelin maktu olarak belirlenmesi gerekmiştir. Ancak mültezimlerin aradan çıkartılması, ihalelerde finansman kaynağı olarak işlev gören sarrafların da devre dışı kalmasına yol açmıştır. Bu durumdaysa aşar ihalesi verilen muhtar veya diğer ileri gelenlerin sermayeleri hazinenin acilen ihtiyaç duyduğu nakit akışını karşılamaktan uzak olmuştur. Yine muhtar veya köy ileri gelenlerinin vergi tahsilatında istenilen sonucu alması çoğu zaman mümkün olamamış ve bakayalarda artış görülmüştür. 1890'lı yıllarda benzer bir sitem yürürlüğe konularak köy halkının kendi aşar ihalelerini alması teşvik edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönemde ihalelerde müzayede yöntemi geçerli olduğu için, müzayedelerde köylülerin mültezimlere karşı başarılı olma şansı iyice azalmıştır. Böylesi ara bir yöntemin uygulanmasındaki amaç, köylülerin mültezimlere yönelik şikâyetlerin önünü almak olmuştur.

Mimar Gaspare Fossati tarafından 1862'de Darülfünun olarak yapılan ve Ayasofya'nın deniz tarafında bulunan bu bina Maliye Nezareti'ne devredildi, daha sonra da Meclis-i Mebusan binası oldu. 1933'te yandı.

Didâr-ı Hürriyet, Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913. Sacit Kutlu.

Aşar vergisi ve iltizam sistemine ilişkin en radikal değişikliği ise aşarın bir tür arazi vergisine dönüştürülmesi yönündeki çabalar oluşturmuştur. Bu çerçevedeki ilk uygulama 1850'li yılların ilk yarısında gündeme gelmiş ve köy düzeyinde maktu olarak belirlenen aşar bedelinin köylüler arasında arazilerinin büyüklüğüne göre paylaştırılması öngörülmüştür. 1890'lı yılların ikinci yarısında ise yine bu doğrultuda özellikle Ahmed Şakir Paşa gibi reformcu bürokratların çabalarıyla bazı pilot uygulamalar gerçekleştirilmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Ancak bu tür bir yöntemin aşar vergisi yükünün mülk ve servet sahibi kesimlere kaydırılması sonucunu doğuracağı açıktır. Söz konusu pilot uygulamalar mülk ve arazi sahibi kesimlerin sert muhalefetiyle karşılaşmış ve bu yöntemin yaygınlaştırılması yönünde istekli davranılmamıştır.

Aşar vergisi ürün üzerinden alınan bir vergi olmasına rağmen ihalelerin bedel üzerinden maktuan gerçekleştirilmesi vergiye konu olan ürünlerin rayiç fiyatını son derece önemli bir konuma getirmiştir. Fiyatların düşük olduğu dönemlerde mültezimler veya emanet memurları tarafından ürün olarak alınan aşar miktarının artırılması yönünde bir baskının ortaya çıkacağı açıktır. Fakat mahsul miktarıyla yerel fiyatlar arasında genellikle ters orantılı bir ilişki olduğu ve bunların birbirini dengeleyeceği düşünülebilir. Ancak 19. yüzyıl boyunca ve özellikle yüzyılın son çeyreğinde Atlantik ekonomisindeki değişimlerin de etkisiyle özellikle hububat fiyatlarının düşme eğiliminde olduğunu biliyoruz. Bu durum, iltizamın geçerli olduğu durumlarda mültezimlerin, emaneten idarenin geçerli olduğu durumlarda da devlet memurlarının köylüden ürün olarak gittikçe daha fazla miktarda aşar talebinde bulunmaları sonucunu doğurmuştur.

Aşar vergisi 19. yüzyıl boyunca Osmanlı maliyesi için vazgeçilmez bir gelir kalemi olma özelliğini sürdürmüştü. Gayrisafi hâsıla üzerinden alınan bu ürün vergisi üreticinin elde ettiği mahsulün kendi tüketimi ve tohumluk ihtiyacına yeterli olup olmadığına bakılmaksızın her koşulda tahsil edilen bir vergi niteliği taşıyordu. Bu niteliğiyle aşar Osmanlı toplu

munda vergi adaletsizliğinin en temel kaynağı durumundaydı. İncelemekte olduğumuz dönemde aşar vergisinin kaldırılması veya arazi vergisine dönüştürülmesi mümkün olamamıştı. Aşar vergisinin tahsil yöntemleri ve ürün bazında artan miktarı Osmanlı köylüsü üzerinde büyük bir yük ve baskı kaynağı oluşturuyordu. Osmanlı Devleti yüzyıl boyunca her ne kadar büyük mültezimleri, onlara kaynak sağlayan büyük sarrafları ve bu kesimlerin İstanbul bürokrasisi içindeki yüksek rütbeli hamilerini tasfiye edebilmiş olsa bile, şimdi de taşra düzeyinde eşraf ve yerel mülki amirler arasında iltizam gelirlerinin paylaşılması noktasında yeni bir ittifakla mücadele etmek durumunda kalmıştı. Yerel idare meclislerine hâkim olan ve mülki amirler üzerinde nüfuz sahibi olabilen bu ittifak aşar vergisinin nitelik değiştirmesi veya iltizam sisteminin kaldırılması önündeki en büyük engeli oluşturuyordu.

Osmanlı köylüsü aşar vergisi nedeniyle maruz kaldığı zulme ve adaletsizliğe kuşkusuz sessiz kalmamıştı. İmparatorluğun bütün bölgelerinde aşar vergisine karşı direnişler kırsal kesimde gündelik hayatın temel unsurlarından birisi haline gelmişti. Bu direnişler zaman zaman açık çatışmalara ve isyanlara dönüşme potansiyeli de taşımıştı. Direnişlerin arttığı ve mültezimin adamlarının vergiyi tahsil edemediği durumlarda yerel kolluk kuvvetleri çoğunlukla mültezim lehine devreye girdi. İstanbul hükümetleri ise mültezimler tarafından baskı, zulüm ve adaletsizliklere maruz bırakılan köylü lehine görünme noktasında kararlı bir çizgi izledi. Bu tarz bir politik söylem Osmanlı padişahının adaletin teminatı olma iddiasının sürdürülmesi bakımından da önemliydi. Ancak Osmanlı merkezi yöneticileri için her şeyden önemli olan ne pahasına olursa olsun vergi gelirlerinin artırılmasıydı. Bu koşullarda vergi sisteminin güven ve rıza eksenli bir toplumsal mutabakat ve meşruiyet siyasetine temel oluşturması Osmanlı yöneticilerinin gündeminde bulunacak en son konulardan birisini oluşturuyordu.

DİPNOTLAR

1 Bu yazıda "Tanzimat Devleti" ifadesiyle Tanzimat'ın ilan edildiği 1839 tarihinden 1908'e kadar uzanan evre kastedilmektedir. Bu tercihimizde Stanford Shaw'un II. Abdülhamid dönemini Tanzimat'ın bir devamı olarak ele alan öncü çalışmasında ortaya koyduğu görüşlere sadık kalınmıştır. Stanford Shaw, "Sultan Abdulhamid II: Last Man of Tanzimat," *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler) 25-27 Aralık 1989* (Ankara: Milli Kütüphane, 1991).

2 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi. XVII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986).

3 *Aşar*, *öşr* kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı olarak *öşür*, onda bir, ondalık, onda biri alınan vergi anlamına gelmektedir.

4 Tanzimat Fermanı'nın metni için bkz. Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), 281-84.

5 Muhassillıksistemi için bkz.Ayla Efe, "Muhassıllık Teşkilatı" (Ph. D., Anadolu Üniversitesi 2002).

6 Bu beklentilerin karşılanması sonucu imparatorluğun birçok bölgesinde vergi isyanları çıkmıştır. Bkz. Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler* (İstanbul: Eren Yayınları, 2002). Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler," *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Eren, 1993),361-83.

7 Tevfik Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Temettüat Tahrirleri," *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik-Data and Statistics in the Ottoman Empire* içinde, der. Şevket Pamuk ve Halil İnalcık (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000),73-94.

8 Osmanlı belgelerindeçoğunlukla basitçe "vergi" olarak anılanbu yeni vergi için bir karışıklığayol açmamak için yazının takip eden kısmında vergi-i mahsusa ifadesi kullanılacaktır.

9 Tahrir ve kadastro için bkz. Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu, "Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi: "kadastro tabir olunur tahrir-i emlak," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (2009).

10 Veli Aydın, "Osmanlı Maliyesinde Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması," *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002),340-50. Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

11 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, XVII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986).

12 K. Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, "Ottoman State Finances in European Perspective, 1500-1914," *The Journal of Economic History* 70, 3 (2010): 593-629, 594.

13 1841/1842 yılına ait bütçe gelirleri 562.911.000 kuruş iken 1911/1912 yılında gelirler 2.847.793.100 kuruş olmuştur. Bütçe gelirleri kuruş olarak ele alındığında artışın 5 kat olduğunu görüyoruz. Ancak söz konusu yıllar arasındaki enflasyonu hesaba katmak içingramgümüş cinsinden tüketici fiyat endekslerini dikkate aldığımızda (1841/1842yılı 1 kabul edildiğinde 1911/1912 yılında endeks 1.71 olmuştur) bu artışın 5/1.71=3 olarak düzeltilmesi gerekmektedir. Bütçe gelir rakamları için bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003), 8-9. Fiyat endeksleri için bkz. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998: 500 Years of Prices and Wages in Istanbul and Other Cities* (Ankara: Devlet İstatistik EnstitüsüYayınları, 2001), 17-18.

14 Engin Deniz Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions" (Ph.D. diss, Princeton University, 1976), 190-91.

15 Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler. 1841-1918* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003).

16 Murat Birdal, *The Political Economy of Ottoman Public Dept: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century* (New York: I.B. Tauris Publishers, 2010).

17 Engin Deniz Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions" (Ph.D. diss, Princeton University, 1976), 182. Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003).

18 Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003), 16.

19 Ö. Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve İrtikâb-ı Mesâibât: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare* (İstanbul: Osmanlı Arşivi ve Araştırma Merkezi, 2015)

20 Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler. 1841-1918* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003), 8. Enflasyon oranını hesaba dâhiletmekiçinbu artış kuruş yerine gram gümüş cinsinden hesaplandığında gelir artışının 3 katına çıktığı görülür. Gram gümüş cinsinden fiyat endeksleri için bkz. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998: 500 Years of Prices and Wages in Istanbul and Other Cities* (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2001), 17-18.

21 Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 201-02.

22 1870'li yıllar için Osmanlı nüfusu Mısır ve Kuzey Afrika toprakları dâhil 40 milyon olarak kabul edilmiştir. Nüfus için bkz. Cem Behar, der., *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)- The Population of the Ottoman Empire and Turkey*, cilt. 2, Tarihi İstatistikler Dizisi (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000), 38. Bütçe gelir rakamları için bkz. Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003), 8.

23 Engin Deniz Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions" (Ph.D. diss, Princeton University, 1976), 155.

24 Dünya ölçeğinde tarım ürünleri fiyatındaki düşmeeğilimive bunun Osmanlı üreticileri üzerindeki olumsuz etkisine ilişkin bkz. Ibid., 169.

25 Nadir Özbek, "Abdülhamid Re jimi, Vergi Tahsildarlığı ve Siyaset, 1876-1908," *Doğu Batı*, 52 (2010): 159-97, Nadir Özbek, "İkinci Meşrutiyeti Hazırlayan Koşullar: Rumeli'de Vergi Tahsilatı ve Jandarma," *Toplumsal Tarih*, 183 (2009): 46-50, Nazlı Özbek, "'Anadolu Islahatı," "Ermeni Sorunu" ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908," *Tarih ve Toplum.Yeni.Yaklaşımlar*, 9 (2009): 59-85.

26 Şener, Çakır ve Karakaş'ın eserleri bu konuda bütün olup tamamlayıcıdır. Ancak her üç eserin incelemedönemleri yalnızca Tanzimat dönemiyle sınırlı kalmış, on dokuzuncu yüzyıl bir bütün olarak değerlendirilmeye alınmamıştır. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990) Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001). Mehmet Karakaş, "Tanzimat Dönemi Aşar Vergisi" (Dissertation, Marmara Üniversitesi, 2003).

SAHİ
İSTANBUL
İstanbul'un gerçek tadı.
Özel üretim enfes lokumları, geleneksel el sanatı ürünleri ve eski tekniklere yeni yorumlar getiren çağdaş tasarımlarıyla Sahi, İstanbul'un unutmaya yüz tuttuğumuz inceliklerini yeniden yaşatmayı hedefliyor. Sahi'nin Karaköy'deki cafe'sinde, yüzlerce yıllık tariflerine uygun olarak üretilen geleneksel tatlı ve tuzlu lezzetlerimizi kışın sıcak çay, kahve ve salep, yazın soğuk şerbetler eşliğinde tatmaya bekliyoruz.
ŞEHİR HATLARI
İstanbul Şehir Kültürü Dergisi
Her hafta İstanbul ile ilgili yeni bir konu başlığıyla e-dergimizi www.sahi.com.tr üzerinden izleyebilirsiniz.
Sahi İstanbul Karaköy: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mah. Kılıç Ali Paşa Mescit Sok. No: 2 Karaköy, Beyoğlu - İstanbul Tel: +90 212 [illegible]
Sahi İstanbul Balat: Balat Mah. Hızır Çavuş Köprübaşı Sok. Bina No:15 Zemin Kat, Fatih - İstanbul Tel: +90 212 [illegible]

AHMET MİDHAT'IN MADDİ / MANEVİ MEDENİYET AYRIMINI BOZAN SEYAHAT

AVRUPA'DA BİR CEVELAN

NÜKET ESEN

Ahmet Midhat 1889 yılında Stockholm'de toplanan 8. Müsteşrikler Kongresi'ne Osmanlı Devleti tarafından resmi temsilci olarak yollanır. Hayatı boyunca ilgi duyduğu, bazı gazete ve dergilerini takip ettiği, romanlarında mekân olarak kullandığı Avrupa ülkelerine ilk defa gider. 3 Ağustos 1889 ile 26 Ekim 1889 arasında iki buçuk ay süren ve birçok ülkeyi kapsayan bu yolculuk Ahmet Midhat için çok önemlidir. Hem merak ettiği "uzak" diyarları görecek hem de bunu Sultan Abdülhamid'in kongre temsilcisi olarak yapacaktır. Gezi sırasında her gün notlar tutarak oluşturduğu **Avrupa'da Bir Cevelan** *başlıklı seyahatnamesini 1890 yılında yayınlar.*

Ahmet Midhat gençlik yıllarında.

Bu seyahatname, Ahmet Midhat'ın dünyasına ışık tuttuğu gibi, 19. yüzyıl Avrupa'sını bir Osmanlı aydının nasıl algıladığını da göstermektedir. Kültür tarihi açısından çok değerli bir kaynak olan bu kitap, yayınlanışının üzerinden neredeyse 125 yıl geçmiş olmasına rağmen henüz Latin harflerine çevrilip bir kitap olarak basılmamıştır. Büyük boy 1.044 sayfa olması ve içindeki yabancı yer isimleri ve yabancı kaynaklı kelimelerin çokluğunun göz korkutucu bulunması bu işe girişilmesini geciktirmiş gibidir.

Birçok araştırmacı gibi ben de, seyahatnamenin ilgimi çeken bölümlerini orijinal Arap harfli halinden okuduğum halde, tümünü okumamıştım. Bir kitabın dipnotunda bu metnin 2009 tarihli basılmamış bir yüksek lisans tezi olarak Latin alfabesine çevrildiğini keşfedince çok mutlu oldum. Hemen internet üzerinden metnin tamamını indirdim. Nazmiye Arzu Açıl'ın Fatih Üniversitesi'nde hazırladığı bu çalışmanın, özellikle yabancı kökenli kelimelerde birçok fahiş okuma hatası içermesine rağmen çok emek isteyen, çok gerekli olan ve dolayısıyla son derece takdire şayan bir iş olduğunu düşünüyorum.[1]

Avrupa'da Bir Cevelan, tipik bir Ahmet Midhat metni üslubundadır. Kurmaca ve kurmaca dışı eserlerinde kullandığı, okuyucusuna hitap eden, kendi duygu ve düşüncelerini ortaya döken samimi ve babacan bir sestir karşımızdaki.[2] Fakat metindeki bu anlatıcı sesi, en baskın ses olmakla birlikte tek ses değildir. Stockholm'de kongre sırasında tanıştığı ve tartıştığı kişilerle karşılıklı konuşmalarına da metinde yer verir Ahmet Midhat. Ayrıca başta Madam Gülnar ve Doktor Yanpolski olmak üzere dost olup çeşitli Avrupa şehirlerine birlikte yolculuk ettiği kişilerin sesleri ve dolayısıyla görüşleri de anlatıda yer alır.[3] Carter V. Findley'in Türkçede kitap olarak yayınlanan uzun makalesi "Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da" bu seyahatnameyi değerlendiren önemli bir çalışmadır.

YOLA ÇIKIŞ

Ahmet Midhat, İstanbul'dan bindiği bir Kamboç vapuru ile Marsilya'ya doğru yola çıkarken son derece heyecanlıdır. Anlatısına bir gerilim katarak başlamak istercesine tam bir Ahmet Midhat üslubuyla, bindiği geminin batma ihtimali üzerinde durur.

"...efendim eşyamı kabineye yerleştirmek için içeriye girdiğim zaman yatağın başucunda aynı tuğla şeklinde bir paket ağaç mantarlar gördüm ki bele kuşanmak için dört parmak enliliğinde bir şerit üzerine tertip etmişler. Bunu görünce artık ne olduğu anlaşılmaz olur mu? Maazallah meğer gark olduğu zaman bunları

Paris sokaklarına ilk defa çıktığında, "görmeden bildiği" yerlerle ilgili hayal kırıklığına uğrar Ahmet Midhat. Birçok ünlü yeri gerçekte olduklarından çok daha heybetli hayal etmiş olduğunu fark eder.

Boulevard Montmartre, Camille Pissarro (1897).

bellerimize bağlayarak canımızı kurtarmaya çalışacağız."

Bu arada kamarot araya girerek Fransızca olarak daha fazla bilgi verir.

"Mösyö! Yalnız bunları kuşanmakla selâmet mümkün olamaz. Zira denizde ruken‹ [röken] denilen balıklar vardır ki denize düşenlerisayd ve bel ederler. Onun için de şu kapının üzerine tertib olunan hırbeleri îcâd etmişler. Gemi battığı zaman yolcular bu mantarları bellerine kuşanıp ellerine de birer hırbe alarak ruken [röken] hücum edecek olursa kendilerini müdafaa ederler. Hoş cankurtaran sandalları da var ya!... der." (36)

Ahmet Midhat vapura bindiğinde tesadüfen karşılaştığı eski dostu Osman Hamdi ile kamara paylaşır. Paris'teki Asâr-ı Atika Kongresi'ne gitmekte olan Osman Hamdi Bey ile 22 sene önce Bağdat'a birlikte seyahat etmişler ve orada üç yıl aynı evde yaşamışlardır. İlk Batı sanatı eğitimini aldığını söylediği Osman Hamdi Bey, vapur yolculuğunun sonunda vardıkları Marsilya'da da Ahmet Midhat'ı müze gezmeye götürür. Hâlbuki en çok fabrikaları ve şehir düzenini merak eden Ahmet Midhat'ın vapurdan iner inmez ilk işi tuğla ve kiremit fabrikasını gezmek ve şehrin yollarına ve kaldırımlarına dikkat etmek olmuştur. Trenle Paris'e devam eden Ahmet Midhat Lyon'a gelince de önce şişe fabrikasını gezer, ardından parklara, çiçek tarhlarına, botanik bahçesine ve hayvanat bahçesine hayran kalır. Sabahları çok erken kalkıp şehir boşken gezmeyi sevdiğinden, Lyon'da sabah sokakların sulanıp yıkanmasına şaşkınlıkla şahit olur.

Trende Paris'e giderken ahbap olduğu yol arkadaşlarına Paris'i ilk defa göreceğini söyledikten sonra şehir ile ilgili birçok bilgi vermeye başlayınca yolcuların çok şaşırdığını söyler. Böylece Paris'i görmeden Paris'te geçen bir roman yazmasına gelen eleştirilere cevap vermek için bir vesile yaratmış olur.

"Bunlar Avrupa'yı tanımak mutlaka gezmekle mümkün olur itikadında bulunduklarından şu vukufuma taaccüp ediyorlar idi. Nasıl ki bundan on beş sene mukaddem 'Paris'te Bir Türk' romanını yazdığım zaman okuyanlar miyanında Paris'i tanıyanlar mutlaka benim Paris'e gitmiş olmaklığımı itikad eylemişler idi. Hatta geçen sene bizim Teodor Kasap Efendi ile bir mülâkatta bana hikâye eylemiş olduğu vecihle kendisi Paris'te iken Lisân-ı Şerifiye mektebini ziyarete giderek orada 'Paris'te Bir Türk' romanından şakirdana bazı tercümeler ettirildiğini görmüş ve bu romanın muharriri ile muarefesi olduğunu muallime söylediği zaman muallim

- O muharrir dahi Paris'i iyi tanıyan Türklerden imiş!

deyip de Kasap Efendi

- Bilakis hudud-ı Osmaniye'den harice çıkmamıştır!

cevabını verince muallimi de taaccüp istila eylemiş." (104-105)

Paris sokaklarına ilk defa çıktığında, "görmeden bildiği" yerlerle ilgili hayal kırıklığına uğrar Ahmet Midhat. Birçok ünlü yeri gerçekte olduklarından çok daha heybetli hayal etmiş olduğunu fark eder. Gözleriyle gördüğü zaman Seine Nehri ona fazla dar görünür; Champs-Elysees beklediği kadar geniş bir cadde değildir. Opera binası yeterince heybetli. Eif

fel Kulesi yeterince yüksek değildir. Okuduğu ve fotoğraflarını gördüğü Paris mekânlarını gözünde fazla büyüttüğünü anlar. (110)

Ahmet Midhat Paris'te bir gün kaldıktan sonra yine trenle yoluna devam ederek Belçika, Almanya, Danimarka üzerinden İsveç'e, Müsteşrikler Kongresi'nin yapılacağı Stockholm'e varır. Stockholm dönüşü birçok Avrupa şehrinde birkaç gün kalacak, Baedeker'in, Ahmet Midhat'ın "Delail-i Seyyahin" diye çevirdiği gezi rehberi yardımı ile bu şehirleri gezecek, her akşam oteline geldiğinde o gün gördükleri ile ilgili notlar tutacak ve seyahatnamesinde bunları ayrıntılı olarak anlatacaktır.

ASIL HEDEF STOCKHOLM

Ahmet Midhat uzun vapur ve tren yolculuklarının sonunda görev yeri olan Stockholm'e vardığında 15 gündür yıkanmamış olduğunu fark eder! İlk işi Grand Otel'de odasına banyo küveti ve kovalarla sıcak su taşıtıp yıkanmak olur. Üstelik önce otelin görevlendirdiği güzel bir kadın berber tarafından tıraş edilir ve bir kadın tellak tarafından "edepli bir biçimde" yıkanır. Burada derlenip toplandıktan sonra tüm yolculuk boyunca giyimine kuşamına ve genel görünümüne hep dikkat edecek, yerine göre uygun kıyafetler giymek ve "doğru" davranmak için çaba sarf edecektir.

Tüm yolculuğu boyunca bildiği kadarıyla Avrupa adetlerine uymaya çalışan Ahmet Midhat, mesela sigarasını unuttuğu bir tren yolculuğu sırasında çok tiryaki olmasına rağmen ayıp olur diye kompartımanındaki kimseden sigara isteyemeyecektir. Seyahatte karşısına çıktıkça, bir Osmanlı için yeni olan açık büfenin nasıl bir şey olduğunu, lokantalardaki alakart ve tabldot yemek farkını ayrıntılı olarak anlatır. Batı usulü yemek yemeyi de kendi üslubuyla, "bıçak çekip çatal salla"mak olarak ifade eder. (1085) Bunları anlatırken, birkaç yıl sonra yazacağı *Avrupa Adab-ı Muaşereti yahut Alafranga* (1894) başlıklı kitabını yazma sebebini de sanki önceden açıklar.

Fransız Devrimi'nin 100. yılı vesilesiyle Sergi-i Umumi kapsamında Eiffel Kulesi'nin açılışı Ahmet Midhat'ın Paris'e varmasından aylar önce yapılmıştı. Sergi-i Umumi esnasında kulenin aydınlatılması, tablo Georges Garen.

"Binaenaleyh devlet ve milletinin şanını muhafaza gayretinde bulunanlar bu babda zerre kadar mübalatsızlık etmeyip kusur göstermemek için her ne lâzım ise yapılmalıdır. Hatta Avrupa'nın adab-ı resmiye ve gayr-ı resmiyesine dair kendileri için bile bir takım kitablar telif ve neşr edilmiş bulunduğundan Osmanlılar için bunların bir kaç tanesinden muktebes olarak bir kitab telifi taht-ı vücubda gibi bir şeydir." (280)

Stockholm'de Ahmet Midhat'ı en çok hayrete düşüren şeylerden biri oradaki düzendir. İnsanların zor kullanılmadan kurallara uymalarına hem şaşırır hem de hayran kalır. Çeşitli resmi kıyafetler içindeki Müsteşrikler Kongresi üyelerinin, kaldıkları otelden Kraliyet Sarayı'ndaki davete gidişlerini seyretmek isteyen kalabalık ahali saraya giden yolun iki yanına doluşmuştur. Ahmet Midhat'ın dikkatini çeken buradaki halkın oto-kontrollü davranışıdır.

"Sarayın önü bizim Eminönü kadar ancak vasi bir meydan olup kadın erkek seyirci-i ahali ile hakikat iğne atılsa yere düşmeyecek derecelerde memlu idiyse de güzergâh olmak üzere polis tarafından gereç ile çizilen iki çizgi guya iki duvar imiş de halkın tecavüzünü mene kifayet eyliyormuş gibi kundurala'rın burnu bu çizgileri tecavüz etmiyor idi." (175)

Kongreye ilk katıldığında Osmanlı Devleti'nin önceden bilmesi ve yapmış olması gereken birçok şeyi orada son dakikada öğrenir. Kongreye sunulacak kitapların tüm ülkeler tarafından aylar önceden daimi komis-

yona gönderilip kaydettirildiğini fark eder. Bu kongre için yazılmış olan bildirilerin de aynı biçimde daha önceden yollanmış olması gerektiğini orada öğrenince önemli bir tanıtım fırsatının kaçırıldığına üzülür.

"Meğer kongreye takdim olunacak kitaplar âdeta bir kaç mah evvel takdim olunmalı imiş de bunların muayene ve kaydı için beş altı aydan beri müteşekkil olan daimi komisyona havale kılınmalı imiş. Hatta suret-i mahsusada kongre için tahrir ve telif olunan makaleler ve kitaplar dahi böyle evvelden gönderilip kaydettirilmeli imiş. Bu habersizlik ve tecrübesizlik bizi bir istical mecburiyetine duçar eyledi ise de isticalin de faide-yi tammesi olamayıp götürdüğünüz kitapların ancak bir mikdarı kaydettirilebilmiş ve onların da daha az bir mikdarı komisyon tarafından tedkik olunup malum [Muallim] Naci Efendi ile malum [Muallim] Zihni Efendi altından mamul birer mükafat madalyasına nail olabilmiştirler. Hele mahsusen kongre için ne kendi tarafımdan ve ne de vatandaşlarım canibinden eserler yazılıp takdim edilememiş olmasına büyük teessüf edilmiştir. Bu babda lâzım gelen izahata evvelce destres edilmiş olsa idi kongrede daha lâyıklı iş görülmüş olacağı derkâr idi. Bununla beraber hamden summe şükra nâm-ı celil-i Osmanimiz milel-i saireden aşağı ihraz-ı şan etmemiştir." (156)

Kongreye çeşitli ülkelerden gelmiş olan delegeler birkaç gün sonra bir tanışma davetinde bir araya gelirler. Burada da Ahmet Midhat hazırlıksız yakalanır. Herkes birbirine kartvizitlerini verirken bunu da akıl etmemiş olan Ahmet Midhat önce müşkül duruma kalır, bir süre sonra da kartvizitli bitenlere katılarak adını ve biraz uzun olan unvanını tanıştığı delegelerin defterlerine yazmaya başlar.

"Matbaa-i âmire müdiri ve meclis-i umur-ı sıhhiye azalığı ile beraber karantinalar baş kâtibi ve Terceman-ı Hakikat Gazetesi baş muharriri rütbe-i bâlâ ashabından olarak Devlet-i Âliyeyi Osmaniye tarafından Orientalistler Kongresinin sekizinci içtimasına mebus Ahmed Midhat." (172)

Ardından gelen İsveç kralının özel daveti ise pek şaşaalı olur. Kralın meclise gelmesiyle davettekiler büyük bir tezahürat yaparlar. Bunu fırsat bilen Ahmet Midhat, Sultan Abdülhamid'e yönelik olduğu çok belli olan uzun bir hükümdar methiyesi yazar.

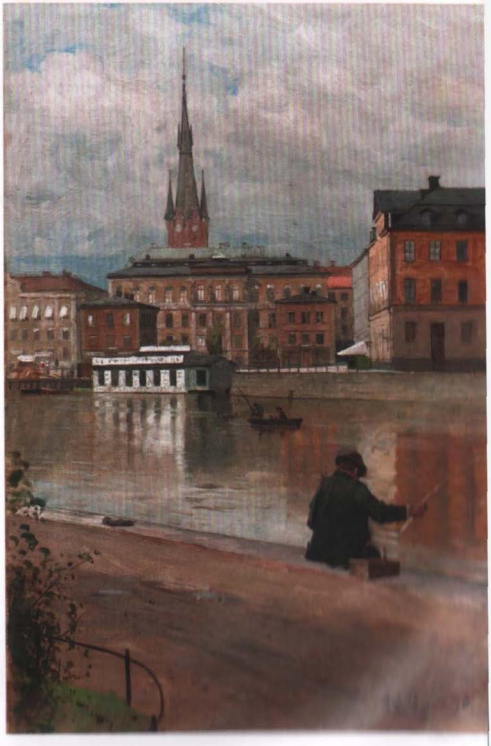
"...hükümdar denilen şey bir milletin timsal-i mücessem-i kudsiyeti demektir. Sancaktaki şan ve şeref bu kudsiyeti bi-ruh olarak tasvir edip hükümdar ise kudsiyet-i milliyeyi milletin sancağından daha âli bir mertebe-i behcete terfi eder bir sancak-ı zi-ruhtur. Hükümdar-ı meşruunu sevmeyen ve hak-ı müstehakında tazimat ve tekrimat-ı layıkayı icra etmeyen adamlar insan ıtlakına bile şayan görülmezler." (196)

İlk kongre toplantılarında Ahmet Midhat önemli bir şeyi fark eder. Şark üzerine olan bu kongrede şark dilleri yoktur. Batılı şarkiyatçılar Fransızca, İngilizce veya Almanca konuşmaktadırlar ve mesela Arapça yapılan konuşmaların Fransızcaya çevrilmesini talep ederler. Mısırlılar ise hiçbir Batı dili bilmedikleri için müşkül durumda kalırlar. Böyle durumlarda Ahmet Midhat Fransızcası ve az miktar Arapçası ile çeviri yaparak delegelere yardım etmeye çalışır.

Toplantıda konuşma sırası Ahmet Midhat'a geldiğinde yazar Batı'nın şark kadınını resmedişi üzerinden oryantalizmle alay eden bir konuşma yapar. Batılı ressamların gözünde,

"... şark nisvanı bir sedir üzerine gelişi güzel uzanıvermiş bir mahbubedir ki çıplak ayaklarına giydiği incili terliklerin birisi yerde ve diğeri parmakları ucundadır. Libası ise tesettürden ziyade tezeyyün için yapıldığından sedirden aşağı uzattığı bacakları yarı çıplak bir halde bulunduğu misillu karnı ve sinesi de hayal gibi ince ve şeffaf tüller ile nim-mesturdur. Perişan saçları çıplak omuzlarıyla sedirden aşağı uzatıvermiş olduğu kol üzerine doğru büklüm büklüm dağılmıştır. Kendisinden bir kaç metre uzağa konulmuş bir murassa nargilenin yılan gibi kıvrımlı marpucu elinde ve onun da murassa ve kehrübali ağızlığı ağzına karib bir vaziyettedir. Bir kaç sedefli dolap ve iskemle ve rahle ile tavana asılmış fanuslar odanın ziyneti olup kaimen bir zenci cariye rengarenk tavus tüyünden mamul yelpaze ile mürevveh-zendir. İşte şimdiye kadar Avrupa'nın tasvir eylediği şark nisvanı budur vakıa bu levha temaşası gözlere letafet verir güzel şeylerden ise de bir hakikat olmayıp bir hayal bir şiirdir." (208)

Ahmet Midhat'a göre, Şark kadınının gerçekte böyle olmadığının ispatı bu kadınların yetiştirdiği oğulların tarih boyu gösterdiği başarılardır. Osmanlı'nın maddi ve manevi başarılarını sayıp dökerken en çok tarih boyu yapılan fetihleri vurgular Ahmet Midhat. Ona göre, dünyaya hâkim olan bu oğullar resimlerde çi-

Ahmet Midhat Paris'te bir gün kaldıktan sonra yine trenle yoluna devam ederek Belçika, Almanya, Danimarka üzerinden İsveç'e, Müsteşrikler Kongresi'nin yapılacağı Stockholm'e varır.

Stockholm, 1890. Yağlı boya, Alfred Bergström (1869-1930).

Bir Berlin akşamında Madam Gülnar'ın ısrarıyla gidilen *Uçan Hollandalı* operasında Ahmet Midhat sahne ve dekordan çok etkilenir.

Berlin, Unterden Linden, Victoria Hotel'i 1890 und 1900 arası.

zilen bu "konkübin"lerin [cariyelerin] çocukları olamazlar.

Birkaç gün sonra da Oxford Üniversitesi hocalarından Profesör Max Müller'in Türk lisanı üzerine yaptığı bir konuşmayı dinledikten sonra bu konudaki kendi görüşlerini yazar Ahmet Midhat.

"Lisan-ı Osmani hakkında buraca [burada] icra eylediğim tedkikatta vara vara o kadar ileriye varmış idim ki kitab-ı şarkıyede Türk kavminin ve Türk lisanının doğrudan doğruya Yafes Bin Nevh'in [Nuh'un] "Türk" nam oğluna mensubiyeti mukayyet olduğunu gördüğüm gibi Avrupalıların "seyit" dedikleri halde ahval-i tarihiyesini zalam-ı mechuliyet içinde mestur gördükleri millet-i kadimenin de mutlaka Türk olması lâzım geleceğini ve medeniyetçe Türklüğün Tataristan ve İran ve Afgan taraflarına tesirinden ziyade Çin taraflarına tesiri olmuş bulunmak lâzım geleceğini yani Türklükteki kıdem-i medeniyet Çiniye kıdemi kadar muhayyer-i ukul olup herhalde Hazret-i Nuh aleyhisselamın Türkçe mütekellim bulunmaları bilç hükm edilmek lâzım geleceğini Avrupa kitablarınca ettiğim tetebbulardan istihrac eylemiş idim." (215)

Bir başka gün bir başka dil tartışması sırasında Ahmet Midhat Türkçenin kökenleri üzerine birkaç kişiyle bir tartışmaya girer (248-252). Söyledikleri araştırmaya dayalı bilgiye değil, duygusal bir kendi dilini yüceltme isteğine bağlı göründüğünden ve dolayısıyla pek afaki olduğundan, pek fazla kimseyi ikna edemez. İddialarını ispat edemediğinin kendi de farkındadır. Tartışmada bulunan birkaç kişinin kendisine bu konularda okuyabileceği kitaplar önerdiklerini de söyler. Belli ki Ahmet Midhat'ın, dil konusunda fazla donanımlı olmadığını düşünmüşlerdir. İlginç olan Ahmet Midhat'ın bunları üstünü örtmeden anlatmasıdır.

Müsteşrikler Kongresi'nde bir Osmanlı temsilcisinin olması tabii ki önemlidir ama Osmanlı Devleti'nin bu konuda yaptığı hazırlığın ne derece yeterli ve temsilci olarak Ahmet Midhat'ın kendisinin ne kadar başarılı olduğu tartışılır. Ahmet Midhat'ın kongre sırasındaki bazı fikir tartışmalarında bilimsel araştırma ve bilgiye dayalı görüşlerden ziyade duygusal bir Osmanlı - İslam methiyesi/savunması peşinde olduğu izlenimi yarattığı bellidir.

MADAM GÜLNAR İLE...

Ahmet Midhat Stockholm'de, asıl adı Kontes Olga de Lebedev olan 35 yaşında Kazanlı Rus Madam Gülnar ile tanışır. Madam Gülnar adı kadının kendi seçimiyle kullandığı, kartvizitinde yazan isimdir; söylenegeldiği gibi bu ismi ona Ahmet Midhat vermemiştir. 8-9 dil bilen Gülnar Osmanlıca da konuşur. Güzel piyano çalar, resimden anlar, tüm sanat dalları hakkında bilgi sahibi bir kadındır. Bu yönüyle birlikte seyahat ettikleri dört hafta boyunca Ahmet Midhat'ı sanat konularında eğitir.

Gülnar Stockholm'e Müsteşrikler Kongresi'ne davetli olarak değil, kendisi gelmiştir. Burada dost olduğu Ahmet Midhat ile beraber Paris'e yolculuk yapar ve Paris'te aynı otelde kalıp beraber gezerler. Paris'te Ahmet Midhat sanatla ilgili müzelere ancak Madam Gülnar'ın zoruyla gider. Zaten kendisi de resim sanatını Osman Hamdi Bey'den öğrendiğini ama ikinci hocasının da Madam Gülnar olduğunu söyler.

Ahmet Midhat Viyana'da Sefir Sadullah Paşa tarafından Osmanlı sefaretine yemeğe davet edilir. Yemekte Sadullah Paşa ile konuştuklarını aktarırken bu fırsatı değerlendirerek sona ermek üzere olan Avrupa gezisinde vardığı bazı sonuçları ortaya koyar.

Viyana, Graben 1900.

Paris'ten önce gittikleri Berlin'de de Madam Gülnar Ahmet Midhat'ı Eski Müze'ye götürür. Ahmet Midhat orada gördüğü, Bergama'dan götürülen tarihi eserlerden sadece "Dr. Schnellmann'ın bizim Anadolu'da Bergama taraflarında icra eylediği hafriyat" (453) olarak söz eder ve on yıl önce bunlar müzeye eklenince müzenin öneminin arttığını söyler. Bu tür konularla aslında pek ilgilenmediği, gittiği şehirlerde onu asıl ilgilendiren şeylerin teknik ilerlemeleri görmek olduğu yavaş yavaş ortaya çıkar. Elektrik ve ampuller, telefon, fonograf, ısınma için gaz kullanımı ilgisini çeker. Şehirleri gezerken belediye işlerine ve ulaşım vasıtalarına özellikle dikkat eder.

"...Eiffel Kulesi karşısına geçtiğim zaman onu da hayalimdeki cesamet ve irtifaından daha pek az görür isem istiğrab olunmaz mı? Bu kuleye dair neler okudum! Neler yazdım! ... İşte şimdi o kulenin karşısındayım. Hani ya bulutları yarıp zirvesi üst tarafına çıkacak kadar irtifa nerede?"

Gülnar ile birlikte birkaç operaya giderler. Stockholm'de Aida ve Kopenhag'da izledikleri Carmen'den sonra Berlin'de Rigoletto'yu seyrederler. Operaların etkileyiciliğini tartışırken aralarındaki değerlendirme farkı ortaya çıkar. Gülnar operaların estetik olarak zevk vericiliğini vurgularken Ahmet Midhat didaktik olarak öğreticilikleri üzerinde durur. Bir başka Berlin akşamında yine Gülnar'ın ısrarıyla gidilen Uçan Hollandalı operasında ise Ahmet Midhat sahne ve dekordan çok etkilenir. Sahnedeki deniz ve geminin gerçek gibi görünmesine şaşırır ve şimşekli fırtına sahnelerinde kullanılan mekanizmaları merak eder. Sanatta bile onu asıl ilgilendiren şey tekniktir.

Ahmet Midhat ile Madam Gülnar, Stockholm'den Paris'e giderken Kopenhag, Berlin ve Köln'de kalarak bu şehirleri de gezmişlerdir. Trenle yaptıkları uzun şehirlerarası yolculuklarında çeşitli konularda bol bol tartışma fırsatı bulurlar. Madam Gülnar Rusya'daki toplumsal değişimleri anlatırken Ahmet Midhat ilerlemenin ancak devlet eliyle başarılabileceğini düşünür. Avrupalı düşünürlerin milletlerde yeniliğin halktan başlaması gerektiğini savunduğunu bilen Ahmet Midhat, yeniliğin ancak devlet tarafından tepeden başlayabileceğine inanır. Ona göre Osmanlı'daki tüm yenilikleri III. Selim, II. Mahmud, Abdülmecid ve özellikle II. Abdülhamid gibi padişahlar yapmıştır.

Paris'te yaptıkları bir başka tartışma sırasında ise Ahmet Midhat Avrupa'nın sadece "terakkiyat-ı maddiyesi"ni beğendiğini, özellikle makinelerine özendiğini söyler. Gülnar, Ahmet Midhat'ın maddi ve manevi dünyayı birbirinden ayırmasına itiraz eder. Avrupa şehirlerindeki binaları, bulvarları, bahçeleri ve en önemlisi temizliği ve düzeni beğendiğini kendisine hatırlatır; bunların zemininin kültür, yani manevi dünya olduğunu söyler. Ahmet Midhat bu sözleri Osmanlı'da da güzel mimari olduğunu söyleyerek geçiştirir.

Ahmet Midhat'ın özellikle Paris hayatı hakkındaki en büyük eleştirisi insanların çoğunun kirada oturmalarıdır. Ona göre ev ve aile çok önemli olduğundan ailenin oturduğu evin kendilerine ait olması istikrarlı bir hayat sağlar. Paris'te birçok karı-kocaların yatak odalarının ayrı olmasını, ayrıca çok sayıda gayri meşru çocuk doğmasını da manevi çöküş olarak tanımlar. Bir süre önce Madam Gülnar'ın annesi ve 9 yaşındaki oğlu da Paris'e gelerek onlarla aynı otelde kaldıkları için bu tartışmada anne de vardır. Ahmet Midhat her şeyin evde üretildiği ve evde yaşandığı, kalabalık ailenin sürekli bir arada bulunduğu kendi aile hayatını anlattıkça bunları yadırgayan her iki kadın da zaman zaman kahkahalarla gülerler. Bu Rus anne-kız Batı kültür ve yaşamına Ahmet Midhat'a göre çok daha yakındırlar.

Avrupa'nın terakkiyat-ı maddiyesi denildiği zeman yalnız âli binaları muntazam caddeleri maişet-i mütemeddinaneleri fıilanları göz önünde tecelli etmekle kalmaz. ...kütübhanelerde müzehanelerde heyakil-i umumiye ve sairede o kadar güzel ve mükemmel koleksiyonlar ile zabt ve tahkim etmiştir ki ulum ve fünun ve edebiyat ve tarih guya apaşikare tecessüm ederek birer mevcudiyet-i maddiye peyda eylemişlerdir..."

PARİS PARİS!

Ahmet Midhat için bu yolculuğun en heyecan verici kısmı uzaktan hayran olduğu Paris'tir. Paris'i karış karış gezmek isteyen Ahmet Midhat her gittiği şehirde yaptığı gibi burada da ön hazırlık yapmadan dolaşmaya çıkmaz. Önce, başta Baedeker'in kitabı olmak üzere çeşitli kitaplardan Paris hakkında bol bilgi edinir, harita üzerinden şehirde gezeceği yerleri kararlaştırır. Büyük bir enerji ve iştahla gezen Ahmet Midhat geceleri sadece 5 - 6 saat uyur. Sabahın köründe, birlikte seyahat ettiği arkadaşları -mesela Paris'te Madam Gülnar - uyurken, otelden çıkıp şehrin sokakları boşken 2-3 saat kadar tek başına yürüyerek gezer. Gerekli gördüğü yerlerde araba kiralayıp arabayla daha hızlı gezme imkânı bulur. Sonra öğlene doğru otele dönüp yeni uyanmış olan Madam Gülnar'ı da alıp, onun istediği kültürel yerlere - mesela müzelere veya tiyatroya - giderler. Tüm yolculuk boyunca Ahmet Midhat bol miktarda bira içer.

Yorulmak bilmeden Paris'te caddeleri, sokakları, meydanları, parkları, önemli binaları, mağazaları, kütüphaneleri, okulları, darphaneyi ve hastaneleri gezer Ahmet Midhat. Ayrıca Paris'in ünlü mezarlığı Pere Lachaise'e ve morga da gider. Sonuçta şehrin güzelliğine, düzenine ve temizliğine hayran kalır.

Ahmet Midhat'a göre bu seyahatin en heyecan verici kısmı Paris şehrinin kendisi olduğu kadar, oradaki Sergi-i Umumi'dir. Bu serginin en ilgi çekici bölümü ise "makinalar dairesi"dir. Oradan birçok makine katalogu toplar Ahmet Midhat. Pamuk, yün, iplik dokuma makineleri ile ilgilenir; matbaa makinelerine bakar. Asansöre biner. Bu serginin makineler bölümü Ahmet Midhat'ın Batı'nın teknolojisine olan hayranlığını iyice pekiştirir. Gördüğü makinelere hep Osmanlı'da da bulunması arzusuyla bakar; gördüğü dekovili anlatırken hayal kurar.

"... güya Hünkar iskelesinden Akbaba karyesine ve o civarda sakin olduğum o çiftliğe kadar bu şimendiferden bir hatt-ı temdid ettirmişim diye tatlı tatlı düşünüp eğlendiğim zamanlar dahi olmuş idi." (595)

Fakat zaman ilerlemiş, Paris'ten ve Madam Gülnar'dan ayrılma vakti gelmiştir. Dört haftadır tanıdığı, birlikte seyahat edip on gündür Paris'te aynı otelde kalıp beraber gezdiği Madam Gülnar ile ayrılmaları ikisi için de zor olur. Paris'ten sonra İsviçre'ye geçen Ahmet Midhat orada Stockholm'de tanıdığı Polonya asıllı Rus Doktor Boris Yanpolski ile buluşup memlekete dönüş yolunda bir süre de onunla yol arkadaşlığı yapar. Cenevre'den Zürih'e tren ve göller üzerinde vapurla yapılan bu yolculukta İsviçre'deki düzene, huzura ve doğa güzelliğine hayran kalır Ahmet Midhat. Bu ülkeye dinlenmeye gelenlerin çok olmasından dolayı çok sayıda otel olduğunu tespit eder. En ilgisini çeken şeylerden biri de İsviçre'deki otellerin çoğunda otel idarecilerinin son derece kibar kadınlar olmasıdır.

AVRUPA'DA KADINLAR

Ahmet Midhat bu yolculukta hiç alışık olmadığı tarzda kadınlarla karşılaşır. Toplumda yeri olan, çeşitli mesleklerde çalışan, bilgili ve kültürlü olan bu kadınların "ahlaken bozuk" olmadıklarını görmek onu epey şaşırtır. Onlara saygı göstermek zorunda kalır. Yazdığı kurmaca ve kurmaca dışı eserlerde ortaya çıkan, kafasındaki kadın tanımlarına hiç uymayan kadınlardır bunlar. Hayatın içindedirler, her yerde erkeklerle yan yanadırlar ve "düşkün kadın" olmamışlardır. İlk şokunu Stockholm'de yaşar Ahmet Midhat. Otel odasına gelen berber "yirmi iki yirmi beş yaşlarında nur gibi" bir kızdır. Berber

kızın mesleğini yaparkenki ciddiyeti Ahmet Midhat'ı da kıza karşı terbiyeli davranmaya mecbur eder.

"...kolları dirseklerden yukarıya kadar çıplak ve gerdanı göğüs ve enseye kadar dekolte koyuca lepiska saçları ve mai gözlü iri yapılı bir mahbube-i dilara! Böyle şeyler daire-i menusiyetimizin haricinde bulunduğundan şu güzel berber fevkalhad istigrabımı mucib oldu ise de kadıncağız öyle Fransızlarda emsali kesir olduğu üzere yılışık sırnaşık bir şey olmayıp gayet ciddi tavırlı ve memuriyetini bir istikamet-i tamme ile rüyeti hususundaki azmi aşikar bir şey olduğundan ona mukabil bizim de vakar ve temkini muhafazada ehemmiyetli davranmaklığımız lazım geldi." (153)

Ayrıca Stockholm'de olduğu günlerde Ahmet Midhat, gayet saygılı davrandığı üst düzey kadınlarla birlikte gezer. Madam Gülnar dışında kongre başkâtibi Kont de Landberg'in eşi Kontes de Landberg de dostluk ettiği, davetlere beraber gittiği bir kadındır. Bir süre birlikte seyahat ettikleri Prof. Goldvald'ın da beraberinde kızı Madam Görelmberg vardır.

Paris mağazalarında çoğunluğu kadın olan tezgâhtarlar ise Ahmet Midhat'ı hayrete düşürürler. Bu kadınların hepsi son derece kibar ve şıktırlar. Onlar da Ahmet Midhat'ı kendilerine saygılı davranmaya sevk ederler. Berberlik, tezgâhtarlık gibi meslekleri yapan kadınları saygın bulmayan, hele genç ve güzel iseler böyle işlerde çalışmamaları gerektiğini düşünen Ahmet Midhat yine de bu kadınlardan etkilenir.

"Hele kadınlardan bazıları o kadar taze o kadar güzel o derecelerde süslü o mertebelerde nazkardırlar ki böyle bir kadının dükkâncı edilmiş olmasına insanın acıyacağı gelir. Adeta en muteber kadın huzurunda bulunulur imiş gibi terbiyeli ve nazik davranmak mecburiyeti kalbde hâsıl olur." (593)

Ahmet Midhat İsviçre otellerinde rast geldiği bilgili ve son derece zarif otel müdirelerini de anlattıktan sonra Viyana'ya giden trende Doktor Yanpolski ile birlikte arkadaşlık ettikleri bir kadından söz eder. Bu orta yaşlı Fransız kadınla gece trende sabaha kadar sohbet etmişlerdir. Yolculuğun sonuna doğru kadınların her yerde hayatın içinde olmalarına alışmış görünen Ahmet Midhat bu olayı yadırgamadan, kadının "iffetinden" şüphelenmeden anlatır. İstanbul'a dönüş yolundaki vapurda ise, kendi ifadesiyle birçok "muteber" Avrupalı kadınla tanışır. Ahmet Midhat bu yolculukta oldukça fazla "makbul" Batılı kadın tanımıştır.

YOLCULUK BİTERKEN

Ahmet Midhat son olarak Münih ve Viyana'yı da gezer. Viyana'da Dr. Yanpolski'den de ayrılıp eve dönüş yolunun geri kalanını tek başına yapar. Viyana'dan Trieste'ye gidip orada bindiği vapurla İstanbul'a döner. Bu iki buçuk aylık yolculukta en uzun kaldığı şehirler sırasıyla Paris, Stockholm, Viyana ve Berlin'dir. Ülkeleri değerlendirirken de Fransa'yı Avrupa'nın asıl merkezi olarak görür. Ahmet Midhat için Almanya teknik ilerleme yeri, İsviçre doğal güzellik ve sağlık merkezidir. Avusturya'nın tarihi ve Osmanlı ile olan ilişkileri ilgisini çeker.

Ahmet Midhat gezdiği bütün şehirleri, okuyucularının buraları iyice gözlerinin önünde canlandırabilmeleri için sürekli İstanbul ile benzetmeler yaparak anlatır. Paris'te Champs-Elysees, Taksim ile Pangaltı arasındaki geniş yola benzer. Cenevre'nin sayfiyeleri Kızıltoprak, Erenköyü ve Büyükada'yı andırır. Berlin'de şehrin biraz dışı Makriköy [Bakırköy] ve Ayastefanos [Yeşilköy] gibidir. Münih'te bir akşam Doktor Yanpolski ile birlikte gittiği Orpheon adlı gece kulübü tarzı eğlence yerini ise, "bizim Beyoğlu'ndaki Concordia tiyatrosu" ile karşılaştırarak anlatır Ahmet Midhat. (1041)

Zaman zaman İstanbul ile karşılaştırmaların alanını genişletir. İsviçre gölleri üzerinde vapurla seyahat eden Ahmet Midhat buralarda vapur yolcularının düzgünlüğünü, temizliğini över ve Şirket-i Hayriye vapurlarındaki bazı yolcuların rahatsız edici boyuttaki bakımsızlığını ve pisliğini eleştirir.

"Söz sırası gelmişken karilerimize şunu da arz edelim ki Avrupa'da vapurlarla seyahat eden yolcuların tuvalet hususundaki kusurları afv olunamaz. Muntazam bir salonda tuvalete ne derecelerde riayet edilmek lâzım gelir ise vapurlarda da o derecede riayet edilir....Yani bizim Şirket-i Hayriye vapurlarında murdarlıklarına taaffünlerine nazaran ne temas ne de takarrüb caiz olmadığı halde kabul edilen kasap ve bakkal çırakları hâlindeki adamlar Avrupa'da olsa olsa yük katarlarına kabul olunabilip üçüncü sınıf yolcular miyânına bile idhal edilemezler." (1029-1030)

Ahmet Midhat Viyana'da Sefir Sadullah Paşa tarafından Osmanlı sefaretine yemeğe davet edilir. Yemekte Sadullah Paşa ile konuştuklarını aktarırken bu fırsatı değerlendirerek sona ermek üzere olan Avrupa gezisinde vardığı bazı sonuçları ortaya koyar Ahmet Midhat. Sadullah Paşa ile Avrupa medeniyeti karşısında Osmanlı'nın tavrı tartışılmaktadır.

"Sadullah Paşa hazretleri asıl mahasin ile maayib arasının temyiz ve tayininde ziyadesiyle ehemmiyetli davranmayı bittavsiye:

- Bizim için henüz Avrupa'yı beğenmeyi beğenmemeyi tayin ve hüküm olunmamıştır.

Kah Avrupa'yı kendimize numune-i terakki addederek balaya çıkartırız. Kah kendimizi dev ayinesinde görerek Avrupa'yı ehemmiyete bile şayan bulmayız. Bu ifrat ve tefritin her iki ciheti de ziyanlıdır. Asıl maharet bu babda Osmanlıların ittiba etmeleri lâzım gelen tarik-i evsat ve savabı bulmaktır.

Yollu idare-i efkar buyurdular ki bilahire Avrupa'nın terakkiyatı maddi ve manevi olmak üzere ikiye taksim edişim ve terakkiyat-ı maddiyesini hayretle takdime mecburiyetimiz ile

beraber terakkiyab-ı maneviyesinden ictinaba lüzum görüşüm işte müşarünileyhin bu sözü üzerine tamik-i fikirden neşet eylemiştir.

Avrupa'nın terakkiyat-ı maddiyesi denildiği zeman yalnız âli binaları muntazam caddeleri maişet-i mütemeddinaneleri filanları göz önünde tecelli etmekle kalmaz. Her millet kendi müessesat-ı aliye ve sanaiyesini ve asar-ı tarihiyesini ve sairesini kütübhanelerde müzehanelerde heyakil-i umumiye ve sairede o kadar güzel ve mükemmel koleksiyonlar ile zabt ve tahkim etmiştir ki ulum ve fünun ve edebiyat ve tarih guya apaşikare tecessüm ederek birer mevcudiyet-i maddiye peyda eylemişlerdir. Terakkiyat-ı maddiyenin bu cihetleri bizde fikdan-ı külli halindedir. Her şeyi yeniden yapmak mecburiyetindeyiz." (1104-1105)

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat burada Avrupa'nın maddi ilerlemesinden söz ederken artık sadece bilim ve teknikten söz etmemektedir. Yukarıdaki satırlarda Avrupa'nın kütüphanelerinden, müzelerinden, kısacası kültüründen de söz etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, bu konuyu Madam Gülnar ile de tartışmış ve Madam Gülnar Ahmet Midhat'ın Avrupa'da beğendiği her şeyin bilim ve teknikten ibaret olduğunu düşünmesini eleştirmiş, onun Avrupa'da hayran olduğu bazı şeylerin kültüre, manevi alana ait olduğuna işaret etmişti. Ayrıca Ahmet Midhat, seyahati sırasında çeşitli Avrupa ülkelerinde karşılaştığı sıradan insanların bilgisinden ve düzene saygısından olduğu kadar kibarlığından ve temizliğinden de hayranlıkla söz etmişti.

Ahmet Midhat kitabın sonuna geldiğinde, her zaman düşüncesini şekillendirmiş olan maddi/manevi ikiliğinden vazgeçmeden, uzak durulması gereken manevi alan içinde sadece Avrupa'da beğenmediği "aile ve ahlak" konularını bırakmış, Osmanlı'dan daha ileri bir konumda olduğunu teslim etmek zorunda kaldığı kültür konularını kendince Avrupa'nın maddi medeniyetine dâhil etmiştir. Avrupa'da maddi medeniyet olarak adlandırdığı ve faydalı bulduğu şeylerin dışında, bu yolculukta görüp takdir ettiği bazı manevi unsurları da kafasında kurguladığı ikilemi bozmamak için maddi medeniyet kategorisine aktarmıştır.

Ahmet Midhat, gezip görebildiği kadarıyla gözlerini kamaştıran 19. yüzyıl Avrupa medeniyeti karşısında kendi Osmanlı dünyasının üstünlüğü iddiasını devam ettirebileceği alanın iyice daraldığını hissetmiş görünmektedir. "Aile ve ahlak" konuları dışında, burada sözünü etmese de, mutlaka İslam inancının da üstün olduğunu düşünmesi Avrupa seyahatinden dönerken mutlak bir yenilgi duygusu yaşamasına engel olmuş gibi durmaktadır. Ama aile ahlakı ve dini inançlar bozulmadan -kadın anlayışı dâhil- Avrupa'dan öğrenilecek maddi/manevi çok şey olduğunu düşündüğü bellidir. Yine de Avrupa'ya fazla hayran olmuş izlenimi yaratmak istememektedir. Dönüş yolunda Avusturya'da artık vatan hasretinin çok arttığını, ailesini çok özlediğini söyledikten sonra şöyle der:

"...yine vatan dahilindeki igtirablar gurbet sayılamaz. Gurbetin asıl belayası asıl ecnebi diyarında takdir olunur. İstemem efendim Avrupa'yı istemem! Meğer devletimin hizmeti menfaati için mecburen gönderileyim." (1060)

VE SONRASI

Ahmet Midhat'ın bu yolculuğu, 1890'larda yazdıklarını epeyce etkilemiştir. Bu yıllarda yazdığı hikâye ve romanlarının yarısından çoğu Avrupa'da, özellikle de Fransa'da geçer. Meslek sahibi olup çalışarak para kazanan "namuslu" kadınlardan ne kadar etkilendiği hemen 1890 yılında yayınladığı *Diplomatı Kız* romanında görülür. İyi eğitim görmüş olan Parisli bir kız, çiçek buketlerinin içine şiirler koyup bunları sokaktı satarak ailesini geçindirir. Romanın sonunda metnin anlatıcısı, kadınların gelecekte doktor, eczacı, cerrah, yazar olabileceklerini, bunun için de iyi eğitilmeleri gerektiğini belirtir. Her zaman kadınların eğitilmesini savunmuş olan Ahmet Midhat bunu kadınların ev içi hayatlarının, eş ve anne olarak işlevlerinin kalitesini yükseltmek için istemiştir. Avrupa yolculuğundan hemen sonra ise, kadınları evin dışına çıkaracak mesleklere sahip olabilmeleri için de eğitimin gerekli olduğunu söylemesi dikkat çekicidir.

Yine aynı yıl, 1890'da Fatma Aliye Hanım'ın *Volonté* çevirisinin yayınlanmasından hemen sonra Ahmet Midhat, onunla ilişkiye geçerek bir kadını yazar olma yolunda yüreklendirecek, ona yol göstermeye çalışacaktır. Acaba yaşadığı Avrupa tecrübesi olmasa, *Diplomalı Kız*'ın sonunda kadınlar için saydığı mesleklerden biri olan yazarlık yolunda Fatma Aliye'ye böyle destek olur muydu?

Ahmet Midhat'ın bu yolculuktan hemen sonra yayınladığı kurmaca dışı eserlerinden *Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar* da 1890 yılında çıkmış, roman türünün Batı'da ortaya çıkışını ve geçirdiği evreleri ele alan Avrupa kültürü odaklı bir kitaptır. Birkaç yıl sonra, 1894'te ise *Avrupa Adab-ı Muaşereti yahut Alafranga* başlıklı kitabını yazar Ahmet Midhat. Avrupa seyahati sırasında karşılaştığı ve belki de bilmediği için bazen müşkül durumda kaldığı Batı'nın toplumsal kurallarını, yaşam adabını Osmanlılara öğretmek üzere bu kitabı kaleme alır. Her iki kitap da Batı'nın "maddi medeniyeti" ile ilgili değildir.

Avrupa yolculuğu sırasında yaşadıkları ve maruz kaldığı Batı medeniyeti Ahmet Midhat'ı birçok açıdan dönüştürdüğü gibi, onun kaleminden çıkan *Avrupa'da Bir Cevelan* da o dönemin Osmanlı okuyucusunu epeyce etkilemiş olmalıdır.

DİPNOTLAR

1 Nazmiye Arzu Açıl, Ahmed Midhat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan* isimli eserininLatin alfabesine aktarımı, Fatih Üniversitesi yüksek lisans tezi, İstanbul, 2004. Buradan yapılan alıntıların sayfa numaraları metinde parantez içinde verilecektir.

2 Nüket Esen, *Hikaye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*, İstanbul: Bellişim Yayınları, 2014, s. 141-149.

3 Carter V. Findley, *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 15.

4 Köpeklidağ

ADIM ADIM İSTANBUL®

VE GÜNÜBİRLİK GEZİLER

13 Aralık Cumartesi 2014
İstanbul'un Kuleleri

13 Aralık Cumartesi 2014
Cadde-i Kebir'de Lezzet Durakları

14 Aralık Pazar 2014
Kumkapı-Samatya

14 Aralık Pazar 2014
İstanbul'da Mimar Sinan Yapıları-II

20 Aralık Cumartesi 2014
Maçka-Teşvikiye-Nişantaşı

20 Aralık Cumartesi 2014
Dünden Bugüne Samatya: Yeme-İçme Kültürü

20 Aralık Cumartesi 2014
Bir Zamanlar Bakırköy

21 Aralık Pazar 2014
II. Abdülhamid Dönemi Kamu Yapıları

10 Ocak Cumartesi 2015
Osmanlı Mezar Taşları - I Huvel Baki

24 Ocak Cumartesi 2015
Osmanlı Mezar Taşları - II Ah Minel Mevt

GÖKHAN AKÇURA'YLA SÖYLEŞİ

"YOKUŞUN BAŞI: DEMOKRASİ MÜCADELESİNDE *TAN* GAZETESİ (1935-1945)"

Tarih Vakfı, Türkiye demokrasi ve basın yayın tarihinin ortak sayfasına, Tan *Gazetesi'nin demokrasi ve basın özgürlüğü serüvenine odaklanarak yeni bir projeyi hayata geçiriyor. Bu proje kapsamında gerçekleşmesi planlanan ilk etkinlik "Yokuşun Başı: Demokrasi Mücadelesinde* Tan *Gazetesi (1935-1945)" adlı sergi... Sergi, 4 Aralık 2014 tarihinde açılacak ve 31 Mayıs 2014 tarihine kadar ziyarete açık olacak. Serginin küratörlüğünü üstlenen Gökhan Akçura'yla yaptığımız söyleşide projenin kapsamı ile Tan Gazetesi ve Matbaası'nın tarihini konuşuyoruz.*

SÖYLEŞİ:
CANSU KILINÇARSLAN

Öncelikle Tarih Vakfı işbirliğinde küratörlüğünü sizin yaptığınız "Yokuşun Başı: Demokrasi Mücadelesinde *Tan* Gazetesi (1935-1945)" sergisiyle ilgili bilgi verebilir misiniz? Derginin yayınlandığı tarihlerde hazırlıklar tamamlanmış olacak. Böyle bir sergi fikri nasıl ortaya çıktı? Sergiye gidenler nasıl bir malzemeyle karşılaşacaklar?

Bu sergi, Tan Matbaası sahiplerinden Halil Lütfi Dördüncü'nün vârislerinin arzusuyla Tarih Vakfı gündemine gelmişti. Matbaanın bulunduğu binanın 1959'daki infilâk nedeniyle yıkılmasından sonra vârisler 1980'li yıllarda yerine "Halil Lütfi Dördüncü" adıyla yeni bir han yaptırmışlar. Genel olarak yazıhane, toptancı, küçük perakende türü kullanımların yer aldığı orta avlunun bodrum katında kullanılmayan depolama alanları var. Han sahipleri basın ve demokrasi tarihimizin yapı taşlarından birine sahip olduklarının bilincinde, aydın

Tan Baskını'ndan bir gün sonra Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan fotoğraf (5 Aralık 1945).

insanlar. Bu tarihi ortaya çıkarmak, han kullanıcılarının gündelik hayat pratiklerinin içine sokmak, toplumsal belleği taze tutmak ve böylece iş hanının yeni bir kimliğe bürünmesi arzusuyla "ne yapılabilir?" diyerek Tarih Vakfı'na gelmişler. Öneriyi Tarih Vakfı da ilgiyle karşılamış ve bu alanın *Tan* Gazetesi ve Matbaası'nı anlatan ilk sergiden sonra, Türkiye basın tarihi ile iç içe olmasından ötürü semt tarihine odaklanmış kültür, sanat etkinliklerine ayrılmasını öngören bir proje hazırlamış. Mekânın adını da *Tan* gazetesinin logosunun yanında olan adresten almışlar: "Tan Evi". Projenin kapsamı nedeniyle Gazeteciler Cemiyeti, Türkiye Yayıncılar Birliği ve Türkiye Küçük Oteller Derneği destekçi olmuş. Böylece ilk etkinliğin Tan Gazete ve Matbaası'nı anlatan bir sergi olmasına karar verilmiş. Proje bu hâliyle olgunlaşınca Tarih Vakfı küratörlüğünü bana teklif etti. "Yokuşun Başı: Demokrasi Mücadelesinde *Tan* Gazetesi (1935-1945)" adlı serginin ortaya çıkış öyküsü böyle...

Tan gazetesi dönemin muhalif yayınlarından... _Tan_'dan önceki yıllarda _Yarın_ ve _Son Posta_ muhalif yayınlar olarak dikkat çekiyor. Özellikle _Son Posta_'nın daha ilk sayısında "Boğuluyoruz, Biraz Hava İstiyoruz" başlıklı yazısı gazetedeki havayı yansıtıyor. _Son Posta_ ve _Tan_ arasında yazarlar ve konular açısından bir devamlılık söz konusu mu?

1929 yılında kurulan *Son Posta* gazetesinin, *Tan* dönemi ile temel ilişkisi iki ortağının her iki gazetede de yer alması. Elbette bu isimler Halil Lütfi Dördüncü ve Zekeriya Sertel. *Son Posta*'nın diğer ortakları ise Ekrem Uşaklıgil ve Selim Ragıp Emeç'ti. Gazetenin politikasını Zekeriya Sertel belirliyordu. Genel olarak tek parti rejimine muhalif bir gazeteydi. Serbest Fırka'nın kurulduğu dönemde çok partileşme girişimi alkışlanmış, ama bu yeni parti liberal bir politika savunduğu için mesafeli durulmuştu.

Zekeriya Sertel zaten yazılarında "devletçilik"i savunuyordu. Devletin özel sermayeye destek olmasını eleştiriyordu. *Son Posta*'da devlet tarafından desteklenerek Alpullu Şeker Fabrikası'nı kuran işadamları Hayri İpar ve Şakir Kesebir'in yaptıkları yolsuzluklar açığa çıkarılıyordu. İpar ve Kesebir'in açtıkları hakaret davası sonucu Zekeriya Sertel ve yazı işleri müdürü Selim Ragıp üç yıl hapse mahkûm edildiler. Bir buçuk yıl yattıktan sonra genel af sayesinde hapisten çıktılar. Zekeriya Sertel ve diğer ortaklar Ekrem Uşaklıgil ve Selim Ragıp Emeç arasında fikir ayrılıkları büyüdüğü için ayrılma kararı alındı. Zekeriya Sertel ve Halil Lütfi gazeteden ayrıldılar. Aktardığım özetten de anlaşılabileceği gibi, *Son Posta* ile *Tan*'ın ilişkisi sadece Zekeriya Sertel üzerinden sorgulanabilir. Halil Lütfi hem *Son Posta*'da, hem de *Tan*'da sadece idari işler ve matbaa ile ilgilenmiştir, yayın politikasına karışmamaktadır.

***Tasvir* gazetesinin basın kartpostalları dizisinde *Tan* gazetesi (çizer: Orhan Ural).**

Turgut Çeviker Arşivi.

Zekeriya Sertel'in _Tan_ gazetesiyle ilişkisi nasıl başlıyor? Gazetede öne çıkan konular neler, kimler yazıyor?

Aslında ilk *Tan* gazetesi 1935 yılında İş Bankası sermayesiyle kurulan ve Siirt milletvekili Mahmut Soydan'ın sahibi olduğu *Milliyet* gazetesinin dönüştürülmesiyle ortaya çıkıyor. *Milliyet*'in hem adı değişiyor, hem de başına Ali Naci Karacan geçiyor. Bina ve matbaa aynı... Ama Karacan yönetimindeki *Tan*'ın ömrü sadece 1 yıl kadar sürüyor. Çok zarar ettiği için İş Bankası gazeteyi ve matbaayı satma kararı alıyor. Uzun bir süredir gazetecilik yapmasına izin verilmeyen Ahmet Emin Yalman, anılarında belirttiğine göre Atatürk'ün verdiği izinle çok uygun şartlarda bu tesisleri satın alıyor. Ama yanına iki de ortak ekleyerek. Bunlar *Son Posta*'dan ayrılan Halil Lütfi Dördüncü ve Zekeriya Sertel. Bu dönemde başyazarlığı Ahmet Emin Yalman yürütüyor, Zekeriya Sertel yazı işlerine bakıyor, Halil Lütfi de her zaman olduğu gibi idari işler ve matbaanın başında... Gazetede kimler yazıyor derseniz; ikinci sayfada Orhan Selim imzasıyla Nazım Hikmet ve tam karşısında Peyami Safa'nın köşelerinin yer aldığını görüyoruz. Üçüncü sayfada "Günün Meseleleri" başlığı altında Zekeriya Sertel, bazen de Falih Rıfkı Atay ikinci bir başmakale yazıyorlar. "Felek" başlığı altında Burhan Felek, "Bugün" başlığı altında Ömer Rıza Doğrul günlük fıkralar kaleme alıyor. Dış sorunları çoğunlukla Burhan Belge, öyküleri Halikarnas Balıkçısı, röportajları Suat Derviş, Selahattin Güngör ve Naci Sadullah, spor yazılarını Eşref Şefik, romanları Ziya Şakir, Sabahattin Ali yazmakta. Yazı

işleri müdürlüğünü ise Mümtaz Faik Fenik üstlenmektedir. Zaman içinde Ercüment Ekrem Talu ve Refik Halit Karay gibi isimler de gazetenin sayfalarında görülüyor. Fikret Adil'in hazırladığı "İstanbul" sayfası 1936 yılı sonuna kadar sürüyor. Sabiha Sertel ise ancak 1937 yılından itibaren gazetede yazabiliyor.

Tan gazetesinden önce aynı mekânda *Milliyet* gazetesi yayınlanıyordu.

Cengiz Kahraman Arşivi.

Tan gazetesini ve saldırıyı konuşurken II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin iç dengelerini de konu etmek gerekiyor herhalde. Bu dönem *Cumhuriyet* ve *Tan* arasında manşet mücadelelerini görüyoruz. Bu karşı karşıya gelmeler, o konjonktürde nasıl bir ideolojik kutuplaşmaya denk düşüyordu?

Tan çok güçlü bir gazete olmasına karşın baş rakibi *Cumhuriyet* gazetesinden fazla satamıyor. Ama aralarında sadece tiraj mücadelesi yok. *Cumhuriyet* gazetesi milliyetçi ve muhafazakâr bir çizgiye sahip. Daha da ötesi (birçok diğer gazetenin yaptığı gibi) Alman Propaganda Nezareti'nin yolladığı bültenleri kendi görüşleri, izlenimleri gibi aktarıyor. Buna karşı çıkan *Tan* gazetesinin yazılarına *Cumhuriyet* de imzasız bir yazıyla cevap veriyor. Yazı "Türkiye'de hiçbir zaman Nazi ve Faşist propagandası yapılmadığını" ileri sürüyor. 19 Ekim 1937 tarihinde *Tan* gazetesi başmakalesinde Ahmet Emin Yalman, "Soruyoruz: Bir Türk gazetesinin Alman Propaganda Nazırı'na avukatlık etmesi caiz mi, değil mi?" diye söze giriyor ve Cumhuriyet'in Dr. Goebbels'in avukatlığını üstlendiğini ileri sürüyor: "Bir Türk gazetesinde böyle bir yazı nasıl çıkar? Alman Propaganda Nazırının bir Türkün milli hislerini yaralayacak mahiyette olan sözlerine avukatlık etmeyi bir Türk gazetesi nasıl reva görebilir? Eğer bizim Alman Propaganda Nazırının sözleri hakkında tefsirlerimiz yanlış ve haksızsa bunu varsın Almanlar izah etsinler. Ellerinde propaganda ve neşir vasıtalarının türlü türlüsü vardır. Onların vekili ve avukatı sıfatıyla hareket etmek herhalde bir Türk gazetesine düşmez."

Cumhuriyet gazetesi de karşı saldırı olarak, *Tan* gazetesi ve çevresinin solculuğunu ileri sürmeye çalışıyor: "Türkiye'de faşizm propagandası yapıldığından şikâyet eden muharrir, bizzat tarihi materyalizm hakkında, Karl Marks ve Engels hakkında sürü sürü kitabımsı broşürler bastırma[mış mıdır?" Gazetenin sahibi Yunus Nadi iki gün sonra saldırısını daha da sertleştiriyor: "Artık ipin ucunu kaçırdılar; bir yaygaradır gidiyor. Gazeteleri Yahudi havrasına döndü. İrili ufaklı, kadınlı erkekli hepsi kaleme sarılmışlar, avaz avaz haykırıyorlar." Nadi yazısında önce gazeteyi ve yazarlarını komünistlikle suçluyor, ardından daha ırkçı bir söylemle makaleyi noktalıyor: "Üzerimize saldıranlara şimdilik yalnız şunu tavsiye etmek istiyoruz: Teşkilatı Esasiye Kanunu'na nazaran hepsi Türktürler. Kanunun kendilerine bahşettiği bu haktan azami şekilde istifade ederken, ona layık olmayı göz önünde bulundursunlar." Açıkça görülebileceği gibi Yunus Nadi burada Ahmet Emin Yalman, Sabiha Sertel ve Halil Lütfi Dördüncü'nün Selanikli dönme kökenlerini hedef almaktadır. Zaten bir süre sonra bu saldırıyı açıkça yapacaktır: "Sen kimsin? Tekirdağı'nda kazığa kakılmaktan kurtulmak için selameti yalancıktan dinini değiştirmekte bulan Yahudi fesatçısı Sabatay Sevi'nin torunu değil mi?" Bu kavga 1937 sonunda Atatürk'ün bizzat müdahalesiyle durabilecektir.

Hıfzı Topuz, II. Dünya Savaşı yıllarında, 1939- 41 arası, gazetelere Başbakanlık'tan Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nden gelen emirler olduğunu aktarıyor. Anadolu Ajansı'nın haberlerinden başka haber yazılmaması, baş makale yazılmaması da bu kararlar arasında... Bu ortamda *Tan*'ın muhalefeti nasıl devam ediyor? Gazetenin birden çok kez kapatıldığını biliyoruz, kapatılmalar bu tarihlerde mi yoğunlaşıyor?

Bunlardan da önce *Tan*'ın üç aylık bir kapatılışı var. Nedeni de Ahmet Emin Yalman'ın baş makalesinde Atatürk'ün sağlığının ne durumda olduğunu merak ettiğini açıklaması. Olayı anılarında Yalman şöyle anlatır: "Yazı çıkınca kıyametler koptu. Karanlıkta yarına ait hazırlıklar yapmak isteyenlerin hesapları altüst oldu. Tehditler savuruyorlar, üzerimize küfürler yağdırıyorlar, Hükümetin bizi şiddetle cezalandırmasını istiyorlardı. Bu hava içinde *Tan* gaze-

tesinin bir ay için kapanmasına dair Başbakan Celal Bayar, Ankara'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya emir verdi. Biraz sonra yeniden bir telefon: Kapatma cezası iki aya, biraz sonra üç aya çıkarıldı." Takdir edersiniz ki bir gazetenin üç ay kapatılması yayınına büyük bir darbe indirilmesi anlamına gelir. Bu kapayıllarında ülke içindeki Alman yanlısı ırkçı-Turancı gelişmelere savaş açmıştır. TKP'nin yayınladığı "En Büyük Tehlike" adlı broşürü özetle de olsa gazetede yayınlamışlardır. İşte bu bardağı taşıran en önemli damladır. Bu noktadan itibaren tüm sağ basın *Tan*'a "komünist yayıncılık" yaptığını ileri sürerek saldırmaya başlamıştır. kıldı. Bugün iktisadi sistemimiz, kanunlarımız, siyasetimiz, içtimai ve kültürel mekanizmamız tamamiyle bir faşist sistemin mekanizmasıdır."

Dergi büyük bir ilgiyle karşılanır. Sabah 11'de satışta tek bir nüsha kalmamıştır. Hemen ikinci baskı yapılır. Sabiha Sertel devamını şöyle anlatıyor:

Gazetede kimler yazıyor derseniz; ikinci sayfada Orhan Selim imzasıyla Nazım Hikmet ve tam karşısında Peyami Safa'nın köşelerinin yer aldığını görüyoruz. Üçüncü sayfada "Günün Meseleleri" başlığı altında Zekeriya Sertel, bazen de Falih Rıfkı Atay ikinci bir başmakale yazıyorlar. "Felek" başlığı altında Burhan Felek, "Bugün" başlığı altında Ömer Rıza Doğrul günlük fıkralar kaleme alıyor.

tılmadan sonra Yalman gazeteden ayrılır. Artık yönetim ve politika tamamen Zekeriya Sertel'in elindedir. Sabiha Sertel de yazılarını çok daha özgürce yazar. Ama bu özgürlüğün bedelleri de ağır olur. Savaş koşullarında gazeteler sürekli denetlenmekte, ne yazıp ne yazamayacakları hükümet tarafından belirlenmektedir. Sıkıyönetim ilan edilmiş, gazete çıkarmanın olanakları iyice azalmıştır. Savaşın sonuna doğru gazeteler 4 sayfaya düşer. Sık sık kapatma kararları gelir. Sabiha Sertel anılarında, İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından çağrılarak gözdağı verilmesini, hatta rüşvet olarak milletvekilliği teklif edilmesini de anlatır. *Tan*'ın yaşadığı bütün bu kapatmalar yanı sıra, zaman zaman kulağı çekilmekte, bazen de sadece Sabiha Sertel'in yazması yasaklanmaktadır. *Tan* bu güç koşullar altında yürütmüştür demokrasi mücadelesini..

Tan Matbaası baskınının perde arkasına değinelim mi biraz da...

Elbette. "Tan Baskını"nı çok daha önceki olayları da göz önüne alarak irdelemek gerekir. *Tan* tüm diğer gazetelerden farklıdır. Açıkça "anti-faşist" olduğunu ilan etmiştir. Tamam *Akşam*, *Vatan* ve *Tanin* de Müttefikleri tutmaktadırlar, ama *Tan* ayrıca Sovyetlerden yanadır. Hem faşizme, hem de kapitalizme karşıdır. Üstüne üstlük, savaşın son 1945 yılında ise *Tan* demokrasi mücadelesinde yeni bir adım atar. CHP içinden çıkacak olan ikinci partinin kurucuları ile dirsek teması kurar. Tek parti, tek şef sistemine karşı olan bütün demokrasi taraftarları arasında bir cephe kurulması gerekliliğini gündeme getirir. Karşılıklı temaslar sonucu bir dergi çıkarılması kararlaştırılır. Sabiha Sertel'in çıkaracağı bu dergi, onun köşesinin adını taşıyacaktır: *Görüşler*. Başlangıçta müstakbel Demokrat Parti kurucuları da bu dergiye yazı vermeyi vaat ederler. Ama ilk sayıda bu sözlerini yerine getirmediklerini görürüz. *Görüşler* dergisi yayına hazırlanırken, gerek ırkçı çevreler, gerekse var olan rejimin unsurları bütünüyle *Tan* gazetesi ve onun oluşturmaya çalıştığı demokrasi cephesinin karşısında saldırıya hazır bir konum alırlar. *Görüşler* dergisi 1 Aralık 1945 tarihinde piyasaya çıkar. Sabiha Sertel dergideki yazısında şöyle demektedir: "Hatalar kimin olursa olsun, Cumhuriyet, demokrasi inkılâbını tamamlamadı. Bilâkis inkişaf seyrinde halkın hâkimiyetini değil, devletin hâkimiyetini sağladı. İmtiyazlı bir sınıfın menfaatlerini müdafaa eden, halkı bu imtiyazlılar hesabına istismar eden bir mahiyet aldı. Faşizm, nazizm, gibi totaliter cereyanlar Avrupayı istilâ ettikten sonra dümen kırdı, inkılâpçı rotasını bu cereyanlara çevirdi. 1942 Türk-Alman Ademi Tecavüz Anlaşması'ndan sonra, tamamıyla faşist kampta karar

Sabiha ve Zekeriya Sertel.

"*Görüşler* asıl Ankara'da bir bomba gibi patladı. Halk Partisi özel bir toplantı yaptı. Gazetelere hücuma geçmeleri için yeniden emirler verildi. Bayilere *Tan*, *Vatan*, *Yeni Dünya* gazetelerinin, *Görüşler* dergisinin sattırılmaması, devlet memurlarına, öğrencilere bu gazetelerin okutturulmaması hakkında şifahi ve tahriri emirler verildi. Bundan başka *Vatan* gazetesine yazı yazan partili mebuslar partiden çıkarıldı." Bu gelişmeler yeni parti hazırlıklarını yapan Bayar ve çevresini de ürkütür. Celal Bayar basına bir açıklama yaparak Kemalizmin prensiplerinden ayrılmaya çıkarını ve "bu dergide olduğu gibi herhangi bir mecmuanın tahrir heye-

1 Aralık 1945 tarihli *Tanin* gazetesi.

SPOR:
Beşiktaş Emniyet 1 - 0 mağlup oldu
Yazısı üçüncüdür

Tanin

PAZARTESİ 3 ARALIK 1945

Sol-Sağ ve İleri-Geri

Hususi muhabirimiz Hitler hâdiseleri

Von Papenin suçlarını gösteren vesikalar

Von Papen de harbin bitmesinden evvel İngiliz muntakasına kaçmak istemiş

Von Papen, Türkiyenin Almanyanın hâtır'ı adı olsa, bu işi hile çıkarmağa memur edildiği ni söylemiş

Kalkın Ey Ehli Vatan!

"Namık Kemal"

Bir vatan cephesine lüzum vardır

İranda Kürtler geniş mikyasta silâhlanıyor

Ruslar İrandan petrol imtiyazı istiyor

İstanbul Milletvekili

tine" de dâhil olmayacağını belirtir. Artık *Görüşler* dergisi ve genişleyemeyen "demokrasi cephesi" tek başınadır.

Baskını ve sonrasında yaşananları nasıl değerlendiriyorsunuz? Saldırgan grup *Tan*'dan sonra başka matbaa ve gazetelere de yöneldiğinden bahsediliyor. Bu hedefler kimlerdi? Bu olayların sergideki temsili nasıl olacak? Saldırıya dair fotoğraflar mı, anıların aktarımı mı vs.?

Baskın olayı daha sonra açıkça anlaşılacağı gibi Halk Partisi'nin örgütlediği planlı bir saldırıdır. Elbette sağcı basın eşliğinde. Hüseyin Cahit Yalçın 4 Aralık 1945 tarihinde *Tanin*'deki "Kalkın ey ehli vatan" başlıklı yazısında şöyle yazıyordu:

"Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor.. Ve başlamak lâzım. Çünkü en azgın ve insafsız bir propaganda zehiri dökmesine müsaade edemeyiz... Bunları susturmak için, cevap vermek hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır..." Aynı gün *Tasvir* gazetesinde Peyami Safa ise şöyle diyordu "Türkiye'yi İspanya'ya benzetemedilerse, İran'ın haline sokmak için bütün teşkilat ve vasıtalarıyla çalışsınlar. Türk şuuru da uyuklasın, kızıl cennet rüyalarına dalsın, zincir şakırtıları arasında ve bir kölelik cehenneminin ortasında, iş işten geçtikten sonra gözlerini açsın öyle mi? Hayır... Bu millet ve onun gençliği uyanıktır, kendini uyutmaya çalışanların oyunu önünde bir saniye kendinden geçmemiştir."

Dönemin tanıklarının anlattıklarına göre 4 Aralık 1945 günü sabahı Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi'nde toplanan gençler, giderek artan bir kalabalıkla Cağaloğlu'na doğru yürümeye başlıyorlar. Bir bölümünün ellerinde baltalar ve balyozlar vardır. Hatta bazıları kırmızı mürekkep şişeleri taşımaktadırlar. Niyetleri "kızıl" Sertelleri baştan aşağı kırmızıya boyamaktır. Gazeteye varmadan karşılarına çıkan A.B.C. Kitabevi'ni yağma ediyorlar. Ardından, gazete idarehanesinin de bulunduğu matbaaya saldırırlar. Polisler gelmişlerdir ama sıkıyönetim olmasına rağmen ne hikmetse olup bitene seyirci kalırlar. Göstericiler matbaa kapısını kırıp içeri girerler, matbaa makinelerini balyozlarla kırarlar. Matbaayı yer ile yeksan ederler. Serteller daha önce olacakları duymuş ve matbaada olmadıkları için linç edilmekten kurtulmuşlardır. Halil Lütfi karşıdaki binadaki İlancılık Şirketi'nden olayları izlemektedir. Matbaa yerle bir edildikten sonra kalabalık köprüyü aşıp Beyoğlu'na çıkar. Burada *La Turquie* ve Sabahattin Ali ve Cami Baykut'un çıkarmaya karar verdikleri *Yeni Dünya* gazetelerini kırıp dökerler. Ayrıca Tünel'de sol yayınlar satan Berrak Kitabevi'ni de bir daha ayağa kalkamayacak kadar tahrip ederler.

Tan gazetesinin uğradığı bu saldırı tanıklarıyla belgesellere de konu oldu. Can Dündar'ın yaptığı belgeseli sergide gösteriyoruz. Ne yazık ki bu saldırıyla ilgili özgün bir fotoğraf arşivi yok elimizde. Ama dönemin gazetelerine bol bol yansıması olmuş, bunlar sayesinde yapılan tahribatın düzeyi açıkça görülüyor.

Sertellere baskından sonra açılan davalar hangi gerekçelere dayandırılıyordu?

Bu olaydan sonraki günlerde Serteller kendi evlerinde kalamıyorlar. Dostlarının evlerine sığınıyorlar. Baskın üzerinden aylar geçtikten sonra Sertellerin baskından çok daha önce yazılmış yazılarına karşı davalar açılıyor. Duruşmanın başlamasından on gün önce gece yarısı yapılan baskınla Serteller evlerinden alınıp tevkif ediliyorlar. Zekeriya Sertel'in 12 Kasım 1945 tarihli "Vatandaş nasıl hesap sorar?" ve 1 Aralık 1945 tarihli "Millet önünde hesaplaşmak istiyoruz," başlıklı yazılarına karşı savcılık "BMM'ne, hükümete ve devlet memurlarına" hakaretten dava açıyor. Zekeriya Sertel İstanbul Asliye İkinci Ceza Yargıçlığı'nda yaptığı müdafaasında, sıkı bir demokrasi dersi veriyor. Müdafaasının son bölümünde şunları söylüyor: "Bu dava basit bir hakaret davası değildir. Bu dava hürriyet ve demokrasinin bu memlekette hâlâ boğazlanabilip boğazlanamayacağını, fikrin zincire vurulabilip vurulamayacağını milletin ve dünyanın gözü önünde belirtecek tarihi bir davadır. Burada mahkûm olacak veya beraat edecek olan biz değiliz, hürriyet ve demokrasidir. Vereceğiniz karar, mahkemenizin dört duvarı içinde kalacak değildir."

Tan Baskını'ndan sonra açılan davalarda (soldan sağa) Zekeriya ve Sabiha Sertel, Cami Baykut ve Halil Lütfi Dördüncü.

Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Cami Baykurt aleyhinde açılan ikinci dava ise diğer üç yazıyla ilgili. Zekeriya Sertel savunmasında yine tavizsiz. Suçlamaların, Batı demokrasilerinden örnekler vererek, ne denli dayanaksız olduğunun altını çiziyor. Ardından da *Tan* gazetesine özel olarak baskı yapıldığını söylüyor: "Bizi komünistlikle, Rus ajanı olmakla itham ettiler. Bu tevzir ve iftira silahında, hiçbir delil ve vesikaya dayanmayan, kör bir balta olduğu ve bunun Tan'ı susturmaya kâfi gelmediği anlaşılınca, ancak faşist hükümetlerde misline rastlanan şeytani bir hileye başvurdular. Üniversite talebesine izafeten bir nümayiş tertip ettirdiler ve mesul insanlardan mürekkep bir kafileye taşlarla, baltalarla, balyozlarla matbaamızı ve binamızı tahrip ettirdiler. Bu suretle kanun yoluyla yapmadıkları işi zorbalıkla yaparak gazetemizi bir daha çıkaramayacak vaziyet ihdas ettiler. Örfi idare bulunan bir şehirde polisin gözü önünde ve onun himayesi altında yapılan bu nümayişi üniversite talebesine atfetmekle de memleket gençliğine ağır bir iftirada bulundular.

Fikre balyozla değil, fikirle cevap vermesini bile üniversite talebesini böyle bir hareketten tecrid etmek isterim. Talebe namı altında matbaamızı balyozlarla tahrip edenler gayri mesul bir takım serseriler ve gizli polise mensup kimselerdi. Netekim kanun başkasının mülküne tecavüzü menettiği halde mütecaviz-ler yakalanmadılar, mesuller serbest bırakıldılar. Onların yerine gadr ve tecavüze uğrayan bizleri mahkemeye sevkettiler."

Sabiha Sertel de, müdafaasında Tan Baskını üzerinde ayrıntılı duruyor ve şunları ekliyor: "Bu o kadar siyasi bir davadır ki, kanunların masuniyeti altında olanlar tahribe uğradığı halde bu hadisenin mesulleri değil, biz kurbanları mahkemenize sevkedildik. Biz huzurunuza bu memlekete karşı yaptığımız bir cinayetin suçlusu değil, zahiren hükümeti ve meclisi tahkir davasının suçluları olarak geldik. Fakat hakikatte Halk Partisinin ve hükümetin icraatına karşı yaptığımız tenkitlerin suçlusuyuz. Muvafakat partisi. Kendine karşı yapılan tenkitleri mukabil tenkitlerle, hücumlarla susturamayınca, bizi susturmak için bu nümayişi tertip ettirmiş, bizim yazı ve hürriyet imkânlarımızı elimizden aldıktan sonra da, bizi bir ağır ceza suçlusu olarak karşınıza çıkarmıştır. Bu da mavufakatin bir feryadıdır. Bizim demokrasi suçlusu olarak mahkemenize sevkedilmemiz dahi memlekette tek parti hâkimiyetinin ifadesidir."

Sertellerin bu iki davadan da aldıkları cezalar kısa sürede temyizden döndü. Böylece Serteller serbest kaldılar. Ama artık hiçbir yayın faaliyeti yapmalarına olanak yoktu. Bir süre sonra Türkiye'den ayrıldılar.

Bugün, saldırıyı ve yaşananları hatırlatmak nasıl bir karşılık buluyor? 1993 yılında *Özgür Gündem*'e gerçekleştirilen bombalı saldırı tekrar o günlerin konuşulmasını beraberinde getirmişti. Bugünkü iktidarın basınla ilişkisi, bu konuda bir kamuoyu oluşturmasını ihtiyaç hâline mi getirdi sizce?

Tan gazetesinin yaptığı demokrasi mücadelesi birçok açıdan bugün de geçerli. İktidar eleştirilere kapalı, karşı görüşlere tepkili... Basın derseniz, belki de o dönemden daha da acınacak bir durumda. Gazete sahiplerinin aynı zamanda işadamı olması, iktidarla ilişkilerini iyi tutmak zorunda kalmaları yandaş ya da otosansürlü bir basın oluşturdu. Tan Baskını'na neden olan *Görüşler* dergisini yeniden okurken, güncelliğinden hiçbir şey kaybetmemiş olduğunu gördüm. Yetmiş yıllık bir süreden sonra bile! Bu derginin erdemi değil, yaşadığımız durumun acı bir göstergesi... Elbette o günün şartları ile bugünküler arasında büyük farklar var. Ama *Tan* gazetesinin demokrasi mücadelesi verirken gösterdiği kararlılığa şapka çıkarmamak mümkün değil. Evet, onlar yokuşun başında başladılar bu mücadeleye. Yokuş hâlâ karşımızda... Çık çık bitmiyor!

Scrikss

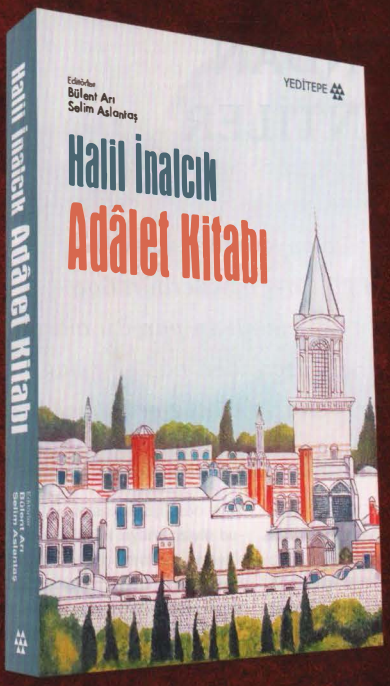
Ömür Boyu...

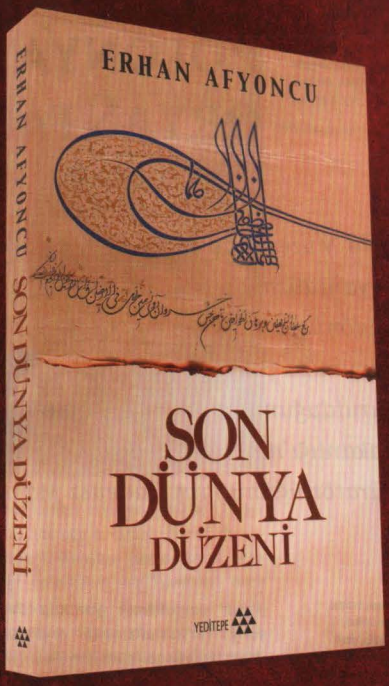
50 YEARS
1964

www.scrikss.com.tr

Yeditepe'den Yeniler...

YEDİTEPE

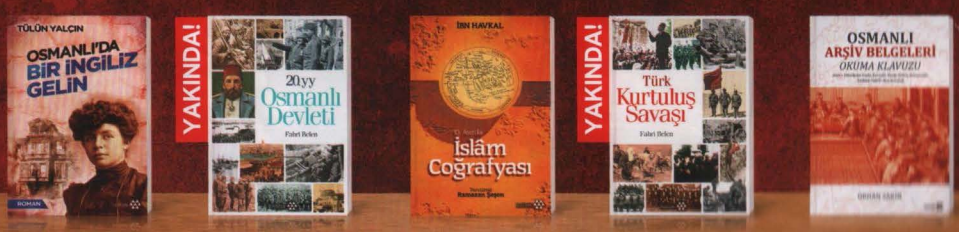

HALİL İNALCIK
ADÂLET KİTABI
Editörler:
Bülent ARI • Selim ASLANTAŞ

Adâlet Kitabı, Türklerin, adâlet anlayışını, idare geleneklerinde bu anlayışın yerini, tarihî süreçte yaşanan değişim ve dönüşümleri, yüzyıllar içinde teşekkül eden önemli hukuk ve adâlet kurumlarını inceleyen araştırmalardan bir demet sunmak amacıyla hazırlanmıştır.

ERHAN AFYONCU
SON DÜNYA DÜZENİ

Osmanlı İmparatorluğu tarihin gördüğü en büyük iki imparatorluktan birisiydi. Osmanlılar'ın izlediği siyasi ve dini politikalar günümüz modern dünyasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Altı asır süren osmanlı İmparatorluğu son dünya düzeniydi ve yenisi de kurulamadı.

/yeditepekitap
www.yeditepeyayinevi.com
kitapadresi.com

POLONYA SANATINDAN ORYANTALİST ESİNTİLER

FATMA COŞKUNER

Pera Müzesi'nde 26 Ekim'de ziyaretçisiyle buluşan "Polonya Sanatında Oryantalizm" sergisi Polonya-Türkiye diplomatik ve kültürel ilişkilerinin 600. yıldönümü kutlamaları kapsamında hazırlanan bir dizi etkinliğin parçası olarak karşımıza çıkıyor. Sergi, iki ülke arasında resim sanatı üzerinden nasıl bir bağ kurulduğunu etkili bir biçimde gözler önüne seriyor. Polonya Kültür ve Ulusal Miras Bakanlığı'nın desteklediği, Varşova Ulusal Müze işbirliğiyle düzenlenen sergının küratörlüğünü Prof. Tadeusz Majda yapıyor.

Franciszek Żmurko, *Padişahın Emriyle*, 1888, tuval üstüne yağlıboya, 135,5 x 240 cm.

Varşova Ulusal Müzesi.

Batılı varyantının yanında Polonya oryantalizminin özgünlüğünü kavrayabilmek için Polonya Devleti'nin kuruluşuna dönüp bakmakta yarar var. Jan Kieniewicz'in gayet doğru bir biçimde belirttiği gibi, "Polonya'nın Doğululuğu coğrafi konumunun bir sonucuydu ve hâlâ da öyledir."[1]

Sergide Varşova, Krakov, Poznań, Wroclaw Ulusal Müzeleri, Varşova Üniversitesi Kütüphanesi ve Lazienki Kraliyet Müzesi'nin yanı sıra İstanbul Askeri Müze'den, Suna ve İnan Kıraç Vakfı ile özel koleksiyonlardan derlenmiş 188 adet eser bulunuyor. Müzenin üç katına yerleşmiş olan sergi Polonya sanatındaki oryantalist eğilimleri gösteren resim, desen, tekstil ve gravür eserlerle, 17. yüzyıldan

Józef Brandt, *Ganimetlerle Yürüyüş – Viyana'dan Dönüş. Türk Sancağı için Mücadele*, 19. yüzyıl sonu, tuval üstüne yağlıboya, 72 x 112 cm.

Özel Koleksiyon.

19. yüzyıla uzanan yaklaşık 200 yıllık bir zaman dilimini ziyaretçisiyle buluşturuyor. Sergi, tercihini tematik sınıflandırmadan yana kullanıyor. Bu sayede aynı ressamlarla farklı konular altında tekrar karşılaşabiliyoruz. Bu tercihin hem bir ressamın kariyerindeki değişimleri anlamamız hem de tarihsel arka planda yarattığı farklılık açısından başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Sergi oryantalizmin kısa bir tanımını yapıyor ve Polonya'da bu eğilimin nasıl başlayıp geliştiğine dair açıklayıcı bir tanıtım yazısıyla başlıyor. Doğu etkisini Polonya'nın coğrafi konumuyla ilişkilendiriyor. Bu noktada tarihsel ve ideolojik olarak coğrafi alanların nasıl yaratıldığı, yorumlandığı konusu önem kazanıyor.[2] Çünkü coğrafi alan dendiğinde akla ilk gelen fiziksel bir bölünme olsa da aslında bu farklılık kültürel ve ideolojik ayrışmanın da izlerini taşıyor. Fiziksel alan olarak baktığımızda Doğu, Polonya'nın güneyinde yer alır, İstanbul'dan bakıldığında ise Polonya kuzeyde, Baltık Denizi kıyılarındadır. Aslında Polonya için Doğu kavramı coğrafi alan olarak ele alındığında Rusya, Moskova iken Müslümanlar, Kırım Tatarları, Osmanlılar ve doğrudan sınırları olmasa da İran kültürel anlamda Doğu'yu temsil etmiştir.[3] Sergi bu kültürel temsil politikalarının resim sanatında bulduklarını karşılıkları ziyaretçiye sunuyor. Sultan Abdülaziz dönemi saray ressamlarından Stanislaw Chlebowski'nin sultanın siparişleri üzerine yapmış olduğu ve Osmanlı'nın eski muzaffer tarihini resmeden eserleriyle devam ediyor. Çoğunluğunu İstanbul Askeri Müze koleksiyonundaki eserlerin oluşturduğu Chlebowski'nin büyük boyutlu bu savaş resimlerinin serginin başlangıcına yerleştirilmiş olması da serginin İstanbul sanatseverleri açısından önemini vurguluyor. Böylece daha en başından ziyaretçisini serginin içine çekmeyi başarıyor.

Stanislaw Chlebowski ismi Polonya ressamları dendiğinde ilk akla gelenler arasındadır. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere ressam, Sultan Abdülaziz'in saray ressamlığını yapmış ve 1864 – 1876 yılları arasında Osmanlı başkentinde yaşamıştır. İstanbul'da kaldığı yılların Osmanlı'da resim sanatının gelişmesi açısından yararlı sonuçları olmuştur. Chlebowski ve Abdülaziz işbirliğinin sonucu olarak ortaya çıkan savaş resimleri Sultan'ın sanatı nasıl etkin bir yönetim aracı olarak kullandığını gösterir. Abdülaziz yenilemeye çalıştığı Osmanlı imajını görsel bir temsil alanına oturtmayı başarmış ve bazılarının eskizlerini bizzat çizerek bu işbirliğine verdiği önemi de ortaya koymuştur. Her ne kadar temsil politikaları Abdülaziz'den önce başlamış olsa da resim sanatının yükselip devlet yönetiminde etkin bir araca dönüşmesi Aziz döneminin en önemli özelliklerinden biridir.[4] Chlebowski'nin savaş resimlerine baktığımızda Varna ve Mohaç savaşları gibi Osmanlı'nın eski muzaffer tarihini temsil edenlerin seçilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle batı sınırlarının değişmekte olduğu ve Osmanlıların devamlı toprak kaybettiği bir zamanda bu topraklara ait eski zaferlerin görselleştirilmesi Aziz dönemi politikalarının başını çekmektedir. *Mohaç Meydan Savaşı*, *Budin'in Alınması* ve *Varna Savaşı* gibi eserler sultan ve ressamı arasındaki işbirliğinin somut birer kanıtıdır.

Yaklaşık 15. yüzyılın ortalarından itibaren Polonyalılar ile o dönemde Balkanlar'da ilerleyen Osmanlılar arasında sürekli bir etkileşim söz konusuydu. Osmanlıların batıya doğru genişlemelerini sağlayan galibiyetler serisi elbette ki Osmanlı tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir ve sultanın bu olayları temsil eden resimleri sipariş etmesi de imaj yenileme politikasının doğrudan sonucudur.

Ancak, Polonya tarihinde Viyana Zaferi, Osmanlı'da ise Viyana Kuşatması ya da Bozgunu olarak isimlendirilen Osmanlıların Viyana'yı ikinci kez kuşattıkları zaman Polonya Kralı Jan Sobieski tarafından durdurulmuş olması ise Polonya tarihi açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bu olay, Polonya'ya "Hıristiyanlığın Koruyucusu" unvanını vermiştir. II. Viyana Seferi'nin tarihsel ve politik boyutu ayrı bir çalışmanın konusudur ancak sergide Chlebowski'nin bu olayı gösteren bir resmi de vardır.

Stanislaw Chlebowski, Kağıthane, 19. yüzyıl sonu.

Tuval üstüne yağlıboya, 64 x107 cm, Askeri Müze, İstanbul.

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yaptığı bu resim diğer savaş resimleriyle teknik detaylarda aynı özellikleri taşımaktadır. Özellikle üniformaların ve silahların ayrıntılı bir biçimde verilişi Chlebowski'nin bilgili yaklaşımının bir sonucudur.

Sergide belki de en az resimleri kadar ilginç olan Chlebowski'nin eskiz albümleri de ziyaretçilere sunulmuştur. Dönemin ünlü paşalarının portrelerinden, piyade ve davulcuya kadar geniş bir yelpazede ressamın taslak çizimlerini görmek mümkündür. Bu eskizler arasında Chlebowski'nin yine sultanın siparişi üzerine başladığı ancak bitiremediği *II. Mehmed'in Konstantinopolis'e Girişi* adlı tablosunun eskizi de bulunuyor. İstanbul'un alınışı gibi yine Osmanlı'nın tarihinde bir dönüm noktası sayılan "muzaffer" bir olayın seçilmesi yukarıda açıklanan Sultan Abdülaziz'in Osmanlı'nın başarılarla dolu geçmişini yeniden canlandırma politikasına örnek olarak gösterilebilir.

1444 Varna Savaşı ile başlayan ve 1683 II. Viyana Kuşatması'na kadar geçen süreçte çalkantılı bir Polonya-Osmanlı ilişkilerine tanık olunmaktadır. 1699 Karlofça ile bu dönem en azından politik anlamda sona ermiş ve Polonya'nın Rusya, Prusya ve Avusturya-Macaristan arasında bölünmesi sonucunda Osmanlı-Polonya ilişkileri farklı bir döneme girmiştir. Aydınlanma sonrası Avrupa için Polonya "gerçek" Avrupa kavramının dışına itilmiş ve "Doğu Avrupa" kavramının içine yerleştirilmiştir. İşte bu tarihten sonra Polonya oryantalizmine baktığımızda bu politik arka planın sanatta nasıl bir temsil alanı yarattığını daha iyi anlayabiliriz. Polonya oryantalizminin diğer Batı Avrupa merkezli oryantalizmden farklı olduğunu savunan görüşler vardır. Boyunduruk altına alma ya da alınma tarzıyla ilişkili ağlarının olmaması, Osmanlı'nın Polonya veya Batı Avrupa tarafından hiçbir zaman sömürgeleştirilmemiş olması Edward Said'in *Oryantalizm* adlı eserinde ortaya koymuş olduğu Doğu/Batı ayrımını yadsımamızı engellemez. Şunu unutmamak gerekir ki Batı'nın evrensel eğilimleri, Doğu kültürlerinin planlı ve gönüllü bir biçimde araştırılması fiziksel olarak fethedilmiş toprakların ötesine uzanmıştır. Kültürel ve ideolojik açılardan daha geniş bir ağ oluşmuş ve böylece oryantalizmin kapsamı Batı'nın emperyal nüfuz alanlarının dışındaki ülkeleri de içerecek şekilde genişlemiştir.[5] Dolayısıyla coğrafi alan olarak Doğu Avrupa altında sınıflandırılmış Polonya'nın oryantalizme katkısı daha az gibi gözükse de özellikle resim sanatında giriştikleri özgün çalışmalar kesinlikle ilgiyi hak ediyor. Polonya'nın Müslüman toplumlarla doğrudan sınır bağlarının olması bu özgünlüğün nedenini Doğu temalarına yapılan göndermelerin uzak sömürge topraklarında değil de Polonya'nın kendi yerel tarihinde mevcut olanlara yapılmasında aramak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Avrupalı güçlerin sömürgeci genişlemeleri ve bu topraklarda yaşanan askeri çatışmalar 19. yüzyılda ortaya çıkan oryantalist resimlerde askeri temaların sıkça işlenmesine vesile olmuştur. Özellikle Mısır'ın Napoléon tarafından işgali, Yunan bağımsızlık mücadelesi, Cezayir'in Fransızlar tarafından ele geçirilmesi Avrupalıların ilgilerini cezbederken, Polonyalı ressamlar arasında da bu olayların yankı bulduğu söylenebilir. January Suchodolski'nin *Bonaperte Mısır'da* adlı tablosu Wojciech Kossak'ın *Piramitler Savaşı* ve Franciszek Tepa'nın Marcos Botsaris'in liderliğindeki Yunan taburunun Karpenisi'de II. Mahmud komutasındaki Osmanlı ordusu karşısında aldığı galibiyeti betimleyen *Marcos Botsaris, Kapernisi'nin Esir Sultanı II. Mahmud* adlı tablosu Polonyalı ressamlar arasında bu konuların nasıl işlendiklerine dair örnek olarak gösterilebilir.

Polonya topraklarının üçe bölünüp birliğin dağılması sonucu elitler tarafından ülkenin tekrar kurulması bir bağımsızlık mücadelesi olarak görülmüş ve dönemin bazı ressamları da Polonya Birliği'nin tarihine odaklanarak eski ihtişamlı günleri anlatan konuları tercih etmişlerdir. Kazak, Tatar

ve Türk kuvvetleriyle geçmişte yapılan çatışmalar betimlenirken arka planda Polonya Birliği'nin sahip olduğu topraklara bir gönderme vardır. "İhtişamlı" geçmişe duyulan özlemi tasvir eden bu eserlere Józef Brandt'ın *Ganimetlerle Yürüyüş – Viyana'dan Dönüş, Türk Sancağı için Mücadele*, Henryk Rodakowski'nin artık var olmayan ancak Jan Sobieski'nin kumandasındaki güçlerin 1673 yılında Osmanlı ordusuna karşı kazandıkları zaferi betimleyen *Hotin Muharebesi* adlı tablosu için yapmış olduğu detaylı eskizler ve Wacław Pawliszak'ın *Arapların Savaşı, Leh Süvari Saldırısı* gibi karakalem çalışmaları örnek gösterilebilir. Sergide geniş bir yer ayrılan Rodakowski'nin eskiz çalışmaları içerdiği detaycı üslupla özellikle görülmeyi hak ediyor.

Tarihsel ve politik arka planla birlikte ilerleyen sergi ziyaretçinin dikkatini ressamların farklı tercihine; Polonya oryantalist resminde oldukça popüler motiflerden biri olan atların nasıl resmedildiğine doğru kaydırarak bilinçli bir geçiş yapıyor ve küratöryel anlamda hedefine ulaşıp gezenleri politik atmosferden tamamen kopmadan resimleri farklı bir bakış açısından tekrar yorumlayabilmelerinin yolunu açıyor. Atların bu kadar popüler olmasının en büyük sebebi Batı ile Doğu arasında yer alan Polonya Birliği'nin genellikle savaşta oluşu ve doğu sınırlarında Tatarlar, Türkler ve Kazaklarla sürekli etkileşimiyle açıklanabilir. Ayrıca atların askeri kullanımlarının dışında hobi olarak yetiştirilip özel fuarlarda satışa çıkarılması da Polonyalılar arasında bir gelenekti. Tadeusz Ajdukiewicz'in *Doğulu Bir Pazarda* ve Henryk Pillati'nin *Doğulu Sahne – At Takası* adlı tabloları bu pazarların temsilidir. Ayrıca Maksymilian ve Franciszek Ksawery Siemianowski'nin *Devetüyü Rengindeki Bir Atı Sürükleyen Fes Giymiş Bir Türk* ve *Gri Bir Atı Sürükleyen Sarıklı Bir Türk* adlı suluboya tabloları atların ön plana yerleşip Türk imgesiyle birleştirildiği türe örnek olarak gösterilebilir.

Savaş resimlerinin ve mücadele alanlarının temsili kadar Doğu'nun gündelik yaşam sahnelerinin de oryantalist resim sanatında ayrı bir yeri olduğu söylenebilir. Bu resimlerin birçoğu erotik ve egzotik harem sahnelerini içerdiği gibi çarşıları, pazarları, mesire yerlerini, at pazarlarını kısacası gündelik hayatın birçok farklı kesimini kendisine özgü bir tavırla yorumluyordu. Stanislaw Chlebowski'nin *Kâğıthane* adlı eseri hem Doğu mimarisinin gündelik hayata özgü satıcıların hem de gizem dolu kadın figürlerinin bir araya toplandığı bir tablodur ve sipariş üzerine yapmış olduğu savaş resimlerine nazaran ressamın ustalığını daha çok hissedebileceğimiz bir eser olarak karşımıza çıkar. Chlebowski'nin severek işlediği beyaz at figürünü de bu resimde görmek mümkündür. Köprünün arka planında bulunan, çınar ağaçları arasına yerleştirilmiş Kâğıthane Camii (Aziziye Camii) Aziz döneminde değişen sanatsal yapıya bir vurgu yapmaktadır. Chlebowski'nin *Konstantinopolis'te Çarşı* adlı tablosu ile Jacek Malczewski'nin *Türkiye Seyahatinden Suluboya Resimler* başlığı altında topladığı kahvehane, halı satışı gibi gündelik hayatı temsil ettiği eserleri bu grubun örnekleri arasındadır. Yine bu bölümde 1872 yılında İstanbul'a gelen ve orada Chlebowski ile de tanışan Jan Matejko'nun *Boğaz'da Boğulma* adlı eseri ön plana çıkmaktadır. Bu tablo bitirilmemiş olduğundan eskiz görünümüne sahiptir. Ancak burada betimlenen hikâye sadakatsiz bir cariyenin sonunu anlatmaktadır. Bu hikâyenin Matejko'ya Chlebowski tarafından önerildiği söylenmektedir.[6] Ayrıca Matejko'nun karısı Teodora ile olan ilişkisine de göndermeler yapılmış olabileceği de bu tablo hakkında yapılmış yorumlardan biridir. Gerçek ya da kurgusal, bu tarz Doğu'ya özgü biraz da gizemli ve egzotik aşk hikâyelerinin dönemin sanatseverleri arasında ilgi uyandıracağını düşünmüş oldukları kesindir. Aynı zamanda 19. yüzyıl Avrupa sanatında mitoloji, antik Yunan-Roma ve egzotik Doğu, kaybettikleri, geçmişte kalmış bir çağa duydukları hasreti dile getirmenin etkin birer aracı olmuştur. Kusursuz bir heykel güzelliğiyle tasvir edilen bireyler ressamların ellerinde birer odalığa, cariyeye dönüşmüş ve adeta kutsal güzellik kavramı altında izleyicisine sunulmuştur. Franciszek Zmurko'nun *Padişahın Emriyle* adlı tablosu Avrupa'da Romantik dönemden beri gelişen Doğu aşkının farklı

Johann Samuel Mock, *Mangala Oyunu*, 18. yüzyılın ilk yarısı, tuval üstüne yağlıboya, 172 x 195,5 cm.

Kraliyet Şatosu, Varşova

bir boyuta taşınmış halidir. Resmedilen odalığın heykeli andıran cansız ama kusursuz bedeni güzellik, tutku, hazla özdeşleşirken boynuna takılı kırmızı ip de zalimliğin, ölümün simgesi haline gelmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Doğu'ya yapılan geziler hanedan mensuplarının ve aristokratların tekelinden yavaş yavaş çıkıp yazarların, sanatçıların ve akademisyenlerin de katıldığı bir tür Büyük Tur'a dönüşmüştür ve yeni güzergâhta Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Afrika da yer almıştır.[7] Aslında bu durum oryantalist ressamların ortaya çıkışıyla da doğrudan ilişkilidir. Doğu seyahatlerine çıkan ressam-gezginlerin çoğalması resimde de oryantalist ögelerin işlenmesini beraberinde getirmiştir. Sergide çok sayıda eserini görebileceğimiz Jan Ciągliński İstanbul'a 1893 yılında gelen ve yapmış olduğu bu yolculuk hakkındaki izlenimlerini, tarzını empresyonist olarak sınıflandırabileceğimiz, resimleriyle buluşturan ressam-gezginlerden biridir. Limanlar, Boğaz, çarşılar, sokaklar Ciągliński'nin fırçasından bizlere dek uzanan verimli bir yolculuktan arta kalanlardır.

Gündelik hayatın bir parçası olarak yorumlayabileceğimiz ancak Müslüman kültürler göz önüne alındığından kendisine ayrı bir repertuar oluşturacak zenginlikte olan halkların dini yaşamlarını konu alan resimler, sergide görebileceğimiz diğer bir bölüm. Doğu konulu resimlerin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edebileceğimiz camiler, kubbeler, minareler şehrin gündelik hayatındaki renkliliğin, koşuşturmanın arka planı olarak yer alıyor. Cyprian Lachnicki'nin *İstanbul'da Bir Cami Önü*, *Pera'daki Mezarlıktan Valens Su Kemeri ve Sultan Selim Camisi Görünümü* ile *Pera'daki Mezarlıktan Yeni Valide Camisi Görünümü* adlı suluboya tabloları bu tamamlayıcı arka plan görüntülerine örnek teşkil etmektedir. Bu türe örnek gösterilen resimler arasında sadece İstanbul betimlemeleri yer almaz. Kudüs, Beyrut, Şam Polonyalı ressamların eserlerine konu aldığı diğer Doğu şehirleri olarak karşımıza çıkar.

Oryantalizmin edebiyatla olan ilişkisini unutmamak gerekir. *Binbir Gece Masalları*'nın Avrupa dillerine çevrilmesi hikâyeleri betimleyen illüstrasyonların yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Wacław Pawliszak'ın *Binbir Gece Masalları*'nda geçen "Terzinin Hikâyesi" adlı bölümü tasvir eden illüstrasyonu edebiyat ve oryantalist resmin kesiştiği noktalardan sadece biridir. Ayrıca January Suchodolski'nin Polonya'nın en ünlü şairlerinden biri olan Adam Mickiewicz'in aynı adlı şiirinden etkilenerek resmettiği *Faris* adlı tablosu Polonyalı bir gezginin yıllarca Araplar arasında yaşadıktan sonra ülkesine döndüğünde bu Doğulu yaşam tarzını nasıl sürdürdüğünden bir kesit sunar ve gezgin Wacław Rzewuski'yi siyah atının üzerinde çölün tehlikelerine karşı korkusuzca ilerleyen biri olarak betimler.

Sergi üçüncü yani son katında bir tür olarak portrelere yoğunlaşıyor ve biraz zamanı tersine çevirerek daha erken döneme rastlayan *Turquerie*[8] modasından örnekler sunuyor. Romantik dönemle birlikte ortaya çıkan özgürlük kavramları ve egzotik olana ilgi yeni yeni temsil alanları bulmaya başlamıştır. *Turquerie* olarak adlandırabileceğimiz ve Türk kültürüne duyulan ilginin tezahürü olarak ortaya çıkan bu akım resimde olduğu

Józef Brandt
***Şahin Pazarı*, yak. 1886.**

Tuval üstüne yağlıboya, 72,5 x 122cm.
Özel Koleksiyon.

kadar edebiyatta, mimaride, tiyatro ve operada kendisini göstermiştir. Yazının başında da belirtildiği üzere sergi kronolojik bir zaman çizelgesini takipten ziyade tematik olarak oryantalist resmin özelliklerini takip ediyor. Bu zamanın tersine çeviriş olması da yine bilinçli bir tercih. Zira *Turquerie* döneminde en popüler temalardan biri aristokratların, hanedan mensuplarının, elçilerin yani dönemin üst sınıfının Ortadoğu'nun egzotik dekorlarında Türk kıyafetleriyle portre yaptırmasıdır.[9] Dolayısıyla bu resimlerin portrelerle aynı salonda sergilenmeleri de serginin tematik bütünlük anlayışıyla uyuşmaktadır. Johann Samuel Mock'un *Mangala Oyunu* adlı tablosu tipik bir *Turquerie* örneği olup Doğu giysileri içerisindeki resmin ortasına yerleştirilmiş üç figür egzotik bir manzara önünde dinlenip, nargile içip geleneksel mangala oyununu oynarken betimlenmiştir. Charles Simon Favart'ın *Trois Sultanes* adlı oyunu, Jean Philippe Rameau'nun *Le turc généreux* operası ve Mozart'ın meşhur *Saraydan Kız Kaçırma* adlı eseri karşımıza yine bu dönemde, edebiyat, müzik ve çeşitli sanat dallarında Türk temalarının yaygınlaştığı *Turquerie* modasına uygun olarak çıkmaktadır.

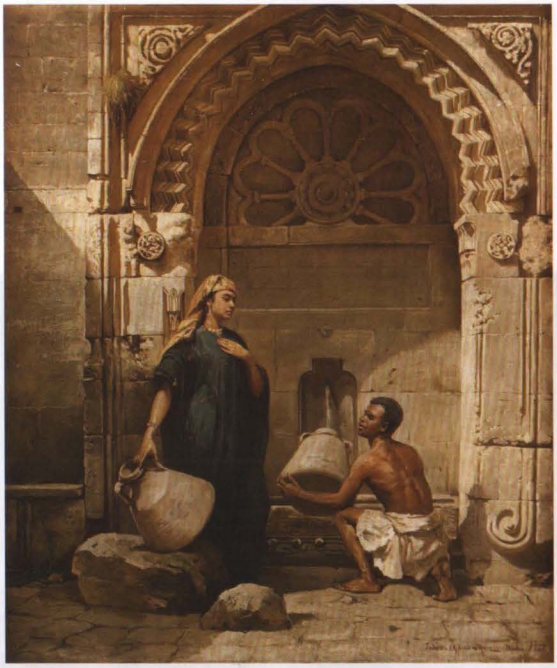
Doğulu kıyafetler içinde portrelerini yaptırma modası sadece *Turquerie* ile sınırlı kalmamış, 19. yüzyıl boyunca oryantalist resmin de bir parçasını oluşturmuştur. Tabii bu durum önceden bahsedildiği üzere Doğu'ya yapılan gezilerin artışıyla, gözlemlerin etkileşimlerin daha güçlü olmasına yol açmış ve bu durum kendisini resim sanatında göstermiştir. Franciszek Tepa'nın *Türk Kıyafetleri İçindeki Adam Potocki'nin Portresi*, Henryk Rauchinger'in *Sarıklı Adam Büstü*, Maksymilian Antoni Piotrowski'nin *Doğulu Giysili Erkek Başı* adlı tabloları bu tarza örnek olarak gösterilebilir. Çeşitli kadın figürlerinin resimlerde kendisine yer bulması yine bu döneme rastlar. Jan Christian Kamsetzer'in bir dizi kadın figürleri erotik ve çıplaklığın ön planda olduğu türden ziyade daha nesnel bir bakış açısını temsil eder. Stanisław Chlebowski'nin *Yürüyen Türk Kadınları* adlı suluboya eseri de 19. yüzyılda değişen mesire yerlerine vurgu yaparak kadınların gündelik hayattaki eğlencelerinden bir kesit sunmaktadır. Genellikle gündelik hayatı resmeden bu türdeki resimlerin suluboya tekniğiyle yapılması dönemin koşullarıyla da uyum göstermektedir. Teknik olarak daha kolay ve hızlı bir çalışma ortamı sağlayan suluboya özellikle ilk eskizlerin yapılmasında tercih sebebi olmuştur. Ressamlar bu eskizleri zaman zaman stüdyolarına geri götürüp daha büyük boyutlu yağlıboya tablolara aktarmışlardır.[10]

Stanisław Chlebowski Varna Savaşı, 1865-1875.

Tuval üstüne yağlıboya, 112 x 190cm. Kraków Ulusal Müzesi (MNK)

Turquerie ile başlayan ve sonrasında oryantalist resimde de kendisine sıkça yer bulan bir diğer popüler konu da saraylarda yapılan törenlerin, özellikle de Avrupalı elçilerin sultan ve sadrazam huzuruna kabullerinin resimleriydi. Tabii bu dönemde Avrupa ile olan diplomatik ilişkilerin farklı bir boyuta geldiğini unutmamak gerekir. Özellikle 1699'da Fransız elçisi Marquis de Ferriol ile İstanbul'a gelen ve daha sonra burada kalan Jean Baptiste Vanmour'un Osmanlı saray seremonisini betim-

Tadeusz Ajdukiewicz, "Kuyu" Başında, 1888, tuval üstüne yağlıboya, 64 x 55 cm.

Krakow Ulusal Müzesi (MNK).

leyen pek çok eseri bu tür resimlerin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Vanmour'un *Elçi Alayı, Elçi Heyeti'nin Topkapı Sarayı'nın İkinci Avlusu'ndan Geçişi, Elçi Onuruna Sarayda Verilen Yemek, Sultan III. Ahmed'in Avrupalı bir Elçiyi Kabulü*[11] adlı eserlerinde uygulanan sanat pratiğine benzer şekilde yapılan Friedrich Lohrmann imzalı *Venedik Elçisinin Sadrazam Tarafından Kabulü, Hollanda Elçisinin Sultan I. Abdülhamid Tarafından Kabulü* adlı eserleri Osmanlı saray seremonisinin değişmez doğasını ve aynı temel kompozisyonun farklı ressamlar tarafından tekrarlandığını da göstermektedir.

Stanislaw Chlebowski'nin *Sultan ile Sahne* adlı tamamlanmamış resmi muhtemelen bir bayram gününde sultanın devlet görevlilerini, saray mensuplarını ve askerleri kabul ettiği bir töreni betimlemektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı hanedanı Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmiş olsa da Topkapı Sarayı'nın önemli günlerde hâlâ tören yeri olarak kullanılması geleneği devam etmekteydi. Sultan Abdülaziz'in Topkapı Sarayı avlusunda tören esnasında resmedilişi sultanın törensel bir ritüelin tekrarı üzerinden iktidarını nasıl meşrulaştırmaya çalıştığını ortaya koyar. Kuşkusuz sanatı yönetimsel bir araç haline getiren Abdülaziz için bu betimleme halkın nazarında da güçlü bir imaj yaratma politikasına hizmet eder. Ayrıca bu resmin de kendinden önceki törensel geleneği resmeden eserlerden etkilendiği söylenebilir. Serginin kataloğunda sözü edildiği üzere Chlebowski'nin bu yapıtı III. Selim dönemi saray ressamlarından Konstantin Kapıdağlı'ya atfedilen *Sultan III. Selim, Bir Görüşmede* adlı eserle benzerlikler gösterir ve hemen hemen aynı kompozisyon şemasında ilerler.[12]

Sergi tematik olarak ilerlediğinden geçişler hem İngilizce hem de Türkçe olarak hazırlanmış panolarla ayrılıyor. Panolar çok uzun olmayan özet bir biçimde ve anlaşılır bir dille kaleme alınmış. Ressamların biyografilerine sergi içerisinde yer verilmiyor. Sadece girişte Chlebowski ve yaşamı üzerine bir pano yer almakta.

Bu tercihin Chlebowski'nin Osmanlı sanat tarihi açısından önemi ve Türk ziyaretçisi açısından daha tanıdık bir isim olması hususları ele alındığında doğru bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Ancak bu kısa biyografilerin sadece Chlebowski ile sınırlı olmayıp en azından türün öncüleri olmuş birkaç ressam için daha hazırlanmasının serginin hafızalarda daha kalıcı olmasına yardım edeceği kanaatindeyim. Serginin kısaca temasını anlatan bir el broşürünün yanı sıra kapsamlı bir kataloğu var. Katalog sergilenen resimlerin büyük bir kısmını içermekle birlikte "Polonya Sanatında Oryantalizm" kavramına ışık tutacak çok değerli makalelere de yer veriyor ve bu konuda çalışan akademisyenlere iyi bir kaynak oluşturuyor.

Sonuç olarak, Polonya Sanatında Oryantalizm sergisi Doğu Avrupa sınırlarına yerleştirilen Polonya'nın (merkez Avrupa'dan bu dışlanış fiziksel bir coğrafi alandan çok kültürel ve ideolojik bir bölünmeyi işaret eder) ressamlarının gözünden Doğu'nun nasıl temsil edildiğini anlamamız açısından oldukça önemli bir görsel temsil alanı sunuyor. 15. yüzyıldan yaklaşık 18. yüzyıla kadar süren zaman diliminde Osmanlılara karşı verilen savaşlar neticesinde Polonya kültüründe Doğu imgesinin kalıcı bir iz bıraktığını söylemek yerinde olacaktır. Özellikle Polonya Birliği'nin dağılması ve ülke topraklarının üçe bölünmesi sonucunda önemli Polonyalı mültecilerin Osmanlı'ya sığınması ve ortak düşman Rusya karşısında kurulan ittifak önceki yüzyıllarda yürütülen savaş siyasetinin yerini daha dostane bir ortama bırakmıştır. Romantik dönemle birlikte ortaya çıkan özgürlüğe ve bağımsızlığa duyulan ilgi sanatta da karşılığını bulmuştur. Bölünen ve yok olan topraklarını tekrar bir araya getirme özlemi, Polonyalı ressamların kendi muzaffer geçmişlerine bakıp bu dönemlerden seçtikleri önemli olayları eserleri aracılığıyla tekrar vücuda getirmelerine yol açmıştır. Aynı zamanda ressamların işlediği konular arasına bağımsızlık savaşı veren diğer milletlerin mücadelesi de girmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu kültürlerini daha

sistematik bir biçimde anlamaya ve öğrenmeye dayalı oryantalizmin Polonya gözünden tezahürü de yine Batı Avrupa örneklerinden farklıdır. Özellikle Fransız veya İngiliz oryantalizmiyle karşılaştırıldığında Polonya sanatındaki oryantalist unsurların marjinallikten uzak ve daha çok gözleme dayalı olduğu söylenebilir. Elbette Polonya oryantalizmi de Batı örneklerine göndermeler yapmış, onlardan etkilenmiş ve özellikle haremin, odalıkların ele alındığı sahnelerde klasik üsluba daha çok yaklaşmıştır. Ancak, kendi yerel tarihlerine yaptıkları göndermeler ve bu tarihten beslenmeleri onların eserlerinde temsil edilen Doğu imgesinin daha gerçekçi ve Doğu modasının daha belirgin tasvirini beraberinde getirmiştir.

FATMA COŞKUNER
DOKTORA ÖĞRENCİSİ VE ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ, KOÇ ÜNİVERSİTESİ, ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Tadeusz Majda, "Polonya'da Oryantalizm" içinde *Polonya Sanatında Oryantalizm*, sergi kataloğu, (İstanbul: Pera Müzesi, 2014), s. 27.

2 Coğrafi alanların nasıl kurgulandıklarını Rusya örneği üzerinden inceleyen Mark Bassin'in makalesi bu konunun akademik anlamda incelenmesi bakımından yol gösterici niteliktedir: Mark Bassin, "Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space," *Slavic Review* 50, no. 1 (Bahar, 1991): 1–17.

3 Bu konu hakkında detaylı bir analiz için bkz: Jan Kieniewicz, "Polonyalılar, Doğu ve Oryantalizm" içinde *Polonya Sanatında Oryantalizm*, sergi kataloğu, (İstanbul: Pera Müzesi, 2014), s. 15 – 25.

4 Bu konuda detaylı bir çalışma için bkz. Mary Roberts, "Ottoman Statecraft and the Pencil of Nature," *Ars Orientalis* 43 (2013): 10 – 30 ve Fatma Coşkuner, "Empire and Artistic Connections: Sultan Abdülaziz and His Court Painter Stanislaw Chlebowski" içinde *Türkiye Polonya İlişkilerinde Temas Alanları (1414-2014) Uluslararası Sempozyum*, Varşova 06-07 Haziran 2014, Bildireler, Türk Tarih Kurumu, yayına hazırlanıyor.

5 Nebahat Avcioğlu, *Turquerie and the Politics of Representation, 1728 – 1876* (Farnham, Surrey: Ashgate, 2011), s. 5.

6 Anna Kozak, "Moda ve Gelenek Arasında 19. Yüzyıl Polonya Resminde Oryantalizm" içinde *Polonya Sanatında Oryantalizm*, Sergi kataloğu, (İstanbul: Pera Müzesi, 2014), s. 66.

7 Bu turların nasıl organize edildiği ve katılımcılarının bakış açılarıyla ilgili olarak bkz: Peter Lyth, 'Carry On Up the Nile: The Tourist Gaze and the British Experience of Egypt, 1818-1932', içinde *The British Abroad Since the Eighteenth Century, Volume 1: Travellers and Tourists*, ed. Martin Farr and Xavier Guégan (New York: Palgrave Macmillan, 2013), s. 180.

8 *Turquerie* modasının resim sanatı üzerine yansımaları hakkında detaylı bilgi için bkz: Haydn Williams, *Turquerie: an Eighteenth Century European Fantasy* (Londra: Thames and Hudson, 2014). *Turquerie*'nin Polonya tarihinden de örneklerle daha çok mimari temsil alanında analizi için bkz: Nebahat Avcioğlu, *Turquerie and the Politics of Representation*, 1728–1876 (Farnham, Surrey: Ashgate, 2011).

9 Günsel Renda, "1911 Turquerie Sergisi Üzerine," *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya*, Önsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İstanbul: Sandoz Yayınları, 1988), s. 71 – 80.

10 Anna Kozak, "Moda ve Gelenek Arasında 19. Yüzyıl Polonya Resminde Oryantalizm" içinde *Polonya Sanatında Oryantalizm*, Sergi kataloğu, (İstanbul: Pera Müzesi), 2014, s. 55.

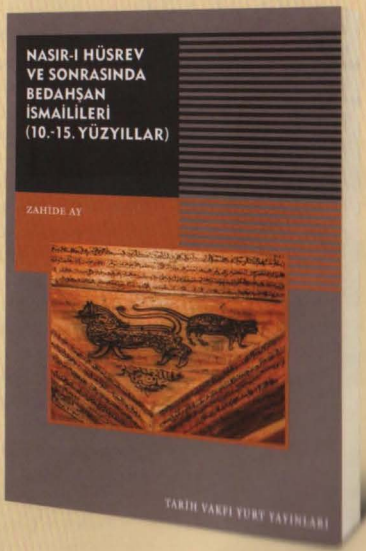
11 Adı geçen bu eserler Pera Müzesi'nin ikinci katında yer alan ve küratörlüğünü Barış Kıbrıs'ın yaptığı *Kesişen Dünyalar: Ciçiler ve Ressamlar* adlı sergide görülebilir.

12 Beata Studzizba-Kubalska, "Sultan ile Sahne" içinde *Polonya Sanatında Oryantalizm*, Sergi kataloğu, (İstanbul: Pera Müzesi), 2014, s. 153.

NASIR-I HÜSREV VE SONRASINDA BEDAHŞAN İSMAİLİLERİ (10.-15. YÜZYILLAR)

Zahide Ay'ın bu çalışması, 11. yüzyılda Nâsır-ı Hüsrev'le birlikte İsmaililiğe geçen Bedahşan İsmaililiği tarihini konu edinmektedir. Bu kitap okunduğunda, yazılı kaynakların ve modern araştırmaların yanında, İsmailileri bizzat tanımış ve aralarında yaşamış olmanın katkısını yansıtan bir mahiyet arz ettiği, bunun konuyu nasıl zenginleştirdiği görülecektir. Yazar bu kitabında, bundan birkaç yıl evvel yayımladığı Yüksek Lisans tezinden daha olgun, daha başarılı bir çalışma ortaya koymuştur. 13.-15. yüzyıllar Türkiye inanç tarihi için arz ettiği öneme rağmen Türkiye tarihçiliğinde –ilahiyatçılığında demiyoruz– yakın zamana kadar dikkate alınmayan bu konu, bu kitap ile ümit ederiz hak ettiği ilgiyi çeker. Dileğimiz, yazarın elinde bol miktarda bulunduğunu bildiğimiz, alandan derlenmiş antropolojik, etnolojik ve folklorik malzemeyi ayrıca değerlendirerek bu çalışmasının devamını bizlere sunmasıdır.

Ahmet Yaşar Ocak

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 08 10 / 424 00 90

TARİH VAKFI

MAKEDONYA SORUNU'NUN BATI ANADOLU'YA SIÇRAYIŞI VE 1914 RUM TEHCİRİ*

EMRE EROL

Rumların kitlesel kaçışının nedeni halklar arası gerilimler değil, özellikle 1914 Şubat'ı sonrası iyiden iyiye Rum karşıtı bir boyut kazanan boykot hareketi ile Müslüman çetelerin organize kovuşturma faaliyetleriydi. Rum kovuşturması Balkan Savaşları coğrafyasının, yani savaşın ve Makedonya tarzı milliyetçi rekabetin, dışında kalmış olan Batı Anadolu'nun o döneme kadar hiç maruz kalmadığı travmatik bir olaydı.

Makedonya, yahut diğer bir ifadeyle Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinden oluşan *Vilâyat-ı Selâse* ya da Rumeli, 19. yüzyıl boyunca birçok ayaklanmalar, siyasi krizler ve savaşlar görmüştür. Bu dönemde üst üste yaşanan krizler hem Osmanlı iç siyasetini hem de Avrupa siyasetini etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Ulus devletlerin imparatorlukların yerini almaya başladığı bir çağda Makedonya Osmanlı halklarının taleplerini karşılayamayan zayıf bir Osmanlı yönetimi, ayrılıkçı milliyetçilikler ve Büyük Devletler'in emperyalist rekabetleri nedeniyle sürekli bir istikrarsızlık halinde olmuştur. 'Makedonya Sorunu' en geniş tanımıyla Makedonya'nın geleceğinin bir imparatorluk çatısı altında mı yoksa bağımsız ulus devletlerin oluşumuyla mı daha istikrarlı olacağı meselesidir. Bu sorun birbirleriyle rekabetlerini güçler dengesi prensibi ile kontrol altında tutmaya çalışan Büyük Güçler için oldukça önemli olmuştur. Balkanlar'da agresif ve başarılı bir Panslavist genişleme politikası izleyen Rusya 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) ile Osmanlı İmparatorluğu karşısında önemli bir zafer kazanıp şartları çok ağır olan Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasını dayatınca zaten krizler yaşamakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çökebileceği düşünülmüştür. Böyle bir durumun güçler dengesini bozacağından çekinen Büyük Güçler şartları daha hafif olan 1878 Berlin Antlaşması'nın Ayastefanos'un yerine geçmesinde önemli rol oynamış ve böylece Rumeli'de Osmanlı hâkimiyetinin, yani bir imparatorluk çatısının devamından yana tavır almışlardır.

Aslına bakacak olursak 'Makedonya Sorunu' Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin ne olacağı ile çeşitli çağlarda farklı dinamikler nedeniyle zaten ilgilenmekte olan Avrupa devletlerinin 'Doğu Sorunu'nun o dönemki en önemli parçasıydı. Berlin Antlaşması hem Osmanlı diplomasisinin bir başarısı hem de Avrupa güçler dengesini korumak adına Rusya'nın genişlemesine karşı çıkılmak istenmesinin bir sonucuydu. Ne var ki 'Makedonya Sorunu'nu çözecek olan Balkanlar'da Osmanlı yönetiminin devamını onaylayan bu antlaşma değil, 1912-1913 yıllarında cereyan eden ve Osmanlı Rumeli'sinin sonu olacak olan Balkan Savaşları olacaktı. Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'dan oluşan Balkan İttifakı'nın Osmanlı karşısında aldığı hızlı ve beklenmedik zafer Balkanlar'da çokuluslu bir imparatorluk yapısının sürdürülme kararını geçersiz kılmış ve temeli homojenleştirme politikalarına dayalı ulus devlet modelini muzaffer kılmıştı. Balkan Savaşı yalnızca Balkanlar'da değil, 1913'ten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimini ele geçiren İttihatçı kadroların zihinlerinde de imparatorluk fikrinin ulus devlet fikrine yenilmesini getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları sırasında aldığı kara ve deniz yenilgileri o dönem kendisi de gittikçe genişlemeci bir milliyetçilik politikasını benimsemekte olan Yunanistan tarafından bir fırsat olarak algılanmıştır. 1897'de Osmanlı ordusu karşısında kötü bir mağlubiyet almış olan Yunanistan Balkan Savaşları'nı takiben antlaşmalardan bütünüyle memnun olmamış ve Osmanlı'nın askeri zayıflığından bir an önce istifade etmek istemiştir. Bu durum Balkan Savaşları'nın barış antlaşmalarından sonra dahi Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir rekabet halinin devam etmesine neden olmuştur. Yükselen gerilim özellikle 1913 yılının son ayları ile 1914 yılının

ilk yarısı Trakya ve Batı Anadolu'da etkileri bir arada düşünüldüğünde savaş hâlini anımsatan boykot, gerilim ve şiddet olaylarının yaşanmasına neden olmuştur.

Balkan Savaşları'ndan önce Makedonya ile kıyaslandığında Batı Anadolu'da göreceli bir barış hali hüküm sürmekteydi. Dünya piyasaları ile eklemlenmiş bir ticaretin büyüme yarattığı Doğu Akdeniz liman kent ve kasabaları orta sınıf değerlerinin kırılgan hâkimiyeti altındaydı. Dengeli bir reformculuk, kozmopolit bir imparatorluk vatandaşlığı fikri ve sınıf mücadelesi formlarının modern kamusal alanın içinde şekillenmeye başladığı bir yapı Makedonya'nın aksine milliyetçilikleri ikinci planda tutan bir çatı oluşturmaktaydı. Bu durum kökleri 17. yüzyıla kadar geri giden ekonomik ve sosyal bir değişimin sonucuydu ve yalnızca Batı Anadolu'da değil, benzer değişimlerin yaşandığı tüm Osmanlı İmparatorluğu kıyılarında görülmekteydi.[1] Batı Anadolu'nun bu durumu yukarıda bahsi geçen savaş sonrası Osmanlı-Yunanistan rekabeti nedeniyle 1913-1914 arası dönemde aniden değişmeye başladı.

İşte tam bu dönemde, yani I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Batı Anadolu kıyı şeridinde neredeyse tamamı Osmanlı vatandaşlarından oluşan yaklaşık 160.000 Rum'un kovuşturmaya uğraması olayı yaşandı. Bu toplu kaçış ticari önemleri nedeniyle uluslararası gözlemcilerin bulunduğu İzmir ve Ayvalık dışında Batı Anadolu sahil hattındaki neredeyse bütün yerleşimlerin yerli Rum ahalisini etkiledi. 1914 baharını yaza bağlayan aylarda ve özellikle de Haziran ayında Balıkesir, Burhaniye, Bergama, Çeşme, Edremit, Foçateyn kazasının tümü, Eskice, Karaburun, Kemer, Kınık, Menemen, Ödemiş, Seyrek, Uluabad, Kasaba-Aydın demiryolu hattı üzerindeki bazı köy ve kasabalar ile Bursa ve Ayvalık'ın çevresindeki bazı köy ve kasabalar Müslüman çetelerin saldırı ve tacizlerine maruz kalmıştı. Oluşan şiddet olayları ve baskılar sonucunda Rumlar çoğu zaman eşyalarını dahi toparlama fırsatı bulamadan kaçmışlardır. Kaçmayıp direnenler çetelerin şiddetine maruz kalmış ve örneğin Eski Foça[2] ve Seyrek'te ölümler yaşanmıştır. Giden Rumların eşyaları ve taşınmaz malları kısa süre sonra onların yerine yerleştirilen Balkan muhacirlerine verilmiştir.

Rumların kovuşturulmaları ve kaçışı Balkan Savaşları'nın etkisiyle oluşan cemiyetler ve etnisiteler arası çatışmalar ile İttihatçıların sistematik nüfus mühendisliği ve milli iktisatçı ekonomi politikalarının bir sonucuydu. Osmanlı Hıristiyanları ve Müslümanlar arasında 1913 yılında Balkan Savaşları bittiğinden beri çeşitli gerilimler olmuştu. Bunlar özellikle de savaşın etkilerine nispeten daha fazla maruz kalmış Trakya ve Marmara bölgelerinde görülmekteydi. Ne var ki 1914 yılı kovuşturmaları 1913'ün aksine büyük ölçüde İttihatçıların sistematik Müslüman milliyetçisi politikalarının bir ürünüydü. Rumların kitlesel kaçışının nedeni halklar arası gerilimler değil, özellikle 1914 Şubat'ı sonrası iyiden iyiye Rum karşıtı bir boyut kazanan boykot hareketi ile Müslüman çetelerin organize kovuşturma faaliyetleriydi. Rum kovuşturması Balkan Savaşları coğrafyasının, yani savaşın ve Makedonya tarzı milliyetçi rekabetin, dışında kalmış olan Batı Anadolu'nun o döneme kadar hiç maruz kalmadığı travmatik bir olaydı.

1914 Rum tehciri diyebileceğimiz bu olay 'Makedonya Sorunu'nun dinamiklerinin Batı Anadolu'ya sıçrayışının direkt bir sonucudur. Balkan Savaşları'nın nasıl bittiğine bakmak hem bu savı kanıtlamaya hem de 1914 Rum tehcirini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Balkan Savaşları hem bir mülteci (yahut yaygın adıyla 'muhacir') krizi yaratmış, hem İttihatçıların yeniden güçlenmesini ve radikalleşmesini sağlamış ve hem de Yunanistan ile Osmanlı arasında her an yeni bir savaş çıkmasına neden olabilecek kırılgan bir statüko oluşturmuştur.

MÜLTECİ KRİZİ

Kaybedilen topraklardan ve ötesinden Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Müslüman mülteci göçü, yani muhacirlerin gelişi, Balkan Savaşları'nın öncesinde, savaşlar süresince ve

Rumlar Küçük Deniz (Mikros Yalos) sahilinde kaçarken, (tahminen) 12-13 Haziran 1914.

Yiakoumis, Haris et al. (2008). Phocée 1913-1920 Le Témoignage de Félix Sartiaux. (Paris: Éditions Kallimages)

hatta sonrasında da önemli bir mesele olmuştur. Bu hususta çarpıcı bir rakama değinmek olayın tarihsel önemini kavramak açısından isabetli olacaktır. Osmanlı sınırlarının küçülmeye başladığı 1770'ten Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalktığı 1923'e kadar 1,9 milyonu gayrimüslim ve 5 milyonu Müslüman olmak üzere yaklaşık 6,9 milyon insan zorunlu göçe tabi tutulmuştur.[3] Bu rakama yine aynı coğrafyada hem Osmanlı İmparatorluğu hem de çevre devletler tarafından yapılan kıyımlar da eklendiğinde oluşan tablo daha da büyümektedir. Bu büyük göç tablosu içinde Balkan Savaşları sonrası yaşanan muhacir göçü yarattığı etkiler sebebiyle çok önemli bir yer tutmaktadır.

Balkan Savaşları ve Balkan devletlerinin nüfus mühendisliği politikaları yaklaşık 410.000 Balkan Müslüman'ını mülteci haline getirmiş ve bu rakamın ancak 297.737 kadarı 1912-1915 arası Osmanlı topraklarına ulaşabilmiştir. Muhacir nüfusun büyük bir kısmı uzunca bir süre Osmanlı kent ve kasabalarındaki mülteci kamplarında kalmış ve yerleştirilmeyi beklemiştir. Ancak küçük bir kısım dini yahut ailevi bağlantılar aracılığı ile başka yerlere yerleşebilmişlerdir. Muhacirlerin çok büyük bir kısmı yukarıda da bahsettiğim gibi 1914'te kovuşturulan Rumların yerlerine yahut gayrimüslimlerin yoğun olduğu başka yerlere yerleştirilmişlerdir.[4] Savaşın etkilerinin, çeteciliğin ve kovuşturmaların mağduru olmuş olan Balkan muhacirlerinin yarıya yakını, yaklaşık 145.320'si Aydın vilayeti sınırları içerisine yerleştirilmişlerdir.

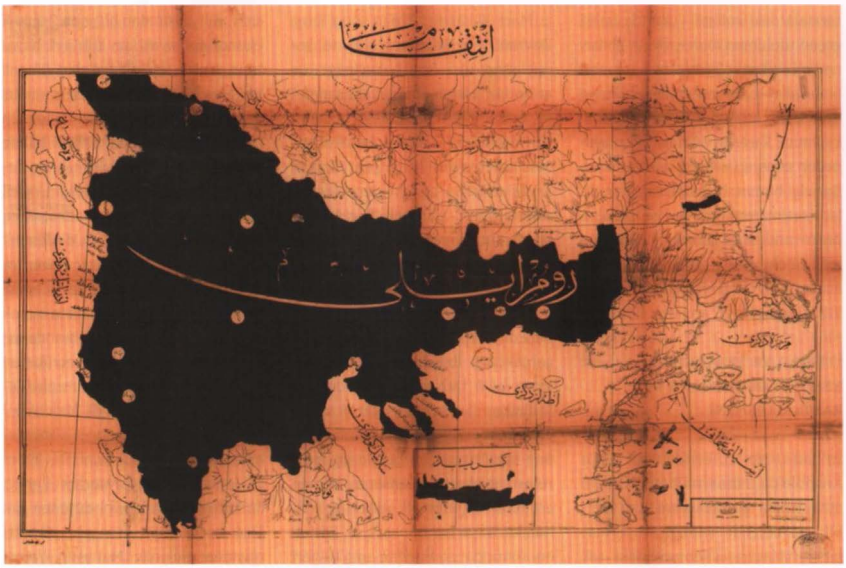
Bu büyük muhacir göçünün Osmanlı toplumu üzerinde yarattığı istikrarsızlık ve mali yük gibi bariz etkilerin ötesinde iki büyük siyasi sonucu da olmuştur: milliyetçi rekabet ve intikam duygularının hem toplum düzeyinde hem de yöneticiler düzeyinde Balkanlar'dan Anadolu'ya transferi. Muhacirler geldikleri Balkan coğrafyasında yaşadıkları acıların etkisiyle Hıristiyanlara karşı nefret ve intikam duygusu beslemişlerdir. Muhacirlerin yaşadığı zulüm ve acılar Osmanlı basınında yankı bulmuş, yardım kampanyaları yapılmış ve cemiyetler kurulmuştur. Bu durum farklı dil ve dinlere sahip Osmanlı vatandaşlarının zaten problemli olan ilişkilerini daha da erozyona uğratmıştır. Batı Anadolu kıyı şeridinde hüküm süren kırılgan kozmopolit yapı bu dönemde Makedonya'nın çatışma ve gerginlik dolu atmosferine benzemeye başlamıştır. Özellikle Osmanlı Rumları ve Müslümanlar arasında karşılıklı bir güvensizlik oluşmuş her iki taraf da milliyetçi propagandalara daha açık hâle gelmiştir. Toplumun milliyetçi bir rekabeti ve intikam duygularını benimsemesinin çarpıcı bir örneğini şu posterde görmek mümkündür.

Osmanlı Rumeli Muhacirin-i İslamiyesi Cemiyeti tarafından 1913 sonu 1914 başı arası basılıp dağıtıldığı anlaşılan 'İntikam' isimli bu poster bir taraftan Balkan Savaşları neticesinde Yunanistan hâkimiyetine geçen topraklar ve Girit Adası'nın geçmişteki kaybını gösterirken, diğer taraftan da 'Asya-i Osmani' diye adlandırdığı Anadolu'nun Batı kıyısında intikam çağrısı yapmaktadır. Haritanın sağ alt köşesinde havadan üzerinde hilal resmi olan kitaplar atmakta olan bir uçak tasvir edilmiştir. Bu kitaplar Rumların yoğun olarak yaşadığı bölgelere doğru düşmektedir ve yere varmış olan bir tanesinin içinde 'intikam' yazdığı okunmaktadır. Yerdeki bu kitap suretinin yanında resmedilmiş bir kişi de eliyle Yunda (Cunda) Adası ve Ayvalık istikametini göstermektedir.[5] Bu tip yayınlar hem muhacirlerin acılarını diri tutmuş hem de bu olumsuz deneyimlerin muhacir olmayan Müslümanlar tarafından da bilinmesini sağlamıştır.

Mülteci krizinin ikinci bir boyutu da yöneticiler düzeyindeki etkisidir. Balkanlar'ın kaybı savaştan sonra ülke idaresini ele geçiren İttihatçıların gözünde İmparatorluk formülünün iflası ve ulus devlet formülünün başarısının tescili olarak görülmüştür. İttihatçıların gözünde Yunanistan ve Bulgaristan'ın Osmanlı karşısında-

Türk Yurdu dergisi 'Türklük şuurunu uyandırmak', bölgede durum tespiti yapmak ve İzmir'den 'Helenizmin damgasını silip kazımak' için mücadele etmek amaçlarıyla Haziran 1913 günü bir İzmir Gezisi düzenlemiştir. Dergi yazarlarının çeşitli izlenimleri bu tarihi takip eden zamanda Türk Yurdu'nda tefrikalar halinde yayınlanmıştır.

ki başarılarının sırrı milli hisleri ve idealleri empoze etmekteki başarıları ve görece homojen nüfuslarıydı. Bu durum reformcu ve çoğulcu bir Osmanlıcılıkla ilişkileri zaten sorunlu olmuş olan İttihatçıların İttihad-ı Anâsır, yani unsurların bütünlüğü, politikasından vazgeçmelerine neden olmuştur. Jön Türk hareketinin ve dolayısı ile İttihatçıların ideolojik birikimin başından beri bir parçası olagelmiş etnik milliyetçilik fikri Balkan Savaşları'nı takiben Türklüğün başat rol oynadığı Müslüman milliyetçiliği suretinde İttihatçı söylemin ve eylemin belirleyicisi olmuştur. İşte bu yüzdendir ki İttihatçılar Balkan Savaşları'nı takiben muhacirleri siyasi bir araç olarak kullanmıştır. Bunun iki düzeyde gerçekleştiğini görmekteyiz: mezalim propagandası yoluyla ve nüfus politikalarının parçası olarak.

Osmanlı Rumeli Muhacirin-i İslamiyesi Cemiyeti tarafından dağıtıldığı anlaşılan 'İntikam' isimli poster.

Milliyetçi şiddetten etkilenmiş olan muhacirler zaten kendi yayınlarını yapmaktaydılar. İttihatçılar bunlara ilaveten ve bunlar vesilesi ile Osmanlı Müslümanlarının Balkan milliyetçileri elinde yaşadıkları acıları ve şiddeti 'Türklük şuurunu uyandırmak' ve milliyetçi duyguları tetiklemek amacı ile kullanmışlardır. Bu tip propagandada özellikle kadınların maruz kaldığı şiddet hikâyelerine vurgu yapılmış ve böylece toplumun hassas olduğu bir konu üzerinden farkındalık uyandırmak amaçlanmıştır.[6] Muhacirlerin Hıristiyanlara karşı beslediklerı intikam ve kin duygularının milliyetçi propagandanın malzemesi haline gelmesi yarattığı etkiyi ve ulaştığı kitleyi artırmıştır. Böylelikle kendileri muhacir durumuna düşmemiş Müslümanların da gayrimüslimlere karşı olan tutumu değişmiş ve Osmanlı toplumu içindeki kutuplaşma iyice artmıştır.

Muhacirlerin Batı Anadolu'da Rumların yoğun bulunduğu yerlere yerleştirilmeleri onların İttihatçıların nüfus politikasının bir parçası olarak kullanıldığının kanıtıdır. Makedonya'dan kovulmuş muhacirler uzunca bir süre İzmir yahut İstanbul limanında yerleştirilmeyi beklemiş ve sonuç olarak Rumlardan boşalan taşınmazlara yerleştirilmişlerdir. 1914 baharında Çeşme, Seyrek, Eski Foça ve Yeni Foça'da çetelerin gerçekleştirdiği kovuşturmalar ve ardından kısa bir süre sonra (daha Rumların durumunun ne olacağı kesinleşmeden) muhacirlerin bu bölgelerdeki boş evlere yerleştirilmeleri bu sürecin tüm adımlarının net olarak görülebildiği tarihsel örneklerden birkaçıdır.

Çarpıcı olan bir diğer unsur da kovuşturma ve muhacir iskânı meselelerinin o dönemin Osmanlı Mebusan Meclisi'nde nasıl tartışıldığıdır. Yaşanan olayların ardından Osmanlı Aydın mebusu Emmanuelidi Efendi ve bir grup Rum mebus 1 Haziran 1914 tarihinde meclise bir soru önergesi vermiştir. Amaçları son dönemlerde iyiden iyiye Rum karşıtı bir hal almış boykot hareketini (ve dolayısı ile Milli İktisat politikasını), Rum kovuşturmalarını ve muhacirlerin Rumların yoğun yaşadığı bölgelere iskânını tartışmaktır. Dönemin Dâhiliye Nazırı Talât Paşa ve Emmanuelidi Efendi arasında önerge üzerine geçen tartışma meselenin İttihatçılar tarafından nasıl göründüğünü ortaya koymaktadır. Talât Paşa savlarını o tarihten sonra Yunanistan ile olan ilişkilerin temel belirleyicisi olacak olan 'mukabele-i bi'l-mis', yani karşılılık ilkesi çerçevesinde ortaya koymuştur. Ona göre hem boykot hem de kovuşturmalar muhacirlerin başına gelen mezalimin doğal bir sonucu, Müslüman toplumun bir tepkisi ve engellenmek istese de kontrolü mümkün olmayan meselelerdir. Emmanuelidi Efendi durumun böyle olmadığını, işin arkasında 'sopacıların' olduğunu ve istense muhacirlerin imparatorluğun başka yerlerine de yerleştirilebileceğini söylemiştir. Talât Paşa cevabında muhacirlerin Emmanuelidi'nin önerdiği gibi 'Üsküdar'dan Basra'ya' kadar olan topraklara yerleştirilemeyeceğini söylemiştir. Ona göre hem bunun için gereken para hazinede yoktur hem de bahsedilen coğrafyanın çöllerine yerleştirilecek muhacirler telef olacaklardır.[7] Bu tartışmadan yaklaşık bir yıl kadar sonra Osmanlı Ermenileri İttihatçılar tarafından aynı coğrafyaya tehcir edilmiş ve telef olmuşlardır.

1914 Rum tehciri ve muhacirlerin yaşadıkları acılar arasında deterministik bir ilişki yoktur. Rumlar muhacirler tarafından değil, zaman zaman muhacirleri ve yerel Müslüman ahaliyi de galeyana getiren çeteler tarafından kovuşturulmuşlardır. Yerli Müslümanların ve muhacirlerin kovuş

turmalardaki rolünü yukarıda bahsi geçen toplumun muhacirlerin acıları nedeni ile kutuplaşmasında arayabiliriz. Fakat siyasi iradenin muhacirleri bir nüfus mühendisliği aracı olarak kullanma kararını anlamadan olayın neden cereyan ettiğini anlayamayız. Burada bunun İttihatçıların karşılık ilkesini benimsemesi ve mezalim propagandası ile gerçekleştiğini söyledik. Peki, İttihatçılar neden böyle acımasız gerçekçi bir uluslararası politika izlemişlerdi?

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN YENİDEN GÜÇLENMESİ VE RADİKALLEŞMESİ

İttihad ve Terakki'nin Batı Anadolu'da nüfus mühendisliği ve milli iktisat politikalarını icra edebilmesi bölgede yaptığı araştırmalar, 5. Meclis-i Mebusan'daki tek parti oluşu, ordudaki büyük nüfuzu ve bürokrasiye hâkimiyeti sayesinde mümkün olabilmiştir. Bunlar ise İttihatçıların 1913'teki Bâb-ı Âli Baskını ile iktidar tekelini ele geçirmesi sayesinde olabiliyordu. İttihatçıların radikalleşmesi ise Balkan Savaşları'nın bir sonucuydu ve bu hem söylemde hem de eylemde Türk etnisitesini merkeze alan bir Müslüman milliyetçiliğini seçmelerine neden olmuştur.

Osmanlı Rumları yekpare bir bütün değildi. İçlerinde farklı milliyetçilikleri destekleyenler, hiçbirini desteklemeyenler ve hatta 'Yunan' kimliğini büyük ölçüde arka plana atmış olanlar vardı. Dolayısı ile İttihatçıların zihnindeki tehdit algısı objektif bir gerçekliği yansıtmıyordu.

I. Balkan Savaşı'nın ani hezimeti ve yarattığı karışıklık İttihad ve Terakki partisi için hem bir fırsat hem de bir travma olmuştur. 1908 Devrimi ile başlayan II. Meşrutiyet döneminin olumlu havası kısa soluklu olmuş ve 1908-1913 arasındaki beş yıllık dönem İttihatçılar için sürekli siyasi rekabetin olduğu bir dönemi getirmiştir. Aslına bakacak olursak 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909 Karşı Devrimi), İttihatçıların lehine sonuçlanan 1912 Sopalı Seçimleri ve ardından parlamento dışı muhalefet ile İttihatçıları devirmeyi hedefleyen Halaskar Zabitan hareketinin oluşması olayları İttihatçıları Balkan Savaşları'ndan hemen önce siyaset sahnesinden silinmek üzere olan bir parti durumuna getirmiştir. İşte 23 Ocak 1913'te İttihatçıların gerçekleştirdiği Bâb-ı Âli Darbesi böyle bir ortamda cereyan etmiştir. İttihatçılar Edirne'nin teslim edileceğini (ki gerçekçiliği bugün tarihçiler arasında hâlâ tartışma konusudur) ve I. Balkan Savaşı kayıplarını telafi edecek ani eylemleri başlatabilmeyi öne sürerek darbe girişimini meşrulaştırmışlardır. Darbenin hemen ardından yapılan ilk askeri müdahaleler başarısız olmuşsa da Edirne en sonunda 22 Haziran 1913'te geri alınmıştır ve bu zafer İttihatçıların hâkimiyetini pekiştirmiştir.

İttihatçılar Bâb-ı Âli Darbesi ile ilk kez tam iktidar tekeli kurabilmiş ve üstelik Edirne'nin geri alınması ile darbelerini meşrulaştıracak bir sonuca da ulaşmışlardır. Hem darbe hem de Edirne'nin geri alınışı Balkan Savaşları'nın yarattığı koşullar ile mümkün olabilmiştir. Darbeden sonra İttihatçılar hem orduda hem de bürokraside kilit pozisyonlara atanmıştır. Bu sayede milliyetçi ve merkeziyetçi politikaların ivedi ile icrası için gereken insan gücü oluşturulmuştur. Dönemin tanıklarının ifadesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun en 'komitacı' hükümeti böylelikle imparatorluğun başına geçmiştir.

Rumeli'nin kaybı Osmanlı tarihi açısından tartışmasız bir dönüm noktasıdır. Kuruluşundan bu yana Osmanlı ekonomik, siyasi ve kültürel hayatının temel taşı olmuş olan Rumeli haftalar içerisinde rakip Balkan ulus devletlerinin ve Büyük Güçler'in hâkimiyet ve rekabet sahası haline gelmiştir. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerinin, yani partinin esas yönetici kadrosunun, çoğunun anavatanlarının da Rumeli olması nedeni ile özel bir önem taşımaktadır. Örneğin Enver, Cemal, Talât, Mustafa Kemal ve daha birçok önemli İttihatçı gençlik yıllarında karakterlerini şekillendiren tecrübeleri yaşadıkları Osmanlı Rumeli'sinin (Cemal Paşa'nın durumunda Midilli'nin) kaybı ile kendileri mülteci, yani muhacir olmuşlardır. Osmanlı Devleti'ni reformcu bir imparatorluk kimliği ile kurtarabileceklerini düşünen Jön Türk hareketinin mirasçısı olan İttihatçılar Selanik, Manastır, Yanya ve Ege Adaları gibi önemli yerlerin etnisite merkezli modeli tercih etmiş küçük Balkan ulus devletleri tarafından ele geçirilmesini 'acı bir ders' olarak addetmişlerdir. 1878 Berlin Antlaşması ile imparatorlukların hâlâ bir geleceği olabileceği düşünülürken Balkan Savaşları sonrası imzalanan Londra ve Bükreş Antlaşmaları ulus devletlerin 'geçer akçe' olduğunun uluslararası onayı olmuştur. Bu sonuç İttihatçıları Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin adem-i merkeziyetçi ve çoğulcu bir imparatorluk yapısında değil, merkeziyetçi ve Müslüman milliyetçisi bir ulus devlette olduğuna ikna etmiştir.

İttihatçılar bu düşünceler nedeniyle kitleleri bir an önce mobilize etmenin gerektiğine kanaat getirmişlerdir. Onların gözünde Bulgaristan ve Yunanistan'ın 'başarılarının' sırrı 'milli şuur' yaratmaktaki başarıları ve 'milli davaları' için savaşmaktaki kararlılıklarıdır. Ne var ki İttihatçılara göre Osmanlı Müslümanları ne böyle bir milli şuura ne de böyle bir milli kararlılığa sahiptirler. Diğer tüm milliyetçilikler için olduğu gibi, İttihatçılar için de Müslüman Türkler uyandırılmayı bekleyen bir 'Uyuyan Güzel'dir. Onları 'uyandıracak' olan ise Balkan Savaşları sonrası aradığı

kurtuluş formülünü milliyetçilikte bulan İttihatçılar olacaktır. Bugün İttihatçıların Balkan Savaşları sonrası radikalleşen, söylemde farklı formülleri dillendirse de eylemde Türk etnisitesini merkeze alan Müslüman milliyetçisi politikalarına dair fazlaca bilgiye sahibiz. Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında edebiyatta, siyasette ve kamusal alanda 'milleti uyandırma', Anadolu'yu ve Türkçülüğü keşfetme temalarıyla neredeyse her köşede ve cenahta karşılaşmak mümkündür. Savaş öncesi çok sınırlı bir okur-yazar grubunun tartıştığı bu fikirler Balkan Savaşları'ndan sonra geniş kitlelere yayılmıştır. İşte bu radikalleşmeyi ve milliyetçiliğin başat fikir olmasını tetikleyen yine Balkan Savaşları'dır. *Türk Yurdu* dergisinin 1913 İzmir Gezisi tefrikaları ve İttihat Terakki'nin bilgi toplama misyonları bu durumu Batı Anadolu özelinde görmemizi sağlayan iki önemli örnektir.

Türk Yurdu kendisinden önce gelen *Genç Kalemler* adlı bir derginin devamıdır. *Genç Kalemler* Selanik'te kurulmuştur. Dergi Müslüman ve Türk milliyetçilikleri üzerine yazıların kaleme alındığı ilk örneklerden biridir. Selanik'in kaybedilmesi ile son bulmuş ve *Türk Yurdu* dergisi ile yeniden canlanmıştır. Ne var ki *Türk Yurdu* hem kendinden önce gelen *Genç Kalemler*'den hem de sonradan devamı niteliğinde kurulacak olan *İslam Mecmuası*'ndan çok önemi bir yönü ile ayrılır. *Türk Yurdu* dergisinin yazar kadrosunun büyük bir kısmını Rusya ve kaybedilmiş Balkan topraklarından gelen muhacir entelektüeller oluşturmaktadır. Üstelik derginin tonu hem öncülüne hem de vârisine göre daha Türkçüdür.[8] Bir diğer unsur da *Türk Yurdu*'nun İttihad ve Terakki ile olan organik bağıdır. Döneme yön verecek önemli İttihatçılardan Doktor Nazım, Nesimî Sarım, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp dergiye sık sık katkı yapmışlardır.

Türk Yurdu yazarları Balkan Savaşları'nın kaybedilmesinin ardından Osmanlı'yı nasıl bir geleceğin beklediğini sorguluyorlardı. İşte bu nedenle Makedonya'nın çok dilli ve çok dinli şehirlerine benzeyen kozmopolit ve 'ışıklı' İzmir'i gezmek istediler. *Türk Yurdu* dergisi 'Türklük şuurunu uyandırmak', bölgede durum tespiti yapmak ve İzmir'den 'Helenizmin damgasını silip kazımak'[9] için mücadele etmek amaçlarıyla Haziran 1913 günü bir İzmir Gezisi düzenlemiştir. Dergi yazarlarının çeşitli izlenimleri bu tarihi takip eden zamanda *Türk Yurdu*'nda tefrikalar halinde yayınlanmıştır. Heyet yolculukları sırasında Midilli yakınlarında demirlemiş ve henüz Yunanistan hâkimiyetine girmiş adanın elden çıkmasının nedenlerini kaybedilen milli şuurda bulmuştur.[10] Tüm tefrikalara bakıldığında ortaya çıkan sonuç heyetin Türklük şuurunun eğer bir şeyler yapılmaz ise silineceğine kanaat getirmiş olması fakat İzmirli Türklerden gördükleri çalışma ve heyecandan umutlandıklarıdır. Heyet dünya piyasaları ile eklemlenmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmış kozmopolit İzmir'in o dönem var olduğu haliyle Türklük adına bir kayıp yaratacağı tespitini yapmıştır. İzmir'in bu hâli *Türk Yurdu* yazarlarına Makedonya'yı anımsatmıştır.

Türk Yurdu'nun İzmir gezisinden kısa bir süre sonra, 29 Haziran 1913'te dönemin önemli İttihatçılarından Dr. Mehmed Reşid Şahingiray Balıkesir'den başlayarak Batı Anadolu'da bir bilgi toplama misyonu gerçekleştirmiştir. Parça parça anılarından ve hakkında yazılanlardan anladığımız kadarı ile bir diğer önemli İttihatçı, bir fedai olan Eşref Sencer Kuşçubaşı da 1913 başlarından beri Aydın civarındaydı. Her ikisinin de gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu yerler ile ilgili raporlar hazırladığı anlaşılmaktadır. Dr. Reşid'in notları 'Karesi Mutasarrıflığı Tahrirât Kalemi' adı altında yayınlanmış Kuşçubaşı'nın notları ise başkalarının (örneğin Celal Bayar ve Cemal Kutay) eserlerinde parça parça kullanılmıştır. Her iki rapor da olası bir harp halinde bölgedeki gayrimüslimlerin nasıl davranacağını anlamak ve Müslümanların her yerleşimde çoğunluğu oluşturacağı bir düzeni kurmanın yollarını tespit etmek amacı ile yazılmıştır. Örneğin Dr. Reşid gezdiği Havran, Edremit, Akçay, Ilıca, Burhaniye, Ayvalık, Yunda (Cunda) ve Gömeç'te İttihatçıların kim ile işbirliği yapabileceğini, nerelerin muhacirlerin yerleşimine müsait olduğunu, muhacirlerin nerelere yerleştirilmesinin '...Rumluğu tarassuda...' yarayacağını ve karar alıcıların siyasi eğilimlerini rapor etmiştir. Bu raporlar Rumları ve genel olarak Hıristiyanları ötekileştirmekte, yekpare zararlı bir topluluk olarak ve toplumu zehirleyen ve tedavi edilmesi gereken bir hastalık gibi tanımlamaktadır. Kuşçubaşı'na göre mevcut koşullarda yapılması gereken 'ilk iş dâhilî tümörlerin temizlenmesi davası'dır."

KIRILGAN STATÜKO: OSMANLI VE YUNANİSTAN ARASINDA HER AN CEREYAN EDEBİLECEK BİR SAVAŞ

Ne I. Balkan Savaşı'nın ardından 1913'te imzalanan Londra Antlaşması, ne de II. Balkan Savaşı ardından gelen Bükreş Antlaşması yeni bir statüko kurabilmiştir. Alınan kararlarda antlaşmaların her bir tarafını ayrı ayrı mutsuz eden bazı hususlar vardı. Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında rekabetin devam etmesine neden olan en önemli anlaşmazlık bir dizi Ege Adası'nın geleceği meselesiydi. Osmanlı İmparatorluğu askeri ve siyasi kaygılar ile adaların en kötü ihtimalle tarafsız bölgeler olmasını arzulamaktaydı. Yunanistan ise savaş sırasında kazandığı deniz muharebelerine dayanarak ve milliyetçi argümanları kullanarak adaların kontrolünü talep etmekteydi. İki devletin bu rekabeti Batı Anadolu'yu tıpkı Makedonya gibi rakip milliyetçiliklerin mücadele sahasına çevirmiştir. Adaların durumu (Midilli, Sakız ve Sisam) savaş sonrası çalkantılı dönemde bir süre belirsiz kalmıştır. En sonunda, 14 Şubat 1914'te, Büyük Güçler adaların kontrolünü askeri üst olarak kullanılmamak şartıyla Yunanistan'a bırakmış ve ayrıca Osmanlı Girit Adası üzerindeki tüm hak taleplerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.[12]

Büyük Güçler'in bu kararı Osmanlı İmparatorluğu'nda bir şok etkisi yaratmıştır. Dönemin Büyük Britanya

Donanma Mecmuası'nın 41 No'lu ve Temmuz 1913 (Temmuz 1329) tarihli sayısının kapağı. Kapakta resmedilmiş geminin üzerindeki flamalarda 'Doğar kuvvet ittihattan' yazıyor. Çeşitli coğrafyalarda sıkça rastlanan bu slogan kuruluşundan 1948 senesine kadar Bulgaristan'ın resmi armasının altına da bir slogan olarak kullanılmaktaydı.

İstanbul Elçisi H.D. Beaumont'un o dönem oluşan Rum karşıtı hareketleri İngiltere'ye rapor etmek için yazdığı memorandum bu karar sonrası oluşan havayı çok isabetli bir şekilde tasvir etmektedir. Beaumont'a göre 'Türkler' (Osmanlıları kast ederek) adaların Yunanistan'a verilmesinin eninde sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki egemenliğinin dağılmasına neden olacağına inanıyorlardı. Osmanlı basını Avrupa'yı Osmanlı bütünlüğünü korumaya dair verdiği sözleri unutmakla suçluyordu. Yunanistan'ın adalarda askeri üst kurmayacağına dair verdiği sözün Osmanlılar için bir hükmü yoktu. Basın Yunanistan'ın tıpkı Makedonya'da yaptığı gibi adaları çetecilerin Batı Anadolu'yu ajite ettiği merkezler olarak kullanması halinde Avrupa'nın ne yapacağını soruyordu.[13]

Nisan 1914'te, yani adaların kaybından kısa bir süre sonra, *Tasvir-i Efkar*, *Ahenk* ve *Tanin* gazeteleri Yunanistan'ın Aydın vilayetinde çeteler aracılığı ile aktiviteler gerçekleştirdiğini haber etmektedir. Okuyucular her ikisi de önemli Yunan adalarının karşısında bulunan Edremit ve Karaburun'daki Yunan aktivitelerine dair uyarılmaktadır. Artık Batı Anadolu da bir Makedonya'dır. Çeteler Makedonya'daki milliyetçilikler rekabetinin en önemli aracıydılar. Çeteciler önce huzursuzluk yaratıyor, zorlama yolu ile köy ve kasabaları kontrol altına alıyor ve daha sonra söz konusu kargaşa Büyük Güçler'den uluslararası destek çekebilirse bir milliyetçi devrim niteliği kazanabiliyordu. Böylelikle çoğu suçlulardan ve paralı askerlerden oluşan çeteciler bir anda 'ulusal kahramanlar' olabiliyorlardı. Arnavutlar, Bulgarlar, Osmanlılar ve Yunanların her biri Makedonya'da kendi çıkarları uğruna çetecileri kullanmışlardır ve istisnasız her biri zaman zaman Büyük Güçler'in desteğini alarak destekledikleri çete şiddetini meşrulaştırabilmişlerdir.[14]

Batı Anadolu'daki Yunanistan-Osmanlı rekabeti bir taraftan çeteler üzerinden ilerliyorken, bir taraftan da Ege'de silahlanma yarışı üzerinden cereyan ediyordu. Osmanlı donanması Balkan Savaşları'nda Yunanistan'a karşı ağır bir yenilgi almıştı. Bu yenilginin simge müsebbibi Yunanistan'ın döneminin ve sınıfının güçlü örneklerinden olan Averof Zırhlı Kruvazör'üne sahip olmasıydı. Dolayısı ile eğer Osmanlı yeni gemiler almaz ise Balkan Savaşları'ndan sonra Yunanistan ve Osmanlı arasında tekrar bir savaş cereyan etmesi durumunda Yunanistan denizlerde üstün olmuş olacaktı. İttihatçılar Yunanistan'ın Osmanlı güçsüzken tekrar savaş ilan edeceğinden çekiniyor ve İngiltere'den ivedi ile iki adet dretnot sınıfı gemi almaya çalışıyordu. Donanma Cemiyeti ve donanma mecmuası meselenin önemine ilişkin yayınlar yapıyor, gemiler için gereken paranın bulunması için zorunlu ve gönüllü yardım kampanyaları düzenliyordu. Yunanistan şayet bu gemiler Osmanlı donanmasına katılırsa dengenin kendi aleyhine bozulacağını bildiğinden ve böyle olursa Osmanlı'nın bir savaş ilan edeceğini düşündüğü için Osmanlı'yı baskı altında tutuyordu. Hatta bu nedenle gemiler varmadan İzmir'i abluka altına almayı yahut gemilere yolda iken saldırmayı bile düşünmüştü.[15] Bir savaş çıkacaksa Yunanistan güçlü iken çıkmalıydı. Bu gerilimin gözlemcisi olan Büyük Güçler olası bir savaşın çok daha büyük bir savaşı tetikleyeceğini düşünüyorlardı. İttihatçılar da aynı düşüncedeydiler ve şu veya bu şekilde, Yunanistan ile ya da daha büyük bir savaşın her an cereyan edeceğine ikna olmuşlardı.

SONUÇ

Şu noktada okuyucuya malum olduğu üzere İttihatçıların zihninde 1914 Rum tehciri günümüz terminolojisi kullanılacak olursa bir 'önce saldırı'dır (*pre emptive strike*). O dönemin tanığı olmuş olan gözlemci-

ler de İttihatçıların kendileri de Balkan Savaşları sonrası dönemde Batı Anadolu'da Makedonya Sorunu'nun bir izdüşümünü görmüşlerdir. Onların bu tespitleri elbette gerçekliğin bu olduğu anlamına gelmez. Örneğin İttihatçıların sıklıkla iddia ettiğinin aksine muhacirler her ne kadar nefret ve intikam duygularına sahip idiler ise de bu duygularla kitlesel olarak harekete geçmemişler, onları ve diğer Müslümanları 'uyandırmak' gerekmiştir. Birçok muhacirin en önemli derdi yaşadıkları travmadan sonra hayatta kalabilmek olmuş ancak az bir kısmı milliyetçi eylemlerde bir sosyal mobilizasyon şansı aramıştır. İttihatçıların ötekileştirmelerinin gördüğü tablonun aksine Osmanlı Rumları yekpare bir bütün de değildi. İçlerinde farklı milliyetçilikleri destekleyenler, hiçbirini desteklemeyenler ve hatta 'Yunan' kimliğini büyük ölçüde arka plana atmış olanlar vardı. Dolayısı ile İttihatçıların zihnindeki tehdit algısı objektif bir gerçekliği yansıtmıyordu. Gerçek ne olursa olsun İttihatçıların o dönem dünyaya baktıkları ideolojik pencere Batı Anadolu'da olası bir Makedonya faciası görmelerine neden olmuştur. Yukarıda da tartıştığım gibi bu Balkan Savaşları'nın bitişinin hem Batı Anadolu'da yarattığı değişimlerin hem de İttihatçıları değiştirmiş olmasının bir sonucudur. Yine de altını önemle çizmek gerekir ki tarihsel sebepleri anlamaya çalışmak tarihi olayları meşrulaştırmak anlamına gelmez.

Tarık Zafer Tunaya önemli çalışması olan *Türkiye'de Siyasal Partiler* eserinin üçüncü cildinin girişinde modern Türkiye'yi anlamanın anahtarının Makedonya'yı anlamakta olduğundan bahseder ve İttihat ve Terakki'nin Makedonya mücadelesi ile Balkanlar'da doğmuş olduğunu söyler.[16] Bu şüphesiz ki isabetli bir tespittir. Modern Türkiye'yi kuran kadroların birçoğu 'Osmanlı Coğrafyası'nın temel birleşenlerinden olan Rumeli'den gelmiş ve kurdukları ulus devlet buradaki geçmişlerinden önemli derecede etkilenmiştir.

İttihatçılar için çeşitli din, dil ve mezheplerin yaşadığı Makedonya neden elde tutulamamışsa aynı çeşitliliğe sahip ve çok da bilmedikleri Anadolu da pekâlâ elden çıkabilirdi. Berlin Antlaşması ile Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana garantiler vermiş olan Büyük Güçler, Balkan ulus devletlerinin Balkan Savaşları'ndaki beklenmedik askeri başarısı karşısında bu tutumundan vazgeçmişti. Bu durum başka askeri hezimetlerle tekrarlanabilirdi. Batı Anadolu artık bir sınır olmuştu. Ege'nin ışıklı ve kozmopolit liman kent ve kasabaları İttihatçılara Makedonya'yı hatırlatıyordu. Balkan Savaşları'nın bitişi ardından gelen 1914 Rum tehciri ile Makedonya sorunu artık Batı Anadolu'daydı. O dönemi izleyen I. Dünya Savaşı ve ardından gelecek olan Kurtuluş Savaşı aynı nüfus gruplarının (Rum ve Müslüman mültecilerin) Yunanistan ve Osmanlı arasındaki mücadelenin tekrar tekrar aracı olarak kullanılmasına sahne olacaktı. Aslına bakacak olursak ne Londra ne de Bükreş antlaşmaları barışı getirmişti. Yunanistan ve Osmanlı'nın rekabeti çeteciliği ve silah yarışını canlı tutmuş üzerine Rum karşıtı boykot ve tehcirin de eklenmesi ile neredeyse savaş halini andıran istikrarsız bir ortam oluşmuştu. 1914 Rum tehciri Makedonya dinamiklerinin hem toplum, hem yöneticiler hem de uluslararası boyut itibari ile nasıl Anadolu'ya sıçradığını göstermektedir. 1913'ten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten İttihatçıların acımasız gerçekçiliği, vulgar materyalizmi, Sosyal Darwinist dünya görüşleri ve kendileri de mülteci olmuş olmaları onların Anadolu'nun Makedonya olmaması için radikal ve acımasız bir nüfus politikasını benimsemelerine neden olmuştur. Bu yönüyle Makedonya Sorunu'nun Anadolu'ya nasıl sıçradığını ve ne sonuçlar doğurduğunu anlamak İttihatçı nüfus mühendisliğinin bir sonucu olan modern Türkiye ulus devletini anlamak açısından hayati önem taşımaktadır.

DİPNOTLAR

* Bu yazı yazarın 2015'de yayınlanacak olan *"Macedonian Question" in Western Anatolia: The Ousting of the Ottoman Greeks before World War I* adlı eserinin sadeleştirilmiş tercümesidir. Konuhakkında daha detaylı bir okuma için o esere başvurulabilir.

1 Osmanlı İmparatorluğu'nda birbirinden ayrı modernleşme patikalarını izleyen ve dolayısı ile devletle ilişkileri ile ekonomik ve sosyal yapıları birbirinden farklı bölgeler bulunmaktaydı. Kıyılar bu bölgelerden sadece biriydi ve onları diğer yerlerden farklı yapan temel unsur dünya piyasaları ile olan ilişkileriydi. Bu konuda çok daha derinlikli bir analiz için bknz: Cem Emrence, *Remapping the Ottoman Middle East / Modernity, Imperial Bureaucracy and the Islamic State*, (New York: I.B. Tauris, 2012).

2 Eski Foça'da yaşanan olaylar için bknz: "Eski Foça'nın 'Kara Haziran'ı," (Eski Foça's 'Dark June') *Toplumsal Tarih*, sayı 248(2014): 86-90.

3 Bknz: McCarthy, Justin. Forced Migration and Mortality in the Ottoman Empire / An Annotated Map. Turkish Coalition of America, 2010. http://www.turkishcoalition.org/files/grants/Forced_Displacement pdf [21.11.2014].

4 Bu hususta Talât Paşa'nın çizdiği haritalara bakılmalıdır: Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi* (İstanbul: Everest Yayınları, 2008).

5 *İntikam: Rumeli Haritası*, I.B.B Kütüphaneleri, Hrt_000015, 956.101.496 INT.

6 Y. Doğan Çetinkaya, "Atrocity Propaganda and the Nationalization of the Masses in the Ottoman Empire during the Balkan Wars (1912-13)," International Journal of Middle Eastern Studies, 46 (2014), 759-778.

7 Dönemin tarihi açısından son derece önemli bulduğum meclis oturumu için bknz: MMZC, İnikad: 26, Celse: 2, 23 Haziran 1330 (6 Temmuz 1914).

8 Masami Arai, *Turkish Nationalism in the Young Turk Era*, (Leiden: Brill, 1992), 24-68.

9 İttihatçı yazında karşılaşılan bu ifadenin Hamdullah Suphi tarafından kullanılmış bir örneği için bknz: Cemal Kutay, *Ermeni Eteryа'dan Günümüze Ege'nin Türk Kalma Savaşı*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 194.

10 Tefrikalar serisinin bir örneği için bknz: "İzmir Seyahatı", in *Türk Yurdu*, 3 Temmuz 1329, Cilt IV, No: 9, 730-733.

11 Celal Bayar, *Ben de Yazdım / Milli Mücadele ve Giriş*, Cilt 5, (İstanbul: Baha Matbaası, 1967), 1578.

12 Anderson, Frank Maloy and Amos Shartle Hershey. *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870-1914*. Prepared for the National Board for Historical Service. (Washington: Government Printing Office, 1918), 429-431.

13 FO 195/2458, s. 537, (21.7.1914).

14 Makedonya Sorunu'nun ve çeteciliğin çeşitli boyutları için: Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), Dimitris Livanios, "Conquering the souls: nationalism and Greek guerilla warfare in Ottoman Macedonia, 1904-1908", in *Journal of Byzantine and Modern Greek Studies*, 23, (1999) ve Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003).

15 Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914 / The Ottoman Empire and the First World War*, (New York: Cambridge University Press, 2008), 42-49 ve Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu Belgeler Cilt II (1913-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu BasımEvi, 1989), 490.

16 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt III İttihat ve Terakki, Bir Çınlık, Bir Kıpırdım, Bir Portenin Tarihi* (İstanbul: Hürriyet, 1986), 13.

MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRK UÇAKLARININ PROPAGANDA BEYANNAMELERİ VE YUNAN ASKERLERİNİN "KUVVE-İ MANEVİYESİ"

FOTİ BENLİSOY

Bu yazıda, Yunanistan'da "Küçük Asya Seferi", Türkiye'de ise Kurtuluş Savaşı yahut Milli Mücadele denen savaş esnasında Ankara Hükümeti'nin Yunan ordusunun moral durumunu sarsmak için uyguladığı bir propaganda faaliyetinin bizzat o faaliyetin hedefindeki Yunan askerlerince nasıl alımlandığı, nasıl anlaşıldığı sorusuna cevap aramaya çalışacağım. Savaşın son aşamasında Türk uçaklarının Yunan mevzilerine attığı beyannamelerin, döneme göre oldukça "yenilikçi" bu propaganda metodunun Yunan askerlerince nasıl karşılandığı meselesini ele alacağım.

Bilindiği gibi 18. yüzyılın sonundan itibaren orduların yapısında ve dolayısıyla da savaşların karakterinde ciddi bir değişiklik söz konusu olur. Fransız Devrimi ve hemen akabindeki Napolyon savaşları sırasında Fransa kitlesel bir yurttaş ordusu inşa etmeye koyulur ve bu nedenle de zorunlu askerlik uygulamaları gündeme gelir. Bu yurttaş ordusunun başarısı, Fransız örneğinin hızla yaygınlaşmasını, taklit edilmesini sağlar. Dolayısıyla 19. yüzyılın son çeyreğine geldiğimizde, Avrupa'daki hemen tüm ülkelerde, ülkenin neredeyse bütün erkek nüfusunu kapsayacak zorunlu askerliği kurumsallaştıracak adımlar atılmaya başlanır. Askerliğin toplumun

Sakarya Savaşı'nı gösteren Yunanca ve Fransızca altyazılı taşbaskı, 1921.

Karl Haupt.

geneline yayılan bir deneyim halini alması, orduyu da savaşı da radikal bir biçimde dönüştüren bir etkide bulunur.

Modern öncesi savaşları yapan "profesyonel" askerler askeri topluluk, kast, zümre ya da uhuvvetlerin birer üyesiydi ve çoğu zaman savaş sona erdiğinde dahi asker olmaya devam ediyordu. Tersine, modern kitle-yurttaş ordularının askerleri, kendilerini ancak geçici olarak üniforma altına girmiş siviller olarak görüyordu. Dolayısıyla siyasi elit ve askeri komuta kademesi açısından bu yurttaş-askerlerin rızasını devşirmek, yani onların savaş sırasında pasif ya da açık, doğrudan ya da dolaylı destek ve onayını almak kritik bir önemdeydi. Bu anlamda askerlerin moral durumu ya da "kuvve-i maneviyesi", kitle-yurttaş ordularının yürüttüğü savaşlarda, savaşın yönetimi açısından belirleyici bir öneme kavuşuyordu artık.

Aslında askerlerin morali başlığını, askerlerin savaşa ve ordu komuta kademesine verdiği rızanın bir metaforu olarak ele alabiliriz. Yüksek moral askerlerin onayının bir ifadesi olarak kabul edilirken, düşük moral askerlerin savaşa devam etmekteki isteksizliğinin (ve bu isteksizliğe bağlı disiplinsizlik ve itaatsizliğin) bir ifadesiydi. Kısacası, askerlerin savaşma arzusu ve moral durumu, askeri komuta kademesinin bir savaşı yürütürken dikkate alması gereken başlıca bir mesele halini aldı. Erkek nüfusun bir kere askere alınmış bulunması, seferberlik ilanı ve bunun gereklerinin yerine getirilmesi, savaş faaliyetinin yürütülmesi açısından yeterli değildi. Silah altına alınmış olanların savaş sırasında da yeniden ve tekrar tekrar seferber edilmeleri, yani savaşa dair rızalarının şu ya da bu şekilde temin edilmesi ya da yeniden üretilmesi gerekiyordu. Bunun için de askeri komuta kademesinin askerlerin morallerinin idaresine dair teknikler geliştirmesi zaruriydi. Aynı şekilde düşman orduların savaş halindeyken birbirlerinin moral durumu hakkında istihbarat devşirmeye çalışması, hatta karşı tarafın cephede ve/veya cephe gerisinde moralini sarsacak faaliyetlerde bulunması da giderek yaygınlaşan bir uygulama halini almaktaydı. Savaşın yurttaş ordularınca yürütüldüğü, dolayısıyla da iki (ya da daha fazla) ulusal topluluk arasındaki bir irade ve güç çatışmasına dönüşerek topyekünleştiği modern zamanlarda savaş ile propaganda arasındaki ayrım çizgisi giderek silikleşiyordu.

Yunan askerleri siperde.

Yunan askerleri, Afyonkarahisar, 22.6.1922.

Bu yazıda, yukarıda çok kabaca ifade edilen çerçeve dahilinde Yunanistan'da "Küçük Asya Seferi", Türkiye'de ise Kurtuluş Savaşı yahut Milli Mücadele denen savaş esnasında Ankara Hükümeti'nin Yunan ordusunun moral durumunu sarsmak için uyguladığı bir propaganda faaliyetinin bizzat o faaliyetin hedefindeki Yunan askerlerince nasıl alımlandığı, nasıl anlaşıldığı sorusuna cevap aramaya çalışacağım. Savaşın son aşamasında Türk uçaklarının Yunan mevzilerine attığı beyannamelerin, döneme göre oldukça "yenilikçi" bu propaganda metodunun Yunan askerlerince nasıl karşılandığı meselesini ele alacağım.

Aslında 1921 sonbaharında, Sakarya Savaşı'nın akabinde Yunan ordusunun moral bir krizle karşı karşıya kaldığı pekâlâ iddia edilebilir. Bu kriz, ordunun komuta kademesinin savaşa devam etmek için askerin rızasını elde etmekte ve dolayısıyla da onları seferber etmekte büyük güçlüklerle karşılaştığı anlamına geliyordu. Sakarya Savaşı'nın ardından çatışmalara hızla son verecek nihai bir askeri çözümün mümkün olmadığı fikri askerler arasında giderek yaygınlaşmış, Anadolu'daki Yunan askerleri arasında usanmışlık, sürüp gitmekte olan savaştan bir şekilde

kurtulma isteği giderek belirgin olmaya başlamıştı. Yunanistan neredeyse on yıldır sürekli olarak savaş içerisindeydi. Zorunlu askerlik Yunan Krallığı'nda 1911 yılında uygulamaya geçmişti ve hemen bir yıl sonra ülke birbirini takip eden bir dizi savaşa dahil olmuştu (Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Ukrayna Seferi ve Türk-Yunan Savaşı). Dahası, I. Dünya Savaşı'na katılma kararı ülkede asla yaygın bir kabule mazhar olmamış ve bu nedenle de milliyetçi bir "ulusal birlik" havası oluşmamıştı. Yunan Krallığı'nın "Umumi Harbe" İtilâf Devletleri safında dahil olması, ancak Britanya ve Fransa'nın diplomatik ve hatta askeri basıncıyla dayatılmış ve (tarafsız kalmak isteyen) Kralcılarla (savaş taraftarı olan) Venizelosçular arasında on yıl sürecek şiddetli bir kamplaşmaya neden olmuştu. Yani 1920'lerin başına gelindiğinde Yunanistan'da savaşın hedefleri konusunda "milli bir mutabakat" yoktu ve savaş politikaları popüler rızadan önemli ölçüde yoksundu. Seferberlik süresininuzunluğudolayısıyla (1911'de askere alınmış olup 1923 başlarına kadar terhis edilmeyen askerler vardı) toplumun geniş kesimlerinde de askerler arasında da öfke ve hayal kırıklığı artmaktaydı.

Türk tarafının Yunan toplumunda ve bilhassa ordudaki bu "harp yorgunluğunun" farkında olduğu söylenebilir. Örneğin Kâzım Karabekir, Yunan ordusunun içinde bulunduğu moral durumun savaşın kazanılmasında önemli bir faktör olacağını düşünenler arasındaydı. Karabekir 12 Eylül 1921'de Mustafa Kemal'e yazarak Yunan ordusunun moral durumunda olumsuz tesir yaratacak, Yunan askerlerinin "fikren bozulmasını" sağlayacak büyük bir propaganda kampanyasının gerçekleştirilmesi gereğindensöz eder. Karabekir, böyle bir kampanyanın etkili olacağından emindir: "Yunan ordusu hangi mıntıkaya çekilirse çekilsin orada zehirli sözlerle çabucak berbat hale gelir." Basının da etkili bir şekilde kullanılmasını gerektirecek böyle bir propaganda kampanyası açısından kritik olan, Yunan askerlerine propaganda materyalinin nasıl ulaştırılacağı meselesidir. ("Bu neşriyatın, Yunan ordusu arasında hızla yayılmasına ehemmiyet verilmelidir").[1]

Ankara Hükümeti, gerçekten de Yunan ordusunun "kuvve-i maneviyesini" bozacak aktif girişimlerde bulunmaktan imtina etmez. Yunan ordusu içinde istihbarat ve propaganda faaliyetlerini büyük ölçüde Askeri Polis Teşkilatı (*Ayn-Pe*) yürütmekteydi. Temmuz 1920'de kurulan örgüt, Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyâseti'ne bağlıydı. *Ayn-Pe*, işgal bölgesindeki ajanları vasıtasıyla Yunan ordusunun moralini bozacak şayialar yayılmasını sağlıyor ve propaganda faaliyetinde bulunuyordu.[2] Yunan ordusundaki askerleri savaşı bırakmaya çağıran beyannamelerin hazırlanıp dağıtılması da görevleri arasındaydı.[3] Bu tip bildiriler, özellikle savaşın son döneminde uçaklarca Yunan mevzilerine atılıyordu. Çoğu 1917 Devrimi sonrasında belli ölçüde popülerleşen Bolşevik-sol argümanlarla, savaş karşıtı ve anti-emperyalist temalarla doluydu. Beyannamelerde savaşın büyük güçlerin çıkarları için yürütüldüğü vurgulanıyor ve Yunan ordusunun İngiliz emperyalizminin çıkarlarına hizmet ettiği ifade ediliyordu. Savaştan patronlar ya da siyasiler kazanç elde ederken sıradan askerlerin canlarını verdikleri, ailelerinden, evlerinden ayrı kaldıkları bilhassa belirtiliyordu.

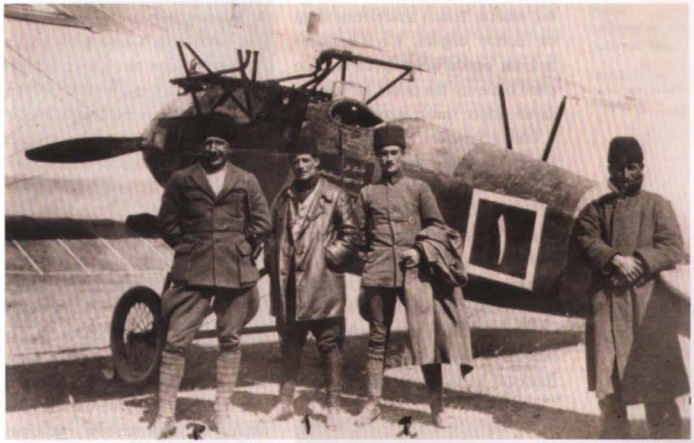
1922 baharından itibaren Türk ordusu cephedeki hava hâkimiyetini önemli ölçüde ele geçirmişti. Yunan uçaksavarları oldukça zayıftı, uçaklar ise eski ve hantaldı. Türk tarafı işte bu hava üstünlüğünü Yunan ordusunun moralini bozmaya dönük propaganda faaliyetleri için aktif bir biçimde kullanacaktı.

Çok sayıda Yunan askeri Türk uçaklarınca atılan bu beyannamelerden anı ve günlüklerinde söz eder. İleride de göreceğimiz üzere, savaşın son aşamasında bu beyannameler, Yunan mevzilerindeki askerlerin neredeyse gündelik hayatının bir parçası olmuştu.[4] Aslında 1922 baharından itibaren Türk ordusu cephedeki hava hâkimiyetini önemli ölçüde ele geçirmişti. Yunan uçaksavarları oldukça zayıftı, uçaklar ise eski ve hantaldı.[5] Türk tarafı işte bu hava üstünlüğünü Yunan ordusunun moralini bozmaya dönük propaganda faaliyetleri için aktif bir biçimde kullanacaktı.

Söz konusu beyannamelerin Yunan askerince nasıl karşılandığını, doğrudan ya da dolaylı bir biçimde onların deneyimlerini (belli kısıtlarla da olsa) yansıtan günlük, mektup ya da anı gibi kaynaklara dayanarak ele almaya çalışalım şimdi. Mesela Arşipelagos tümenine bağlı 5. Alay'dan Lefteris Paraskeuaidis anılarında, bir Türk uçağı tarafından siperlere atılan bir beyannameden söz eder. "Türk askeri arkadaşlarınız" şeklinde imzalanmış beyannamede, savaşın devamından kazanç sağlayanın yabancı menşeli silah endüstrisi olduğu belirtiliyordu. Yunan askerlerinin de zenginlerin ve yüksek rütbeli subayların çıkarları uğruna telef olduğunu vurgulayan beyanname, Yunan askerlerine, evlerine geri dönmek için teslim olmaları çağrısıyla sona eriyordu.[6] Yine Paraskeuaidis, Türk uçakları tarafından Yunan mevzilerine atılan başka ve daha ilginç bir beyannameyi de aktarır. Bu, askerleri teslim olmaya ve böylece de yaşamlarını kurtararak subaylarının "kibrinin" müsebbibi bulunduğu "trajik tiranlıktan" kurtulmaya çağıran ve sekiz Yunan askeri tarafından imzalanan bir beyannameydi. Bir mektup şeklindeki beyannamede, Yunan askerlerine Türk ordusuna teslim olmakta korkulacak bir şey olmadığı belirtildikten

sonra nasıl teslim olacaklarına, ne yapmaları gerektiğine dair detaylı bir aktarım yapılır. Bu aktarım o kadar kapsamlıdır ki askerlerin teslim işareti olan beyaz mendili nasıl bağlamalarının uygun olduğu, nasıl bağırılması icap ettiği (*teslim, teslim*) ve grup halinde ya da bireysel şekilde nasıl teslim olunması gerektiği anlatılır. Beyannamede adı geçen askerlerin gerçekten var olup olmadığı, bunlar gerçekten Türk tarafına teslim olmuş askerlerse söz konusu beyannamenin yazımına gerçekten katılmış olup olmadıklarını bilecek konumda değiliz elbette. Ancak beyannamede söz konusu askerlere dair detaylı bilgi verildiği de belirtilmelidir. Beyanname askerlerin isimleri haricinde, doğum yerlerini, rütbelerini ve görev yaptıkları birlikleri de aktarır. Bu da adı geçen askerlerin gerçekten teslim olmuş bulunduğuna dair pekâlâ bir karine addedilebilir.[7]

Üsteğmen Petros Vamvakas ve adamları, 1922 yılının bahar aylarında Afyon yakınlarında konuşlanmışlardı. Vamvakas, 26 Nisan ile 6 Mayıs tarihleri arasında günlüğünde birçok kez Türk uçaklarının mevzilerine attığı beyannamelerden bahseder.[8] Ioannis Metzalis de anılarında, bir "Kemalist beyannameyi" aktarır. Beyanname, "Venizelosçuluk ve Kralcılığın kurbanı olan" Yunan askerlerini teslim olarak evlerine geri dönmeye davet ediyordu.[9] Topçu Üsteğmen Ioannis D. Papadimas, günlüğüne 12 Aralık 1921 tarihinde, "Önceki gün bir düşman uçağı kampımızın üstüne geldi ve Yunan siperlerine Yunan dilinde hazırlanmış beyannameler attı. Beyannamede Türkler bizlere iyi vakit geçirmek için teslim olmamızı salık veriyor!!" diye yazıyordu.[10] İzmir'den bir gönüllü olan ve Afyonkarahisar'da 1. Kolordu'nun telefon merkezinde görev yapan Hristos A. Spanomanolis de anılarında benzer bir beyannameyi anar. Bu beyannamenin de (dönemin tabiriyle) Bolşevik ya da sol denebilecek temalara yatkınlığı belirgindir. Beyanname, savaşın Atina ve Avrupa'daki banker ve sanayicilerin çıkarları için yürütüldüğünü vurguluyor, sıradan-yoksul askerler çile çekerken Yunan subaylarının cephe gerisinde ceplerini doldurup gününü güne ettiğinden söz ediliyordu. Beyanname, Yunan askerlerini ya "haklı bir savaş" veren Türk ordusuna teslim olmaya ya da savaş alanını bırakıp evlerine geri dönmeye çağırıyordu.[11] Spanomanolis düşman uçaklarınca atılan başka bir beyannameyi de anar. Bu beyanname spesifik olarak Anadolu kökenli Yunan askerlerine hitap etmektedir. Beyanname, Ankara Hükümeti'nin Yunan ordusunda görev yapan Anadolulu Rum askerlerin hain sayılacağı ve buna göre cezalandırılacağı kararını hatırlatır ve Yunan ordusundaki Rum askerlere, böyle muamele görmemek için tez elden teslim olmalarını salık verir.[12]

Türk havacılar *Albatros* uçağının önünde.

Turkish Airforce sitesinden alınmıştır.

Bu aktarımlardan söz konusu beyannamelerin askerler üzerinde nasıl bir tesir bıraktığını anlamak oldukça güç. Burada önemli olan, söz konusu propaganda beyannamelerinin bir biçimde Yunan askerlerince cephe hayatında anılmaya değer bir unsur olarak değerlendiriyor olmalarıdır. Anlaşılan Türk uçaklarının attığı beyannameler Yunan siperlerinin gündelik rutinin bir parçası olmuştu. Hristos Karagiannis'in günlüğüne düştüğü bir not bu kanaati pekiştirir niteliktedir: "Düşman uçakları hemen her gün bombalar ya da beyannamelerle birlikte bizi ziyaret ediyor."[13] Mora Yarımadası'ndaki Tripoli şehrinden olup 34. Tümen'de görev yapan Aristotelis Koniaris, 10 Aralık 1921, 9 Nisan ve 10 Temmuz 1922 tarihlerinde günlüğüne, Türk uçaklarının mevzilerine beyannameler attığını not ediyordu.[14] Yani askerler Türk uçaklarının getirdiği beyannamelerle birden fazla kez karşılaşıyordu. Bu arada, Türk tarafının beyannameleri uçaklardan atmayıp Yunan mevzilerinin yakınlarına taşıyarak bıraktığına dönük aktarımlar da mevcuttur.[15]

Aslında uçaklardan atılan beyannamelerin etkisini artıran başka bir faktör daha vardı. Uçakların cephedeki varlığı anlaşılan Yunan askerleri için oldukça etkileyici, hatta şaşırtıcı ve cazip bir hadiseydi. Beyanname, hatta bombalar savuran uçakların görüntüsü, hele hele gökyüzünde çarpışan iki uçağın seyri, askerler için cephedeki gündelik monotonluğu berhava eden heyecan verici bir manzaraydı. Aslında savaşın gökyüzüne taşınması, çoğu asker için oldukça yeni bir deneyimdi. Yunan askerlerinin bir bölümü hiç değilse I. Dünya Savaşı'ndaki muharebeler sırasında uçaklarla tanışmış olmalıydı. Ancak gene de uçaklar hâlâ anlaşılması zor ve şaşırtıcı bir yenilik olarak görülüyordu muhtemelen. Bu yüzden olacak birçok asker günlük, hatta anılarında uçaklarla alakalı sahneleri aktarır.[16] Aslında askerlerin uçakların varlığına çelişkili bir biçimde tepki gösterdiğini söylemek mümkün. Bir yandan uçaklar tarafından tehdit edildiklerini hissediyor, diğer taraftansa uçakları merak ve heyecanla izliyorlardı.

Bu, elbette Yunan askerlerine özgü bir durum değildi. Hava muharebelerini, uçakların savaşa bir biçimde dahil olmasını ilgi çekici bir temaşa sayan sadece Yunan askerleri değildi. I. Dünya Savaşı sırasında uçakların askeri amaçlarla kullanımının tüm taraflardaki askerlerce heyecan verici bir manzara olarak kabul edildiği hususu genel olarak kabul edilmektedir. Dünya Savaşı'nda siperlere sıkışmış askerler için uçaklar garip, garip olduğu kadar da etkileyici bir görüntüydü. Mary R. Habeck'e göre askerler, "havada uçan insanı bir özgürlük, hatta bir tür kaçış simgesi olarak gördüler. Genellikle hava muharebelerini kendi sefaletlerini unutmak için bir mazeret ve savaşta bir değişiklik yaratan keyifli bir hadise olarak kullandılar." Netice itibariyle uçaklar, "askerler için etraflarındaki çamur ve ölümü unutmak için, güneşe uzanıp gökyüzündeki 'şövalyelerin' daha asil görünen çarpışmasına odaklanmak için bir mazeretti."[17]

Türk havacılar *İsmet* uçağının önünde.

Turkish Airforce sitesinden alınmıştır.

Türk-Yunan Savaşı için de benzer bir durumdan bahsetmek mümkün görünüyor. 1921'in sonlarından itibaren, yani büyük harekâtlar son bulup savaş bir siper savaşına dönüştüğünde, uçaklar cephenin tekdüzeliğini, monotonluğunu sarsan bir yenilik olarak görülüyor olmalıydı. Uçakların askerler üzerinde yarattığı cazibeye dair bir örnek, savaş sırasında belli bir üne kavuştuğu anlaşılan Yunan pilotu Stavropoulos'tur. Stavropoulos'un uçağıyla kazandığı başarılara dair atıflara birçok askerin aktarımlarında rastlamak mümkündür. Örneğin Athanasios Argyropoulos, 12 Temmuz 1922'de günlüğüne şöyle yazar: "Pilotlarımızdan biri, Çavuş Stavropoulos, Abanaz ve İnterli köylerinin arasındaki bir hava muharebesinde bir düşman uçağı düşürdü. Düşman uçağı tamamen tahrip edildi ve bir Türk binbaşıyla bir teğmen öldü. Cenaze törenleri büyük bir debdebeyle Afyonkarahisar'da gerçekleştirildi."[18] Aynı hadise Teğmen Stavros Christodoulidis tarafından da not edilir. O da günlüğünde Afyonkarahisar'da ölen Türk subayları için gerçekleştirilen töreni aktarır ve dahası, bu törene dair fotoğrafların Yunan pilotları tarafından Türk mevzilerine atıldığını aktarır.[19] Androutsos'a göreyse Çavuş Stavropoulos, kendi mevzilerini çok defa bombalamış bir düşman uçağını düşürmeyi başarmıştı.[20] Stavropoulos vakasının birçok başka asker tarafından da anılıyor olması, savaş pilotlarının askerler arasındaki popülerliğine işaret eder. Pilotlar, yurttaş-kitle ordularının yürüttüğü savaşın anonimliğinde belki de hâlâ "kahraman" statüsü kazanabiliyorlardı.

Uçaklar karşısında duyulan merak ve hayranlık, askerlerin havadan gelen tehdidi küçümsemesine, gözardı etmesine dahi neden oluyordu. Hava akınları sırasında çok sayıda asker siperlerde kalmak ya da saklanmak yerine mevzilerini terk edip gökyüzündeki uçakları seyre dalıyordu. "Bağımsız Tümene" bağlı 1. Topçu Taburu'na hitap eden bir emir bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Emir, askerleri açık alanlarda "merak nedeniyle" düşman uçaklarını izleme "kötü alışkanlığına" karşı eğitmenin zorunluluğunu ifade ediyor ve askerlerin düşman uçakları göründüğü anda muhakkak siper alması ve mevzilerinden çıkmaması gerektiğini vurguluyordu.[21]

Peki, askerlerin söz konusu beyannameler karşısındaki tavrı neydi? Söz konusu propaganda yönteminin Yunan askerlerinin karşı karşıya olduğu "harp yorgunluğunu" pekiştiren bir etkisi var mıydı? Bu sorunun cevabını tam olarak vermek güç. Uçaklardan atılan beyannamelerin Yunan askerlerinin maneviyatını kırmada çok etkili olduğu yönünde görüşler ifade edilmiştir. Örneğin Binbaşı Cevdet Kerim (İncedayı), *Türk İstiklâl Harbi Garp Cephesi* (1925) adlı çalışmasında, beyannamelerin etkili bir propaganda aygıtı olduğundan söz eder: "tayyarelerle atılan beyannamelerle müessir ve hasmı iğfal edecek propagandalar yapılmış, vasi ve muntazam bir plan dairesinde devam ettirilen bu propagandalarda çok güzel muvaffak olunmuştur."[22]

Ancak Yunan askerleri arasında bu beyannamelerin şüphe, tedirginlik ve hatta düşmanlıkla karşılandığı da pekâlâ iddia edilebilir. Örneğin (savaş sırasında ordu komuta kademesinin değil, bizzat askerlerin çıkardığı) "siper gazetelerinden" *Longhi*'deki "Kemal'in beyannameleri" başlığını taşıyan bir karikatürde ("zenci" olarak çizilen) iki Türk asker görünür. Bunlardan bir tanesi, Yunan askerlerine, "teslim olun ve gününüzü gün edin" diye seslenmekte, diğeriyse teslim olan Yunan askerlerine "sıcak" bir kaşılamada bulunmak için kılıcını keskinleştirmektedir.[23] Athanasios Argyropoulos, Mart 1922'de günlüğüne, Türk uçaklarının mevzilerine sıklıkla akınlar düzenlediğini, bu hava akınlarının bazılarında uçakların bomba değil, beyannameler attığını yazar. Yunan askerlerini teslim olmaya ya da firar etmeye çağıran bu beyannameler üzerine Argyropoulos şu yorumda bulunur: "*Hasanides* yazdıkları bu şeylerden herhangi bir şey elde edemeyecek. Yunanları kandırmak bu kadar kolay değil."[24] Er Kostas Ioannis Zoniadis 7 Ağustos 1922'de asker gazetesi *Synadelfoa*'a bir mektup yazar. Zoniadis Anadolu kökenli bir askerdi ve Osmanlı ordusunda da tam iki yıl görev yapmıştı. Zoniadis mektubunda Türklerin uçaklarla attığı bir beyannameden bahseder. Bu beyannamede Yunan askerleri teslim olmaya davet edilmekte, teslim oldukları takdirde Türk ordusunca iyi muamele görecekleri belirtilmektedir. Beyanname karşısında tepkili olduğu yazdıklarından belli olan Zoniadis, Anadolulu bir Rum olarak Osmanlı ordusunda yaşadıklarını beyannamedeki parlak sözlerle

karşılaştırır. Osmanlı ordusundaki Hıristiyanların dövüldüğünü, taciz edildiğini aç bırakıldığını yazar. Dolayısıyla Türklerin Yunan askerlerine "iyi bakacağı" Zoniadis'e göre safsatadan, açık bir yalandan başka bir şey değildir.[25] Bu aktarımlardan Yunan askerlerinin beyannamelere karşı tamamen düşmanca bir tutum takındığını söylemek mümkün değildir. Beyannamelere gösterilen ilgi, söz konusu propaganda faaliyetinin belli bir etkisinin olduğuna işaret etmektedir.

Prens Andreas'ın portresi, 1913.

Edinburgh Dükü Prens Philip'in özel koleksiyonu

Yunan ordusunun moral durumunu etkilemek için Türk tarafı beyannameler kaleme almakla kalmıyor, hâlihazırda "hazır" malzemeyi de kullanıyordu. Bilindiği gibi Yunan komünist hareketi bu dönemde "Küçük Asya Seferi" karşısında oldukça eleştirel bir tutum takınmış, ülke içerisinde ve hatta cephede savaş karşıtı hissiyatı kışkırtan bir yayın ve propaganda faaliyeti içerisinde bulunmuştu. İşte Yunan Sosyalist İşçi Partisi'ne (SEKE) bağlı günlük *Rizospastis* gazetesi ve diğer solcu yayınlar da Türk tarafınca düşman ordusunda propaganda için kullanılıyordu. Yunan askerlerine ulaşması için bu yayınların nüshaları Yunan mevzilerine uçaklarla atılıyor[26] ya da siperlere yakın dikenli teller üzerine bırakılıyordu.[27] Bu durum, komünistlere dönük "vatana ihanet" ve düşmanla işbirliği suçlamalarını gündeme getiriyordu. Ankara Hükümeti propaganda için Venizelosçu muhalefete dair gazeteleri de kullanıyor, bu gazetelerin nüshaları ya da bu gazetelerden seçilen kimi makaleler yine uçaklar vasıtasıyla Yunan mevzilerine bırakılıyordu.[28] Bu türden materyalin, yani bizatihi Yunan tarafında yazılıp basılmış gazete ya da yazıların Yunan askerleri üzerinde çok daha tesirli olduğunu iddia etmek herhalde makul olacaktır.

Bu yazının konusunu teşkil eden beyannamelerle yürütülen propaganda faaliyetinin gerçek etkisi ne olursa olsun, Ağustos 1922'de Yunan ordusundaki "moral kriz", Yunan savaş aygıtını neredeyse işlemez kılmıştı. Yunan kuvvetlerinin ne kadar kırılgan olduğu hususunda o dönemin bir tanıklığını, hem de ordunun komuta kademesinden bir tanıklığı aktarmakta yarar var. Prens Andreas 19 Aralık 1921'de, İzmir'deki meşhur Hotel Splendid Palace'ta, kralın askeri danışmanlarından Ioannis Metaksas'a yönelik bir mektup kaleme alır. Prens, yazacakları dolayısıyla bir "yenilgici" (*défaitiste*) sayılmamasını bilhassa rica eder. Prens Andreas ordunun takattan düştüğünü ve yakın zamanda bir barış anlaşması gündeme gelmezse sonucun felaket olacağını yazar. Prensin sonraki satırları adeta bir kehanet gibidir: "Ordunun düşmanın ciddi bir inisiyatifi karşısında cevap verebileceğini kesinlikle düşünmüyorum. Cephenin herhangi bir noktasındaki yenilgi, ordunun geri kalanını da kaçınılmaz olarak yıkacak. Sonrasındaysa düşmanı herhangi bir yerde durdurmak mümkün olmayacak." Prens, sonraki hadiselerle doğrulanan bu kehanetini şöyle bitirir: "Bu Küçük Asya kâbusuna hemen son verecek bir şey olmalı artık."[29] Beyannameler savaşa, Prens Andreas'ın deyimiyle "kâbusa" son veren şey değildi elbet. Ancak Yunan ordusunun karşı karşıya kaldığı ve savaşın da sonunu önemli ölçüde belirleyen "moral krizde" bir tutam da olsa "tuzu" olduğunu söylemek hiç de abartılı olmayacaktır.

DİPNOTLAR

1 Karabekir, Kâzım. *Paşaların Hesaplaşması*, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s. 147-148.

2 Pehlivanlı, Hamit. *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1992.

3 Dimitrakis, Panagiotis. *Mystikes Epicheiriseis sti Mi. Asia*, Atina: 2005, s. 170.

4 *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922 Τόμος Έκτος Τα Προ της Τουρκικής Επιθέσεως Γεγονότα (Σεπτέμβριος 1921 – Αύγουστος 1922)*, s. 151.

5 Dakin, Douglas. *The Unification of Greece 1770-1923*, London: Ernest Benn Limited, 1972, s. 235.

6 Paraskeuaidis, Lefteris G. *Αδελφή Στρατιώτου Ημερολόγιο και Αλληλογραφία Ενός Φαντάρου της Μικρασιατικής Εκστρατείας*, Selanik: University Studio Press, 2006, s. 242-244.

7 Age, s. 250-252.

8 Vamvakas, Petros. *Σημειώσεις του Στρατιώτου Μου Βίου*, Selanik: 1990, s. 72.

9 Metzalis, Ioannis G. *Ενθύμιον Πολέμου εκστρατείας Μικράς Ασίας από 1919 έως 1922*, Atina: Ellinika Grammata, 1994.

10 ELIA, no. 529, *Ημερολόγιον του Παπαδήμα Δ. Ιωάννου*, cilt II.

11 Spanomanolis, Hristos A. *Αιχμάλωτοι των Τούρκων*, Atina: Estia, 1969, s. 36-38.

12 Age, s. 81.

13 Karagiannis, Christos. *Το Ημερολόγιον του Χρήστου Καραγιάννη 1918-1922*, 1976, s. 304. Ayrıca bkz. Koutsonikolas, Giannis. *Από την Αράχωβα στα Κράσπεδα της Άγκυρας Ημερολόγιο Εκστρατείας 1919-1922 του Δεκανέα Πυροβολικού Γιάννη Κουτσονικόλα*, Atina: 2008, s. 209.

14 Konlaris, Aristotelis. *Ημερολόγιον Στρατού 30 Ιουνίου 1920*, Elliniko-Gortynias, 1981, s. 17, 20-21, 23.

15 Fessopoulos, G. Th. *Αι διαφυλαι των αξιωματικών μας και η διάλυσις του στρατού μας εν Μικρά Ασία*, Atina: 1934, s. 79.

16 Bunun Türk tarafı için de geçerli olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Örneğin Üsteğmen İbrahim Ethem günlüğünde düşman uçaklarına sıklıkla atıfta bulunur. Bkz. Sorguç, İbrahim. *Bu Deŋa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum*, Istanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.

17 Bkz. Habeck, Mary R. "Technology in the First World War The View From Below", *The Great War and the Twentieth Century*, ed. J. Winter, G. Parker and M. Habeck, New Haven & Londra: Yale University Press, 2000, içinde s. 115-116, 117-118.

18 Bkz. Argyropoulos, Athanasios. K. *Μνήμες Πολέμων 1917-1922*, Atina: 1985, s. 86.

19 Bkz. Christodoulidis, Stauros. *Ημερολόγιον Εκστρατείας Μ. Ασίας*, Atina: 2005, s. 74.

20 Bkz. Androutsos, Spyros. *ρσσιακό Ημερολόγιο από την Εκστρατεία της Μικράς Ασίας*, Selanik, s. 61-62.

21 Birinci Topçu Taburu'na emir, 3 Mart 1922, D. Ampelas arşivi, *Στρατιωτική Υπηρεσία* (1914-1923), 24.8, ELIA.

22 Incedayı, Cevdet Kerim. *Türk İstiklâl Harbi (Garp Cephesi)*, Istanbul: YKY, 2007, s. 166.

23 *"Από τας προκυρήξεις του Κεμάλ"*, *Longhi*, sayı 10, 28 May 1922, s. 5.

24 Argyropoulos, s. 82.

25 ELIA, Vutieridis arşivi, no. 048, *"Η ιδεώδης επιθυμία μου"*, Kostas Ioannis Zoniadis *Synadelfos*'a mektubu, 7 Ağustos 1922.

26 *Η Δίκη των Εξ*, s. 196.

27 Vasileios N. Gennimatas, *O Stratos Mas odigoumenos stin Itia*, Thessaloniki 1932, s. 200-202. *Η Εκστρατεία εις την Μικράν Ασίαν 1919-1922 Τόμος Έκτος Τα Προ της Τουρκικής Επιθέσεως Γεγονότα (Σεπτέμβριος 1921 – Αύγουστος 1922)*, s. 151.

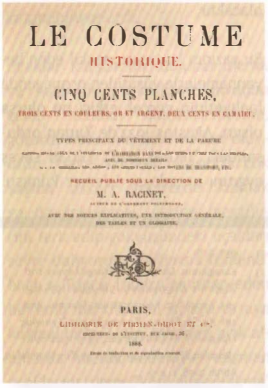
28 Stratigos, Xenophon. *Η Ελλάς εν τη Μικρά Ασία*, Atina: 1925, s. 111.

29 Prens Andreas'tan Ioannis Metaksas'a mektup, 19 Aralık 1921, içinde *Ιστορικό Αρχείο Μεταξά Το Προσωπικό του Ημερολόγιο*, Atina: Ekdotiki Ekthesi, 1961, cilt 3, s. 358.

ELBİSE-İ OSMANİYE'Yİ TEKRAR ELE ALMAK - 3

EDHEM ELDEM

Bu sayıda inceleyeceğimiz olgu, **Elbise-i Osmaniye***'nin 1873'teki yayınından sonra farklı mecralarda devam eden etkisi olacaktır. Bu etkinin garip bir türünü birinci yazımızda bu projenin arkasında olan devletin 25 yıl sonra kendi yayınını sansürleme teşebbüsüyle görmüştük. Bu defa çok daha müspet bir şekilde* **Elbise***'nin Osmanlı sınırlarını aşarak Avrupa'da yayınlanacak olan önemli bir esere nasıl kaynak olduğunu göstermeye çalışacağız. Söz konusu olan, Auguste Racinet'nin 1888'de neşrettiği ve "Kıyafet Tarihi" olarak tercüme edilebilecek* Le **Costume historique** *başlığını taşıyan altı ciltlik resimli çalışmadır.*

LE COSTUME
HISTORIQUE.
CINQ CENTS PLANCHES,
M. A. RACINET,
PARIS,

Racinet'nin *Kıyafet Tarihi*'nin iç kapağı.

Bundan birkaç sayı evvel başlattığımız "*Elbise-i Osmaniye*'yi Tekrar Ele Almak" başlıklı bu inceleme serisinin üçüncüsüne, daha önceki iki örnekte ortaya koyduğumuz bazı tespitleri hatırlatarak başlayalım. Yazıların ilkinde (*Toplumsal Tarih*, 248, Ağustos 2014), 1873'te Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik ve folklorik zenginliğini Viyana Dünya Sergisi vasıtasıyla Batı'ya tanıtmak amacıyla hazırlanıp yayımlanan *Elbise-i Osmaniye* isimli albümün 1890'ların sonundan itibaren II. Abdülhamid'in işgüzar sansür memurlarına nasıl takıldığını ve fotoğraflarda yer alan bazı Müslüman kadınların yeteri kadar örtülü olmamasından dolayı ancak bu sayfalar yok edildiği takdirde satılabileceğine karar verildiğini göstermiştik. İkinci yazıda ise (*Toplumsal Tarih*, 250, Ekim 2014) albümde yer alan tiplerle Viyana Sergisi'nde balmumu mankenler üzerinde teşhir edilen kıyafetler arasında birebir örtüşme olmadığını göstermiş, diğer taraftan da ne sergide ne de albümde bulunan ama aynı tipleri başka pozlarda sunan bazı resimlerin Sebah tarafından ticari amaçla pazarlandığını ortaya koyarak, sergi salonlarından albüm levhalarına ve hatıra fotoğraflarına uzanan geniş bir yelpaze üzerinde *Elbise-i Osmaniye*'nin çok farklı kullanımlarının varlığına işaret etmiştik.

Bu sayıda inceleyeceğimiz olgu, *Elbise-i Osmaniye*'nin 1873'teki yayınından sonra farklı mecralarda devam eden etkisi olacaktır. Bu etkinin garip bir türünü birinci yazımızda bu projenin arkasında olan devletin yirmi beş yıl sonra kendi yayınını sansürleme teşebbüsüyle görmüştük. Bu defa ise çok daha müspet bir şekilde *Elbise*'nin Osmanlı sınırlarını aşarak Avrupa'da yayınlanacak olan önemli bir esere nasıl kaynak olduğunu göstermeye çalışacağız. Söz konusu olan, Auguste Racinet'nin 1888'de neşrettiği ve "Kıyafet Tarihi" olarak tercüme edilebilecek *Le Costume historique* başlığını taşıyan altı ciltlik resimli çalışmadır. *Elbise* ile *Costume historique* arasındaki bağlantı nadiren de olsa tespit edilmiş olmakla beraber hiçbir zaman ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir.[1] Oysa *Elbise* albümünün neşrinden on beş yıl sonra yeniden ele alınışı birçok açıdan ilginç bir gelişmedir. Özellikle de bu albümün nispeten az sayıda basılmış ve birçok nüshasının da satılamamış olduğu düşünülürse, Racinet'nin büyük başarı sağlayan ansiklopedik eseri sayesinde kendi kendine elde edemediği bir görünürlük kazandığını bile söylemek mümkündür.

Albert-Charles-Auguste Racinet, 20 Temmuz 1825 yılında Paris'te doğmuş ve taşbaskı ustası olan babası tarafın-

dan yetiştirildikten sonra Paris Şehri Resim Okulu'nda (École de dessin de la Ville de Paris) eğitim görmüş, ardından da ressam olarak Paris sergilerine katılmışsa da asıl kariyerini Firmin Didot Yayınevi'nde illüstratör ve yayıncı olarak yapmıştır.[2] Bu konudaki ilk önemli başarısı, 1869-1873 yılları arasında yayınlamış olduğu *L'Ornement polychrome* (Çokrenkli Tezyinat) başlığını taşıyan ve Owen Jones'un *Grammar of Ornament*'ı gibi (1856), dünya tarihindeki başlıca mafırsatınasahip olmuştu. 1840'larda ressam Ferdinand Séré ile edebiyatçı Charles Louandre'ın ortaçağda kıyafet ve mobilya tarihinin (*Histoire du costume et de l'ameublement au Moyen Âge*) ve Paul Lacroix'nın ortaçağ ve Rönesans ile ilgili benzer çalışmasının levhaları üzerine çalışmıştı. Zaten bu yıllarda tezyinat, mobilya ve özellikle kıyafet tarihi konusunda çok büyük bir ilgi mevcut olduğu gibi, yukarıdaki isimlere ek olarak Viollet-le-Duc, Raphael Jacquemin ve Almanya'da Jacob-Heinrich von Hefner-Alteneck ve Friedrich Hottenroth gibi isimler bu konuda gayet kapsamlı yayınlar yapmaktaydılar. Dünya sergilerinde yer alan "tarih müzeleri" (*musées rétrospectifs*) adı verilen sergilerde de bu tür eşya, kıyafet, mobilya tarihi gözler önüne serilmeye çalışılıyordu.[5]

dekoratif motifleri renkli levhalarda toplayan eseri olmuştur.[3] 1888'de gene Firmin Didot için hazırladığı tarihi ise daha da iddialı bir projeydi. Başlığının tercümesi, bu yayının niteliğini anlatmaya yardımcı olacaktır: "Tarihte Kıyafet: Üç yüzü renkli, yaldızlı ve gümüşlü, iki yüzü tek rengin tonlarında beş yüz levha. Giysi ve takıların başlıca türlerinin bütün zamanlarda ve bütün halklardaki ev içi tipleriyle bağlantılı olarak, mobilya, silahlar, gündelik eşya, nakil vasıtaları konusunda çok sayıda ayrıntılarla birlikte."[4]

Racinet daha gençliğinde gayet kapsamlı kıyafet albümleri üzerine çalışmaya başlamıştı. Bu anlamda *Elbise* ile Racinet'nin eseri arasındaki bağlantı, çok daha karmaşık ve iki yönlü bir etkileşimin içinde yer almaktadır. Biraz sonra göstereceğimiz gibi Racinet *Elbise*'yi kullanmıştır, ama *Elbise* de Racinet'nin de bir parçası olan ve hem yayın dünyasında, hem dünya sergilerinde baş gösteren bir akımın türeviydi. *Elbise*'nin önsözünde giysi (*vêtement*) ile kıyafet (*costume*) arasında ısrarla vurgulanan fark, ilkinin geçici ve modalara maruz niteliğini ikincisinin kalıcı ve tarihi derinlik taşıyan özellikleriyle karşılaştırırken tam da bu olguların ne kadar önemsendiğini gösteren bir işarettir.

Racinet, altı ciltlik eserini bir tür ansiklopedi gibi tasarlamıştı. Zaman ve mekân eksenleri üzerine inşa ettiği kurgusunda hem tarihin ilk zamanlarından o güne, hem dünyanın en ücra köşelerinden Fransa'ya kadar uzanan bu eksenler üzerinden kıyafetin değişim ve çeşitliliğini ele almıştı. Ciltlerle sınırlı olmayan dört kısma böldüğü eserin birinci kısmı, Mısır'dan başlayarak Asur, Yunan, Roma'dan geçerek Keltlere ve Franklara kadar 59 levhadan oluşuyordu. İkinci kısım, daha coğrafi bir vurguyla Okyanusya, Afrika, Amerika ve Asya'yı kapsayan ve bir bakıma Avrupa'nın çevresini oluşturan 122 levha içeriyordu. En zengini olan üçüncü kısım, tekrar kronolojik bir yapıya dönerek Bizans'a ayrılan üç levhadan sonra 227 levhada 5. yüzyıldan 19. yüzyılın

Racinet'nin eserinde yer alan levhalarındaki figürler ve altında aynı figürlerin *Elbise-i Osmaniye*'den alınmış görüntüleri.

başına kadar Avrupa'nın kıyafetlerinden oluşuyordu. Nihayet dördüncü ve sonuncu kısımdaysa 90 levha boyunca 19. yüzyılda Avrupa'nın başlıca ülkelerindeki kıyafetler resmedilmişti.

Bu kurguda Osmanlı kıyafetleri ister istemez iki farklı kısım arasında paylaştırılmıştı. "Asya Türkiye'si" (*Turquie d'Asie*) genel başlığı altında 169-180 numaralarını taşıyan 12 adet levha, ikinci kısmın ve üçüncü cildin en sonunda yer almaktaydı. Dördüncü kısım ve altıncı ciltte yer alan 461-462 ve 464 numaralı üç levhadaysa "Avrupa Türkiye'si" (*Turquie d'Europe*) ele alınmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili bu kısımların bir alt bölünmesi daha mevcuttu. O da "Asya Türkiye'si" kısmının başındaki beş adet levhanın temsil ettiği 18. yüzyıla ait olan bölümdü. Sırasıyla devlet ricalini, kadın kıyafetlerini, harem ve tandırı, harem-i hümayunun içini ve 19. yüzyıla ait bir sarayın selamlığını konu eden bu beş levhanın sonuncusu hariç hepsi *camaïeu* denilen ve siyah ile beyazın üstüne tek rengin tonlarıyla elde edilen renklendirme tekniğiyle gerçekleştirilmişti. Racinet her bir levhada yer alan çizimlerin ve eşlik eden metinlerin nereden alındığını gayet açık bir şekilde belirtmişti: Rical, kadın tipleri ve tandır resimleri Mouradgea d'Ohsson'un meşhur eserinden alınmıştı;[6] harem-i hümayunun iç görüntüsünü tasvir eden levha ise Antoine-Ignace Melling'in ünlü resimli İstanbul seyahatnamesinden kopyalanmıştı.[7] Tarihi kısım ile modern dönem arasında bir tür geçiş niyetine konduğu anlaşılan ve 19. yüzyılda bir saray selamlığını temsil eden bol renkli levhanın ise, Jacques Drevet'nin Paul Bénard tarafından restore edilmiş bir projesinin Stéphane Baron tarafından yapılmış suluboya tasviri olduğu anlaşılmaktadır.[8]

18. yüzyılı yukarıda zikrettiğimiz kaynaklardan esinlenerek resimlendirmiş olan Racinet, çağdaş Osmanlı dünyasını tasvir etmek söz konusu olduğunda tek bir eserden yararlanmayı uygun ve yeterli bulmuştu. Bu eser ise, Osman Hamdi ile Marie de Launay'nin meşhur *Elbise-i Osmaniye*'siydi.[9] Fransız yazar, bu eserden aldığı görüntüler sayesinde toplam sekiz levha oluşturmuştu. Ne var ki bu levhaları asıl albümden olduğu gibi almak yerine Racinet, Pascal Sebah'ın fotoğraflarında yer alan bazı tipleri teker teker, ya da en fazla ikişer ikişer çizerek ve ardından da renklendirerek kendi oluşturduğu kompozisyonların içine yedirmişti. "Kes yapıştır" denebilecek bu yöntem sayesinde *Elbise*'de levha başına genellikle üç kişi düşerken, Racinet bu sayıyı en az dokuza, en fazla da on beşe kadar çıkarmıştır. Racinet fotoğraf değil de çizim kullandığından, kopyaladığı tipleri istediği gibi kâğıt üzerinde dağıtabiliyordu. Kural olarak her levha altlı üstlü iki resim bandından oluşuyordu ve her bir bantta dörtten sekize kadar insan figürü yer alabiliyordu. Her levhanın ardından gelen birkaç sayfalık metin kısmının başında ise bu düzene tekabül eden bir şema üzerinde figürlere sıra numarası veriliyor, her bir karakteri tasvir eden kısmın başına bu numara yerleştiriliyordu. *Elbise*'nin sistemini büyük ölçüde hatırlatan bu yöntem sayesinde her bir kısımda resimli ve yazılı tasvirler birbirine bağlanmış oluyordu.

Racinet'nin adeta "photoshoplayarak" *Elbise*'den aldığı kıyafet sayısı 90'dır; oysa *Elbise*'de toplam 210 tip resmedilmişti. Eserin bütün dünyayı ve insanlık tarihini kapsamak iddiasında olduğu düşünülürse, *Elbise*'nin neredeyse yarısı hiç de azımsanmayacak bir rakamdı. Racinet'nin bu 90 kıyafeti seçerken mümkün mertebe dengeli bir şekilde her bölge ve halkı temsil etmeye çalıştığı anlaşılıyor. İlginç olan, *Elbise*'nin yayınlandığı 1873 yılıyla *Le Costume historique*'in yayınlandığı 1888 yılı arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun epeyce toprak kaybetmiş olmasıydı. Mesela *Elbise*'de pek önemli bir yer tutan Bulgaristan aslında 1878'den beri özerkliğini kazanmıştı; fakat gene de Racinet bu bölgeye çok yer

vermişti. Ona mukabil her nedense bazı bölgeler tamamen es geçilmişti: Bosna, Girit, Ege adaları ve Kıbrıs, Kudüs ve Bağdat'tan hiçbir kıyafet yer almadığı gibi, Doğu Anadolu'nun bazı bölgeleriyle Arabistan ve Hicaz pek az temsil edilmişti. Fakat bu dengesizliklerde herhangi bir kasıt aramaktansa bu durumun daha çok tesadüflerin veya estetik tercihlerin eseri olduğunu düşünmek herhalde daha doğru olacaktır.

Racinet kullandığı resimleri *Elbise*'den alırken kullandığı yöntemin benzerini metinler için de kullanmıştı. İki eser bu açıdan mukayese edildiğinde, Fransız yazarın 1873 metinlerini bazen olduğu gibi, çoğunlukla da kısaltarak ve uyarlayarak kullandığı ortaya çıkmaktadır. Racinet, hem metinlerini, hem çizimlerini doğrudan kullandığı *Elbise-i Osmaniye*'yi açık bir şekilde kaynak göstermekten kaçınmamıştı. Her biri bir levhayla açıklayıcı metinlerinden oluşan birkaç sayfalık bölümlerin en sonunda tekrarlanan kısa bir paragraf bu durumu izah ediyordu: "Figürlerin çizimleri, Viyana'daki 1873 Sergisi'nin Osmanlı komisyonu himayesinde İstanbul'da P. Sebah tarafından yayınlanmış olan *Costumes populaires de la Turquie* eserinden alınmıştır; kıyafetin ayrıntıları ve renklendirilmesi, Sanayie Uygulanmış Güzel Sanatlar Merkezi Birliği tarafından sergilenen gerçek modellerden alınmıştır (Kıyafet Müzesi, 1874). Bu modeller üzerinden ayrıca temsil edilen giysi parçalarının başlıca kesimleri çizilmiştir."[10]

Bu paragraf birkaç açıdan ilginçtir. Her şeyden önce, Racinet'nin "korsanlık" yapmak derdinde olmadığı ve kullandığı kaynakları açık bir şekilde zikretmesi önemlidir. Tabii söz konusu tarihlerde bugüne benzer telif haklarının varlığından bahsetmek, hele Osmanlı topraklarında böyle bir uygulama aramak herhalde yanlış olacaktır. Dolayısıyla Racinet'nin Hamdi ve de Launay'den, ya da kitabın yayıncısı durumunda olan Osmanlı hükümetinden resmen izin alıp almadığı, aldıysa bu iznin neyi kapsadığı, herhangi bir ödeme yapıp yapmadığı ucu açık bir sorudur. Şu ana kadar bu yönde herhangi bir belgeye rastlamak mümkün olmadığı gibi, kitabın kendisinde de yukarıdaki ibare dışında herhangi başka bir bilgi yer almamaktadır.

Fakat bu ibarenin daha da ilginç bir tarafı, ayrıntı ve renk konusunda "Kıyafet Müzesi" (*Musée du Costume*) adı verilen ve 1874'e tarihlendirilen bir kaynağın zikredilmesidir. Bu girişimin sahibi olarak gösterilen

Sanayie Uygulanmış Güzel Sanatlar Merkezi Birliği (*Union centrale des Beaux-Arts appliqués à l'industrie*), 1864 yılında kurulmuş olan ve ana gayesi sanayileşme süreciyle sanat çevrelerinin intibakını sağlamak olan bir kurumdu. *Tenues grandia* (En küçükten en büyüğe) mottosuyla sanayi tasarımından sanat üretiminin endüstriyel uygulamalarına kadar uzanan bir alanda faaliyet gösteren birlik, muntazam aralıklarla sergiler düzenleyerek bu amacına hizmet etmeye çalışıyordu.[11] 1865 ve 1869'da bu tür büyük sergilerde sanayi için çalışan veya çalışabilecek olan sanatçıların eserlerini teşhir etmiş olan birlik, bu faaliyetlerinin ekinde tarih temalı sergiler de düzenlemişti. 1865'te eşya ve mobilyanın tarihi ele alınmış, 1869'da ise Şark sanatları üzerine odaklanan bir sergi gerçekleştirilmişti. 1874'te ise ana serginin yanında giyim tarihini anlatan ve "Kıyafet Müzesi" (*Musée du Costume*) adı verilen bir tarih sergisi düzenlenmesine karar verilmişti. 10 Ağustos 1874 günü Sanayi ve Güzel Sanatlar Sarayı'nda (*Palais de l'Industrie et des Beaux-Arts*)[12]

10 Ağustos 1874 günü Union Centrale'ın sergisinin Mareşal Mac Mahon tarafından açılışı.

Le Monde illustré, 15 Ağustos 1874.

IVe EXPOSITION
DE L'UNION CENTRALE DES BEAUX-ARTS
appliqués à l'Industrie
INDUSTRIES D'ART MODERNE
EXPOSITION RÉTROSPECTIVE DU COSTUME
DEPUIS L'ANTIQUITÉ
ECOLES DE DESSIN. – CONCOURS
Palais des Champs-Élysées
PRIX D'ENTRÉE :
Semaine, 1 fr.; Dimanche, 50 centimes
MUSIQUE MILITAIRE les Mardis, Jeudis, Samedis et Dimanches.

Racinet'nin âdeta "photoshoplayarak" **Elbise***'den aldığı kıyafet sayısı 90'dır; oysa* **Elbise***'de toplam 210 tip resmedilmişti. Eserin bütün dünyayı ve insanlık tarihini kapsamak iddiasında olduğu düşünülürse,* **Elbise***'nin neredeyse yarısı hiç de azımsanmayacak bir rakamdı. Racinet'nin bu 90 kıyafeti seçerken mümkün mertebe dengeli bir şekilde her bölge ve halkı temsil etmeye çalıştığı anlaşılıyor.*

Cumhurbaşkanı Mareşal Mac Mahon tarafından resmen açılan serginin üst katında kıyafet tarihinin işlendiği "müze" bulunuyordu. Burada eski kıyafetlerin asıllarının yanında belge olarak kullanılan resim ve heykeller yer almaktaydı.[13]

Birliğin üyesi olan Auguste Racinet'nin ayrıca 1874 sergisinin yönetim kurulunda da yer aldığına göre burada teşhir edilen malzemeden istifade etmiş olması kadar tabii bir şey olamazdı. Ancak burada asıl merak konusu olan, Viyana'da Osmanlı kıyafet sergisinde yer alan giysilerin ertesi sene Paris'te gerçekleştirilen bu "müze"de yer alıp almadığıdır. Gerçekten de Racinet'nin kitabında yer alan "telif" ifadesi dikkatlice okunduğunda, *Elbise-i Osmaniye* albümünün siyah-beyaz fotoğraflarından çizdiği kıyafetlerin ayrıntı ve renklerinin Paris'teki müze-sergiden alınmış olduğunu söylediği dikkati çekmektedir. Bunun da akla gelebilen tek izahı, Viyana'daki kıyafetlerin bir şekilde Paris'te sergilendiği ve o esnada da Racinet veya yardımcıları tarafından incelenmiş olduğudur. Ne yazık ki şu ana kadar "Kıyafet Müzesi" içinde sergilenen eşyanın herhangi bir tasvir veya dökümünü bulamadığımızdan bu varsayımı sınamaya imkân olmamıştır. Keza, Osmanlı arşivlerinde de Viyana sergisinin bu malzemesinin akıbeti konusunda herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

Elbise-i Osmaniye albümünün on beş sene sonra kısmen de olsa renklendirilerek yeniden devreye girmiş olması ilginç bir gelişme sayılabilirse de, kıyafetlerin kendilerinin Paris'e kadar nakledilip orada sergilenmiş olması daha da heyecanlandırıcı bir ihtimal hâlini almaktadır. Bu heyecanın bir nedeni bu durumda Racinet'nin renklendirmelerinin belgesel nitelik kazanması ve dolayısıyla *Elbise*'nin önemli bir kısmını artık asıl renklerine kavuşmuş bir şekilde düşünebileceğimizdir. Fakat bundan da ilginci, Paris'te sergilenen eşyanın sergiden sonra bir koleksiyona girmiş olabileceği ve dolayısıyla Viyana'da sergilenmiş olan bazı kıyafetlerin izini yüz kırk sene sonra sürmenin bile belki mümkün olacağı düşüncesidir.

Union Centrale sergisinin ilanı.

L'Orchestre, 30 Kasım 1874, s. 4.

EDHEM ELDEM
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Tespitedebildiğimizkadarıyla bu bağlantıdan bahseden tek tarihçi, *Elbise*'yle ilgili bir makalesinin bir dipnotunda bunu not etmiş olan Ahmet Ersoy'dur (Ahmet Ersoy, "A Sartorial Tribute to Late Tanzimat Ottomanism: The *Elbise-i Osmaniyye* Album", *Muqarnas*, 20 (2003), s. 205, n. 26).

2 Gustave Vapereau, *Dictionnaire universel des contemporains contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers*, Paris, Hachette, 1893, s. 1292.

3 Racinet, L'Ornement polychrome: *100 planches en couleurs or et argent contenant environ 2000 motifs de tous les styles art ancien et asiatique, Moyen-Âge, Renaissance, XVIIe et XVIIIe siècle*, Paris, Firmin-Didot, [1869-1873].

4 *Le costume historique: cinq cents planches, trois cents en couleurs, or et argent, deux cents en camaïeu. Types principaux du vêtement et de la parure, rapprochés de ceux de l'intérieur de l'habitation dans tous les temps et chez tous les peuples, avec de nombreux détails sur le mobilier, les armes, les objets usuels, les moyens de transport*, 6 cilt, Paris, Firmin-Didot, 1888. Bu eser Françoise Tetart-Vittu'nün yönetiminde *The Complete Costume History / Vollständige Kostumgeschichte / Le Costume Historique* adıyla Taschen tarafından 2003 yılında tekrar basılmıştır.

5 Françoise Tetart-Vittu, "Racinet, Auguste", http://www.inha.fr/fr/ressources/publications/dictionnaire-critique-des-historiens-de-l-art/racinet-auguste.html, [Son erişim tarihi 20 Kasım 2104.]

6 Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire othoman, divisé en deux parties dont l'une comprend la législation mahométane, l'autre, l'histoire de l'empire othoman*, Paris, Imprimerie de Monsieur-F. Didot, 1787-1820.

7 Antoine-Ignace Melling, *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore (d'après les dessins de Mr. Antoine Ignace Melling dessinateur et architecte de la Sultane Hadigé*, Paris, Didot l'aîné, 1809-1819.

8 Jacques Drevet (1832-1900), Mısır'da ve 1867'ile 1878'Paris dünya sergilerinde Şark üslubunda çalışmış olan Fransız bir mimardır. Paul Bénard (1834-1886) aynı dönemde çalışmış bir mimar, Stéphane Baron (1830-1921) ise ressamdır.

9 Osman Hamdi Bey ve Marie de Launay, *Les Costumes populaires de la Turquie en 1873. Ouvrage publié sous le patronage de la Commission impériale de l'Exposition universelle de Vienne. Texte de Son Excellence Hamdy Bey, commissaire général et par Marie de Launay, membre de la Commission impériale et du Jury international 1867 et 1873. Phototypie par P. Sébah, photographe privilégié*, Istanbul, Imprimerie du Levant Times & Shipping Gazette, 1873.

10 "Le dessin des personnages est emprunté aux photographies des *Costumes populaires de la Turquie*, ouvrage publié à Constantinople, par P. Sebah, sous le patronage de la Commission impériale de l'Exposition de 1873, à Vienne; et les détails du costume, ainsi que la coloration, pris d'après les modèles en nature exposés par l'Union centrale des Beaux-Arts appliqués à l'industrie (Musée du Costume, 1874). Sur ces modèles ont été également relevées les coupes principales des pièces de vêtement représentées».

11 *Bulletin de l'Union centrale. Revue mensuelle des Beaux-Arts appliqués à l'Industrie*, c. 1, s. 1 (Ağustos 1874).

12 Paris'te Champs-Élysées civarında 1855 Dünya Sergisi için inşa edilen bu yapı 1900 da hâlâ ayakta olan Petit Palais ve Grand Palais'ye yer vermek üzere yıkılmıştır.

13 *La Chronique des arts*, 10 Ağustos 1874, s. 256; *Le Gaulois*, 12 Ağustos 1874; *Le Monde illustré*, 15 Ağustos 1874; *Chronique des arts*, 10 Eylül 1874; *Revue de France*, c. 13 (Ekim 1874), s. 131.

BİR TAYLORİSTİN GÖZÜNDEN İNHİSARLAR İDARESİ:

WALLACE CLARK & COMPANY RAPORU

ÖZGÜR BURÇAK GÜRSOY

Taylorizmin önemli temsilcilerinden Henry Wallace Clark, 1933 yılı baharında Türkiye'ye geldi. Clark, Erken Cumhuriyet döneminin tartışmalı kurumlarından İnhisarlar İdaresi'nin daha verimli işletilmesi konusunda bir rapor hazırladı ve raporun sonuçlarını 26 Mayıs 1933 günü, dört sayfalık bir mektupla dönemin Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana (Tarhan) Bey'e iletti. Bu makalede sözkonusu raporun özetine yer veriyoruz.

Henry Wallace Clark (1880-1948).

Amerikalı bir endüstri mühendisi Frederick Winslow Taylor tarafından yazılan ve 1911'de yayınlanan *Principles of Scientific Management* (Bilimsel Yönetim İlkeleri) eserinde, 20. yüzyıl itibariyle gelişen büyük ölçekli montaj üretim hattına dayalı fabrikaların temel çalışma prensipleri ortaya konmaktaydı. Taylor'un bu ünlü eserinde tanımladığı ilkeler bütünü, sonrasında "bilimsel işletmecilik (scientific management)" veya "Taylorizm" olarak isimlendirildi. Bir tür üretim verimliliği metodolojisi olan Taylorizm; işin, gerektireceği yetenekler ve öğrenme zamanını en aza indirecek şekilde olabildiğince basit parçalara bölünmesini ve standartlaştırılmasını amaçlar. Bu amaca ancak işi yapan kol emeği ile işi planlayan-yöneten kafa emeğinin birbirinden tamamen ayrılmasıyla ulaşılabilir. Bilimsel yönetim, optimum iş performansının yakalanması için, zaman ve hareket araştırması, maliyet muhasebesi, araç-gereç ve iş alanı dekorasyonu önerir.[1] Taylorizm, işçinin son "mülkiyeti" olarak kalan "zanaatkârlık" bilgisini de elinden alarak onu "yönetimin oyuncağı" hâline gelen bir "üretim faktörü"ne dönüştürmekle bolca eleştirilse de,[2] 1970'lere kadar üretime hâkim olan metodoloji olmayı sürdürdü.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, başta Amerikan sanayisinde olmak üzere üretimi yeniden organize eden Taylorizmin önemli temsilcilerinden biri de Henry Wallace Clark idi. Clark, 1880 yılında Amerika'nın Ohio eyaletinin çok önemli iş ve ticaret merkezlerinden biri olan Cincinnati'de doğmuştur. Danışman mühendis olarak girdiği iş hayatına, 1907'de Amerikan iş dünyasının büyük ve önemli şirketlerinden olan Remington Typewriter Company'de başlar. 1917'ye kadar on yıl süre ile çalıştığı Remington'daki iş tecrübesi, Clark'ın H. L. Gantt Company'de personel mühendisi (staff engineer) ve U.S. Shipping Board'da planlama departmanı müdürü (head of scheduling department) olarak devam etmesinin önünü açar. 1920'de ise Clark, Wallace Clark & Company isimli endüstri ve mühendislik danışmanlığı hizmeti sunan şirketini kurar. Hayatının sona erdiği 1948 yılına kadar da New York'ta şirketinin başında kalır.[3]

1950'lerde Amerikan Makine Mühendisleri Derneği (American Society of Mechanical Engineers) tarafından adına "bilimsel işletmeciliğe katkı" ödülü konacak kadar önemli bir sima olan Henry Wallace Clark, 1933 yılı baharında Türkiye'ye geldi. Türk-Amerikan ilişkilerinin bu erken dönemi konusunda önemli bir uzman olan Roger Trask'ın belirttiğine göre, Clark'ın Türkiye'ye gelmesini sağlayan gelişme, İktisat Bakanı Celal Bayar'ın 1932'de dönemin Amerikan elçisi Charles H. Sherrill aracılığıyla pek çok Amerikalı uzmanı ülkeye davet etmesiydi.[4] Bu davet, ilk

etapta gümrük yönetimi ve hukuku ile demiryolu taşımacılığı konularını kapsadı. Ardından, 1932 sonlarında altı kişilik bir uzman kadrosu daha Türkiye'ye çağrıldı. Wallace Clark, işte bu altı kişiden biri olarak tütün, alkol ve tuz inhisarını incelemek üzere ülkeye geldi. Clark, bu pozisyonu, Türkiye'de ticari ataşe olarak bulunan ve Amerikalı uzmanların Türkiye'de görevlendirilmesinde hayli etkili olan Julian E. Gillespie'den haber almıştı. Ardından ise, Türkiye'ye gelip kendisinin ve ekibinin çalışma koşullarını belirleyecek kontratı şahsen yapmıştı.[5]

Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana (Tarhan) Bey.

başlık dahi, bir Tayloristin zihin dünyasını tam olarak yansıtmaktadır. Üretim planlamasının "ziyanı" ortadan kaldıracak şekilde yapılması, envanter tutma maliyetinin azaltılması, "müsmir olmayan yerlere" sermaye yatırmayarak verimliliğin artırılması ve satış odaklılık "bilimsel" işletmeciliğin bugünün dahi merkezi konularıdır.

Girişte sunulan bu ana ilkelerin ardından Clark raporu, inhisarlar özelinde durumu detaylandırır. Tütün, içki, tuz ve umumi müdürlük için ayrı ayrı hazırlandığından bahsedi-

Clark'ın çalışmalarından Türk hükümeti tarafından övgüyle söz edilse de, Mayıs 1934'te kontratına son verilir. Amerikan hükümetinin ticari ataşesi Gillespie, Türk hükümetinin danışmanlık hizmeti almaya son verme kararının, Clark'ın önerilerinden "açık bir şekilde rahatsız olan" İnhisarlar Umum Müdürü'nün "entrikaları" nedeniyle olduğunu bildirmektedir.

İnhisarlardaki çalışmalarını müteakip, Wallace Clark, 26 Mayıs 1933 günü, hazırladığı raporun sonuçlarını kaleme aldığı dört sayfalık bir mektupla dönemin Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana (Tarhan) Bey'e iletti. Mektup, inhisarların önceki sene tek bir idare altında toplanmasını, "daha iktisadi ve müessir bir tarzda işletilmesi hedefine doğru büyük bir adım" olarak tanımlayarak başlıyor.[6] Gerçekten de, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra milli ya da yabancı sermayeli inhisarlar farklı farklı idareler ile yönetilmekteydi. Demirbilek'in deyişiyle, hem bu inhisarların -özellikle yabancı sermayeli olanlarının- başarısızlıkları, hem Dünya Buhranı, hem de ülke içinde uygulamaya geçilen devletçilik nedeniyle inhisarlar, 1931'in sonunda yeniden şekillendirildi. 21 Aralık 1931'de kurulan Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı; tuz, tütün, ispirto ve ispirtolu içkiler, barut, av saçması ve fişek inhisarlarını tek bir İnhisarlar Umum Müdürlüğü altında kendi bünyesine aldı.[7]

Frederick Taylor (1856-1915).

Clark, inhisarların birleştirilmesi "ıslahatı"nı olumlu bularak başladığı sunum mektubuna, ana hedefin "varidatın sağlamlaştırılması" olduğunu göz önünde bulundurarak şekillendirdiğini söylediği önerilerini dört başlık altında toplayarak devam eder: "İmalat ve büro işlerinde daha iyi usuller kullanarak ve boş yere zıyanı ortadan kaldırarak maliyetleri indiriniz. Envanterlerden sermayeyi kurtarınız. Müsmir olmayan yerlere sermaye yatırmaktan çekininiz. Satışları arttırınız."[8] Sadece bu dört

len dört raporun, yaklaşık 220 öneri içerdiğini belirtir. Arşivlerde bahsi geçen bu dört ayrı raporun asıllarını bulmak mümkün olmadıysa da, Clark'ın Ali Rana Bey'e yazdığı sözü geçen kısa sunum mektubu, raporların içeriği ile ilgili gayet doyurucu bilgi vermekte. Bu mektupta yazdığı gibi, Clark'a göre, bu 220 önerinin bir bölümünü hâlihazırdaki icra amirleri yapabilirler. Fakat bazılarını ise, "kuvveden fiile çıkarabilmek için Türkiye'de bulunması kabil olmayan daha büyük tecrübe ve asri idare tekniğine daha iyi vukuf lazımdır."[9] Bu vukfu ise, elbette Wallace Clark Şirketi sunabilecektir. Danışmanlık hizmetinin devamının önerildiği mektubun bu bölümünü, önerilerden beklenen sonucun zamanlaması izlemektedir. Clark'a göre "çok büyük bir süratle yürünse dahi" iki sene içinde tatbik edilebilecek bu ıslahat programının "bütün menfaat"i ancak üç sene sonra alınabilecektir. Eğer müteakip sene de danışmanlık hizmetinin devamı istenirse, ilk ziyaret Eylül'de yapılacaktır. Haziran'dan Eylül'e kadar geçecek bu üç ayda, ıslahat programına plân, nizâmât ve ma-

İnhisarlar İdaresi Gaziantep binası.

liye usulleriyle başlanmaması gerekmektedir. Ama Clark'a göre yine de inhisarların "sahayı hazırlamak" için yapabileceği çok iş vardır. Tavsiyeler şu şekilde sıralanmıştır:

"TÜTÜN:

Yeni mübayaa proğramını hazırlayınız. Nevileri sadeleştiriniz. Üsküdar deposunda 'aydınlık' penceresini ve asansörünü yaptırınız. Tavsiye edilen masa ve iskemlelerin modellerini yaptırınız. Tonga balyası için 'prese' alınız. İnşaat şubesinin başına enerjik bir adam koyunuz. Bu zat, ambar ve fabrikaları tamire başlasın, ve yeniden inşası lazım olanların planlarını hazırlasın. Üç nikotin fabrikası için lazım olan malumatı elde ediniz ve planlarını hazırlayınız. Sigara formullerini tadil ediniz fakat mevkii tatbikata koymayınız. Rutubetlendirme, kurutma ve ısıtma cihazları hakkında malumat ve 'spesifikasyon' bulunuz. Tütünlerin mümkün mertebe az 'ellenmesini' temin ediniz. Son baharın en meşgul devresinden evvel bütün sigara makinelerini temizleyip tamir ediniz. Nakdi ikramiye piyangosunun teferruatını işleyiniz.

İÇKİ:

Fransız mutahassısını geri getiriniz ve bu mevsim şarap ve konyak imalini arttırmak için hazırlık yapınız. Kabataş deposunu boşaltıp yeniden tertip ediniz. Paşabahçede soma kısmı için tavsiye edilen tadilatı yapınız ve su kontratını imzalayınız. İki nevi şarabın reklamı, satış usulleri ve piyasaya çıkarılması için planlar hazırlayınız. İçki perakendecilerinin vergilerini indiriniz. İstanbuldaki İdare için yeni ve daha kuvvetli bir kadro seçiniz.

TUZ:

İmalat maliyetlerini indiriniz, ve Çamaltı ve diğer memlahalardaki ahvali ıslah ediniz. Lazım olan teknisyenleri bulunuz. Ankara Tuz İdaresini Umum Müdürlükle tevhid etmeye hazırlanınız. Fiyatlardaki tadilat için hazırlık yapınız.

UMUM MÜDÜRLÜK:

İyi bir satış müdürü bulunuz. Yeni satış siyaset ve usullerini hazırlayınız. Teşkilat şemasındaki yeni memuriyetler için adam bulunuz. Ankaraya nakil hususunda bir karar veriniz."[10]

Dört ana ilke doğrultusunda hazırlanan öneri listeleri, yazının girişinde kısaca tanıtılan Taylorist idare felsefesini açıkça ortaya koymaktadır. Üsküdar tütün deposundaki "aydınlık" pencerenin ve asansörün durumundan, masa ve sandalyelerin tedarikine, Kabataş içki deposunun yeniden tertibinden, Paşabahçe fabrikasının su kontratının imzalanmasına kadar detaylı öneriler, üretim verimliliğinin artırılması için gereken araç-gereç ve iş alanı dekorasyonunun merkezi yerini örneklendirmektedir. İş akışında zamanlama ve planlamanın önemini, "sonbahardan evvel bütün sigara fabrikalarının temizlenmesi ve tamir edilmesi" veya "reklam ve satış usulleri planlarının hazırlanması" örneklerinde görmek mümkündür. Bilimsel işletmeciliğin alâmetifarikası olan, işin planlanması-yönetilmesi ile yapılmasının birbirinden ayrılması, yani "idare"nin önemi de raporun önerilerinde çarpıcı bir şekilde gözükmektedir. Tütün inşaat şubesinin başına "enerjik bir adam" koyulması, "Fransız mütehassısı"nın içki inhi-

sarına geri dönmesinin sağlanması, İstanbul'daki içki inhisarı idaresi için "yeni ve daha kuvvetli bir kadro" seçilmesi, İnhisarlar Umum Müdürlüğü için "iyi bir satış müdürü" ve "teşkilat şemasındaki yeni memuriyetler için adam" bulunması bu bağlamda değerlendirilebilir.

Ana hatları Wallace Clark'ın Ali Rana Bey'e yazdığı kısa mektupta sunulan İnhisarlar raporu, Türk tarafınca beğeniyle karşılanır. Önerilerini gerçekleştirmesi için Wallace Clark, 1933-1934 arasında Türkiye'de işe alınır.[11] Trask'ın aktardığına göre, Clark'ın çalışmalarından Türk hükümeti tarafından övgüyle söz edilse de, Mayıs 1934'te kontratına son verilir. Amerikan hükümetinin ticari ataşesi Gillespie, Türk hükümetinin danışmanlık hizmeti almaya son verme kararının, Clark'ın önerilerinden "açık bir şekilde rahatsız olan" İnhisarlar Umum Müdürü'nün "entrikaları" nedeniyle olduğunu bildirmektedir.[12] Gillespie'nin Amerikan otoritelerine, entrika yaparak Clarke'ın danışmanlık hizmetinin devamına engel olan kişi olarak ilettiği, dönemin İnhisarlar Umum Müdürü ise Hüseyin Hüsnü (Çakır) Bey'dir. 1913'te başladığı memuriyet hayatına bürokraside muhtelif görevler üstlenerek devam eden Çakır'ın, İnhisarlarla ilişkisi 1926'da başlar. Bu yıl, Şeker İnhisarı'nda teftiş heyeti reisi olarak göreve başlayan Hüseyin Hüsnü Bey, 1932'de İnhisarlar Umum Müdürlüğü'ne yükselir. Üç yıl

Zile Reji binası, 15.09.1930.

sürdürdüğü İnhisarlar Umum Müdürlüğü görevi, 1935'te İzmir milletvekili seçilmesi ile son bulur.[13]

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1930'a kadar yürütülen İnhisarlar siyasetinin çok büyük tepki çektiği tarihçiliğimizde bilinen bir gerçek. Özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve kapanması arası geçen dönemde, Fethi Bey'in eleştiri okları en fazla bu konu üzerinde yoğunlaşmıştı. Temelde, bireylerin devlet eliyle zenginleştirildiğine dönük yoğun eleştirilerin baskısı altındaki İnhisarlar,[14] 1931 sonunda Maliye Vekâleti'nden Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti'ne devredilip tek bir idarede toplanarak revize edildi. Wallace Clark Şirketi'nden İnhisarların reformu için danışmanlık hizmeti alınması, bu tarihsel bağlam içerisinde bir adım olarak anlamlıdır. Bu hizmet, Gillespie'nin iddia ettiği gibi Hüseyin Hüsnü Bey'in kişisel çıkar hesapları ile yürüttüğü ayak oyunları nedeniyle mi son bulmuştur, bilinmez. Lakin, Clark raporunun "yeni, enerjik, iyi, daha kuvvetli" gibi sıfatlarla ihtiyacının altını çizdiği "asri idare ve iş an'anası" tekniğine sahip - bugünün tabiriyle söylersek - "insan kaynağı" probleminin, Hüseyin Hüsnü Bey dâhil olmak üzere halihazırdaki İnhisar kadrolarında sıkıntı yaratmış olabileceği büyük ihtimal. Her durumda, Erken Cumhuriyet dönemi siyasi ve iktisadi tarihinin en tartışmalı kurumlarından İnhisarların, bir Tayloristin gözünden ne şekilde göründüğü ve nasıl "ıslah" edilebileceğini göstermesi bakımından Wallace Clark raporunun gün ışığına çıkması önemlidir.

DR. ÖZGÜR BURÇAK GÜRSOY
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL POLİTİKA FORUMU DOKTORA SONRASI ARAŞTIRMACI

KAYNAKLAR

Braverman, Harry. *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York ve Londra: Monthly Review Press, 1974.

Demirbilek, Sinan. "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XII, no. 24 (2012): 203-32.

"Hüseyin Hüsnü Çakır." http://www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/BakanPotre/HCakir8.html|8 Ekim 2014|.

Shavit, David. *The United States in the Middle East: A Historical Dictionary*. New York: Greenwood Press, 1988.

"Taylorism." http://www.businessdictionary.com/definition/Taylorism.html |2 Ekim 2014|.

Trask, Roger R. "The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Atatürk Era." *The Business History Review* 38, no. 1 (1964): 58-77.

DİPNOTLAR

1 "Taylorism," http://www.businessdictionary.com/definition/Taylorism.html |2 Ekim 2014|.

2 Taylorizmin bir emek kontrol yöntemi olarak eleştirisinin eskitarihli olsada eskimeyen bir örneği için, Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* (New York ve Londra: Monthly Review Press, 1974): 85-137.

3 David Shavit, *The United States in the Middle East: A Historical Dictionary* (New York: Greenwood Press, 1988): 69-70.

4 Roger R. Trask, "The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Atatürk Era," *The Business History Review* 38, no. 1 (1964): 71-3.

5 Age.

6 Başbakanlık Devlet Arşivleri Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 180.244.13 (26.05.1933).

7 Sinan Demirbilek, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XII. no. 24 (2012): 223.

8 Başbakanlık Devlet Arşivleri Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 180.244.13 (26.05.1933).

9 Age.

10 Age.

11 Shavit, *The United States in the Middle East: A Historical Dictionary*:70.

12 Trask, "The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Atatürk Era.": 73.

13 "Hüseyin Hüsnü Çakır," http://www.msb.gov.tr/anasayfa/html/Bakanlar/BakanPotre/HCakir8.htm |8 Ekim 2014|.

14 Demirbilek, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946).": 220-1.

IV. KILIÇ ARSLAN DÖNEMİ

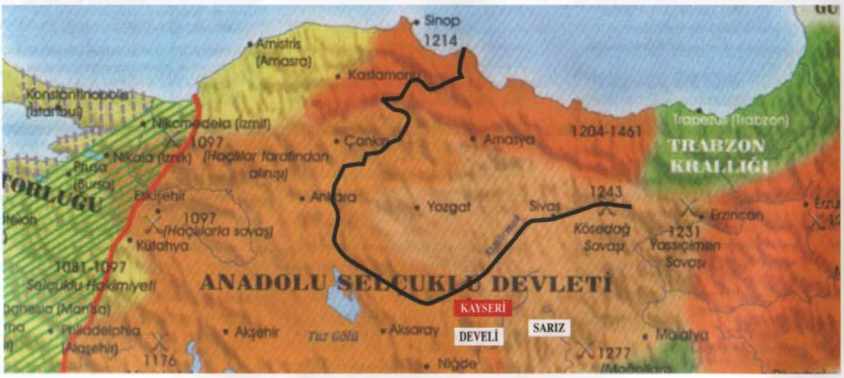
SARUS, KAYSERİYE VE DEVELU DİRHEMLERİNİN UYUMU

YILMAZ İZMİRLİER

Kayseriye Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezinde ve önemli bir şehirdir. II. Keykavus ve IV. Kılıç Arslan burada para darp edemeyince Kayseriye'nin iki kasabasını, yani Develu ve Sarus'ı darp yerleri olarak seçmişlerdir. Develu IV. Kılıç Arslan (H.655-664) dönemi sonunda faaliyetine son vermiştir. Sarus ise III.Keyhüsrev (H.664-682) dönemi süresince de faaliyetini sürdürmüştür. Anadolu Selçuk Devleti'nde hicri 7. yüzyıl son çeyreğinde doğuda darp faaliyetleri çok artmış, batıda da devlet adına para darbını, kurulmakta olan beylikler üstlenmişlerdir.

IV. Kılıç Arslan dönemi, Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki çalkantıların kalıcı hâle geldiği bir zaman dilimidir. İran Moğollarının 1243 Kösedağ Savaşı'ndan sonra hâkim olduğu Selçuklu Devleti'nde sultanlar İlhanlı hanının onayı ile başa geçiyorlar ve hanın elinden yarlık almak için o dönemdeki İlhanlı başkenti Tebriz'e gidiyorlardı. Her ikisi de II. Keyhüsrev'in oğlu olan II. Keykavus ve IV. Kılıç Arslan sultanlık için adaydı. İlhanlı Mengü Han ikisini de Tebriz'de kabul edip sultan olabilmeleri için gerekli yarlıkları kendilerine verdi. Ülke iki sultan arasında bölünüyordu. Buna göre II. Keykavus Kızılırmak'ın batısında, IV. Kılıç Arslan ise doğusunda hüküm sürecekler di. Ancak Kızılırmak büyük bir yay çizerken doğu ile batı istikametinde aktığından bu ayırım boşlukta kalıyordu. 2005 yılında yayınladığım bir makalede iki sultan arasında çizilen sınırı nümizmatik veriler ışığında şöyle tespit etmiştim[1]. "Samsun-Sinop sınırından, mesela Alaçam'dan başlayan hat Merzifon üzerinden Kayseriye'ye[2] gelmekte, Kayseriye'den Develu'yu batıda bırakarak İskenderun Körfezi'ne inmekteydi. Sınırın Kayseriye'den geçtiğini söylemek için geçerli bir neden var. Önemli bir darp yeri olmasına karşılık, burada iki sultanın hükümdarlık döneminde, yani H.655-659 tarihleri arasında hiç para darp edilmemiştir."

Bu dönemde her iki sultan da hâkimiyet alanlarını pekiştirmek ve halka yaymak için birçok şehirde yeni darp faaliyeti başlatmışlardır. Bu şehirlerden batıda Develu (Develi) ve doğuda Sarus[3] (Sarız) yeni darp şehirleri olarak H.656 yılında faaliyete başlamışlardır. Kayseriye Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezinde ve önemli bir şehirdir. II. Keykavus ve IV. Kılıç Arslan burada para darp edemeyince Kayseriye'nin iki kasabasını,

661 DEVELU *

661 KAYSERİYE

661 SARUS

yani Develu ve Sarus'u darp yerleri olarak seçmişlerdir. Develu IV. Kılıç Arslan (H.655-664) dönemi sonunda faaliyetine son vermiştir. Sarus ise III. Keyhüsrev (H.664-682) dönemi süresince de faaliyetini sürdürmüştür. Anadolu Selçuk Devleti'nde hicri 7. yüzyıl son çeyreğinde doğuda darp faaliyetleri çok artmış, batıda da devlet adına para darbını, kurulmakta olan beylikler üstlenmişlerdir.

II. Keykavus ile IV. Kılıç Arslan arasındaki kıyasıya rekabet, arkasında Pervanelerden güçlü bir şahsiyet bulunan IV. Kılıç Arslan lehine sonuçlanmıştır. Muinüddin Süleyman Pervane çocuk sultan adına ve ondan sonra tahta geçen III. Keyhüsrev zamanında, İlhanlılar tarafından idam edildiği H.676 yılına kadar yaklaşık 20 yıl süre devleti tek başına yönetmiştir. O kadar güçlüydü ki H.655 yılında daha sonra Pervane Oğullarının merkezi olacak Sinop'ta ve H.660 yılında da adını kendi adına izafeten Süleyman-iye olarak değiştirdiği Malatya'da para darp ettirmiştir.

Kayseriye ile kazaları Sarus ve Develu'da darp edilen paralar arasında çok yakın benzerlikler vardır, öyle ki "bunların kalıpları aynı hakkakın elinden çıkmış" dedirtecek kadar. Bu şehirlerin H.661 ile 662 yıllarında darp ettikleri paraları karşılaştıracağız. Çünkü Develu II. Keykavus adına yalnız H.656 yılında para darp etti ve faaliyete tekrar IV. Kılıç Arslan döneminde H.661'de başladı. Kayseriye'de yine H.661 yılında para darbına başladı. Sarus ise H.656 yılından H.664 yılına kadar para darbına ara vermemiştir.

Üç darp yerinin H.661 tarihli paralarını karşılaştıralım. Ön yüzde yukarıda süsleme görülüyor. Sonra sultanın lakabı, künyesi, adı ve baba adı yer alıyor, her satırda aynı kelimeler bulunuyor. "Elsultan elazam / Rükneldünyaveldin ebu / elfeth Kılıc Arslan bin / Keyhüsrev4". Yukarıdaki cümlenin Arap harfleriyle ve para üzerindeki şekliyle yazılışı:

السلطان الاعظم / ركن الدنيا والدين ابو
/ الفتح قلج ارسلان بن / كيخسرو

Yazıları kaligrafi yönünden incelersek büyük benzerlikler görürüz. Harflerin incelik ve kalınlıkları yazılış biçimleri ile "ebu" kelimesinin "veldin" hecelerinin üzerinde bulunuşu bir nevi istiftir ve hepsinde aynıdır. Noktalamaları hesaba katmıyorum, çünkü paralarda yer darlığından dolayı noktalar genellikle konulmamıştır. Bunlardan Develu ile Kayseriye paraları o kadar birbirine yakındır ki, aynı hakkakın kazıdığı kalıplardan darp edilmiş gibidir. Aynı hakkak olmasa bile aralarında çok yakın ilişkiler olduğu kesindir. (Kayseriye dirheminde yazılar Develu ve Sarus dirhemlerindeki yazılara göre daha yüksek kabartma gibi görülüyor, fakat bu paralardaki az veya çok aşınmadan kaynaklanan bir yanılsamadır.)

Paraların arka yüzlerine bakarsak, darp yerlerinin yukarıda ve tarihlerin en altta olduğunu görürüz. Develu örneğine bakarsak; "Durube biDevelu / elimamel Masum / billah emir elmüminin / sene ahad sittin sittemiye." Arap harfleriyle ve para üzerindeki şekliyle yazılışı:

ضرب بدولو / الامام المعصوم
/ بلله امير المؤمنين / سنه احدستين ستمانه

Önce "imam el Masum billah"ın kim olduğuna bakalım. Son Abbasi halifesi "imam el Mustasim billah" Bağdat'ta H.656 yılında İlhanlılar tarafından öldürüldükten sonra, Anadolu Selçukluları Abbasi halifesine bağlılıklarını bildirmeye devam etmişlerdir. Bunu paralar üzerinde, öldürülen halifeye izafeten genelde "el Masum", nadiren de "el Muazzam" diye adlandırarak göstermişlerdir. Bazı kereler de ölen son halifenin adını kullanmışlardır. Yukarıdaki ör-

662 DEVELU

662 KAYSERİYE

neklerde öldürülen halifenin masumiyetine vurgu yapılıyor.

Anadolu Selçuklu Devleti İlhanlı valileri tarafından yönetilirken, darphane yönetimlerinin İlhanlıların öldürdüğü halifeyi 'Masum' veya 'Muazzam' sıfatlarıyla yüceltmelerini cesaret olarak görmek mümkündür. Bu adlandırmaların Selçuklu devletinin resmi politikası olduğunu düşünmüyorum. Bu dönem paralarında 7 değişik tip vardır ve darphaneler bu tiplerden istediği modelde para darp etmiştir. Hatta darphaneler bir veya birkaç yıl içerisinde para tipini değiştirmek özgürlüğüne dahi sahipti. Bu para tipleri içinde: a-Halife adı (Halifeye izafeten 3 değişik ad) bulunan, b-Kelimeyi Tevhit yazılı olan, c- Kelimeyi Tevhit ile imam adı beraber bulunan, d-Hiçbir dini ibare içermeyen, gibi değişik modeller bulunmaktadır.

Burada her üç örnek de, yazıların yerleştirilmesi ve kaligrafi stili yönünden çok benzerdirler.

H.662 tarihli Develu ve Kayseriye paralarını ele alalım.

Ön yüzdeki yazılar yukarıdaki H.661 tarihlilerle aynı. Elsultan elazam / Rükneldünyaveldinebu / elfeth Kılıc Arslan bin / Keyhüsrev.

Arka yüzde darp yerinin ortada olması (Selçuk paralarında çok çok nadir görülen bir durum) ve halife adının bu sefer "el Mustasim billah" olarak yer alması ortak özelliklerdir. En altta tarih yer almaktadır. Develu parasındaki yazı örneği: "El imam el Mustasim / durube biDevelu / billah emir elmüminin / sene esnin sittin sitt@miye5." Para üzerindeki Arap harfleriyle yazılışı:

الامام المستصم / ضرب بدولو
/ بلله امير المؤمنين / سنه تي سستمانه

El Mustasim yazısı üzerinde bulunan motifler birbirine çok benziyorlar; Develu örneğinde vazo içerisinde çiçekler, Kayseriye örneğinde *fleur de lies* görüyoruz. Darp yeri yazılarının her iki tarafında altı noktalı yıldız kullanılması da ortak özelliklerden birisidir.

II. Keykavus ve IV. Kılıç Arslan iktidarlarından önce, 3 kardeşin müşterek saltanatları (H.647-655) döneminde Selçuk Devleti'nde yalnız 5 darphane faaliyetteydi. Bunlar Konya, Kayseri, Lulua (Hasangazi-Ulukışla), Malatya ve Sivas darphaneleriydi.

II. Keykavus ile IV. Kılıç Arslan arasında ülke toprakları ikiye bölündükten sonra yeni faaliyete geçen darphanelerle sayı bir anda 16'ya yükseldi; Ankara (1 yıl), Antalya, Amasya (1yıl), Amid, Arz (Erzurum), Develi, Erzincan, Gümüşpazar, Kayseri, Konya, Lulua, Madenşehir (Gümüşhane), Malatya (ve Süleyman-iye), Sarus, Sinop (1 yıl) ve Sivas. Kısa bir sürede bu kadar çok darphaneye hakkak yetiştirmek imkânsız gibi görülebilir. Ancak yukarıda örneklerini verdiğim darphanelerde olduğu gibi bazı atölyeler müşterek kullanılmış olmalıdır. Ayrıca bu eski darphanelerde yeni yetiştirilen hakkakların da, kendilerine öğretilen ustalarının stillerini, gittikleri atölyelerde kopya edecekleri göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKLAR

Artuk, İbrahim, Cevriye Artuk; *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, I.cilt, İstanbul, 1971.

Codrington, O.; *MuselmanNumismatics*, Amsterdam, 1970.

İzmirlier, Yılmaz; IV.Kılıç Arslan dönemi darp yerleriyle ilgili bir çalışma, *TND Sevgi Gönül HatıraSayısı*, İstanbul, 2005.

İzmirlier, Yılmaz; *Anadolu Selçuklu Paraları*, İstanbul, 2009.

Kaymaz, Süleyman Nejat; *Pervane Muinüddin Süleyman*, Ankara, 1970.

Zambaur, Eduardvon;*DieMünzpraegunsendesIslams*, Wiesbaden, 1968.

DİPNOTLAR

* Para resimleri İzmirlier Yılmaz'ın *Anadolu Selçuklu Paraları*, İstanbul, 2009 kitabından alınmıştır.

1 İzmirlier Yılmaz; *IV. Kılıç Arslan Darp Yerleriyle İlgili bir Çalışma*, Sevgi Gönül Hatıra Sayısı, TND yayını, İstanbul-2005.

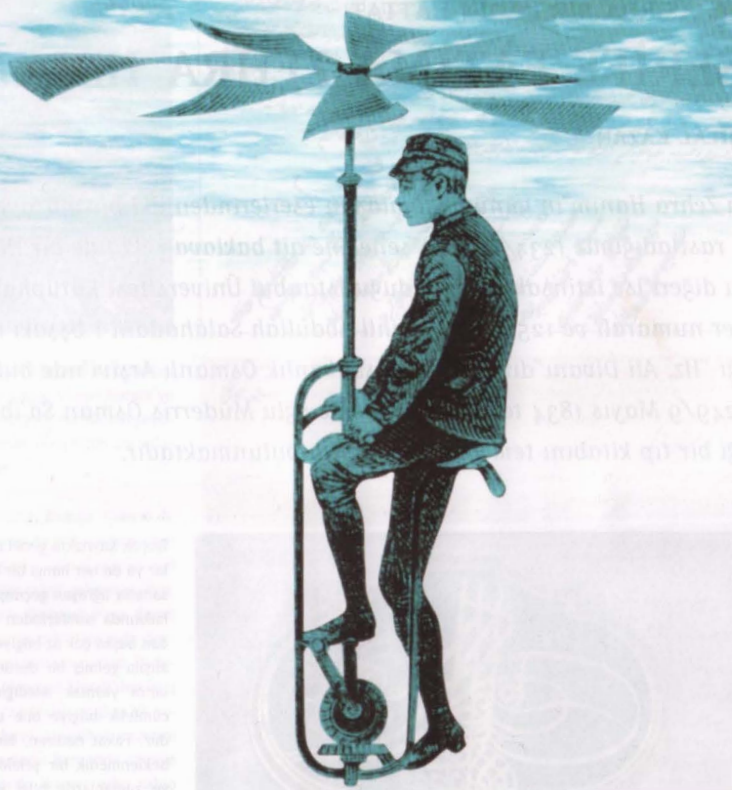
2 Şehir adları para üzerindeki yazılışlarıyla alınmıştır. Develu: Develi, Kayseriye: Kayseri ve Sarus: Sarız'dır.

3 Sarus için Zambaur "Ceyhan nehrinin adı olduğunu ve aynı adlı bir şehirde olabileceğini" söyler. İbrahim Artukise "Siirt'in Şirvan kazasına bağlı bir köy"der.

4 Arap harfleriyle olan yazının Latin harfleriyle yazılışında Türkçe dil kurallarına uyulmuştur. Tarihin önemli bir bilim dalı olduğu Almanya'da, Arapça bir metin Arap harflerinden Latin harflerine çevrilirken Almanca dil kuralları uygulanır. Ülkemizde işe tarihçiler, aynı işlem sırasında, kararlılıkla Arapça dil kurallarına uymaktadırlar

5 Arapça yazıyla verilen tarihlerde Selçuklu hükümdarlarının hulusları olan kısaltmaların uygulanırlığını görüyoruz.

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292

19. ASIRDA BİR KADIN HATTAT

ŞERİFE FATIMA ZEHRA HANIM

HİLAL KAZAN

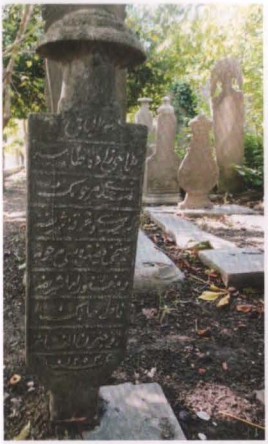
Şerife Fatıma Zehra Hanım'ın günümüze ulaşan eserlerinden ilki bir müzayede kataloğunda rastladığımız 1234/1818-19 senesine ait baklava şeklinde bir Hilye-i Şerife levhası diğeri ise istinsah etmiş olduğu İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde T936 envanter numaralı ve 1251/1836 tarihli Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin tercüme ettiği "Hz. Ali Divanı"dır. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834 tarihli bir belgede oğlu Müderris Osman Sa'ib'in tercüme ettiği bir tıp kitabını temize çektiği kaydı bulunmaktadır.

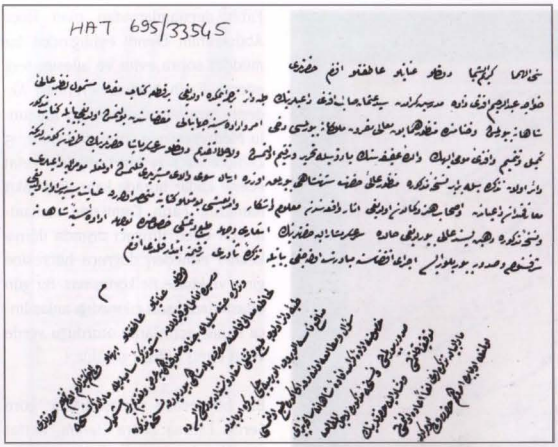

Hırka-i Şerif Şeyhi Osman Üveysi ketebeli Fatih Nişancı Mehmed Paşa Camii tamir kitabesi.

Birçok kaynakta genel olarak kadınlar ya da her hangi bir ilim, bilim ve sanatla uğraşan geçmişteki kadınlar hakkında isimlerinden ve sayılarından başka çok az bilgiye rastlanması alışıla gelmiş bir durumdur. Hayatlarını yazmak istediğinizde birkaç cümlelik bilgiye bile ulaşmak zordur. Fakat nadiren, birisi hakkında beklenmedik bir şekilde, farklı yer ve zamanlarda bilgi ve belgelerle karşılaşırsınız. İşte uzun müddettir farklı bir amaç ve konuyla ilgili olarak yazılmayı bekleyen bu çalışma, bulunan son değerli bilgilerle daha farklı bir boyuta taşınmıştır.

19. asır Osmanlısı diğer yüzyıllardan farklıdır. Hızla değişen imparatorluğun yeni yüzü devlet idaresinden, eğitim ve sağlığa birçok alanda yenilikleri beraberinde getirirken, sosyal hayat ve kadının sosyal hayattaki konumu da daha dışa dönük olmaya başlamıştır. Bu nedenledir ki bu asırda yaşamış kadın hattatların sayısı geçen asırlara kıyasla göreceli olarak artmıştır. Çalışmanın konusu olan Hattat Şerife Fatıma Zehra Hanım, II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid devrinde yaşamış olan bu kadınlardandır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in

Edirnekapı Şehitliği'ndeki hazirede bulunan Hırka-i Şerif Şeyhi hafidesi Şerife Fatma Hanım'a ait mezar taşı.

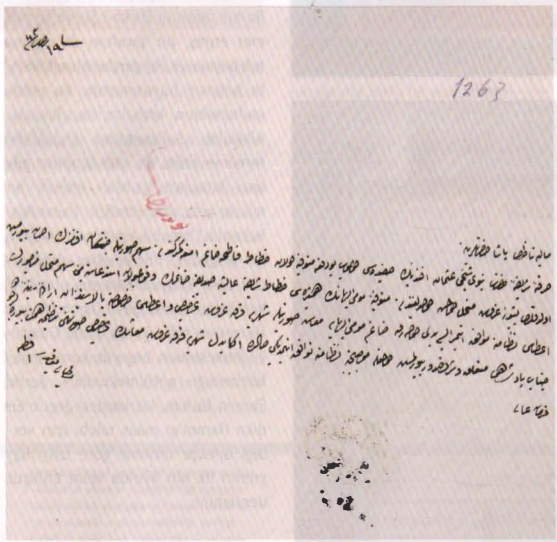
BOA, HAT. 695/33545 Osman Sa'ib'in Fransızcadan tercüme ettiği tıp kitabını annesinin temize çektiğine dair belgesi.

Hattat Şerife Fatıma Zehra Hanım'a dedesinden maaş tahsisi.

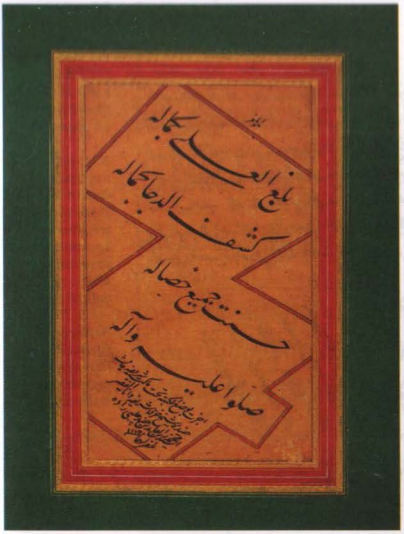
17. asırdan beri İstanbul'da bulunan ve günümüze ulaşan Veysel Karani'ye gönderdiği mübarek hırkasının şeyhlerinden Osman Üveysî'nin torunlarından biridir.[1]

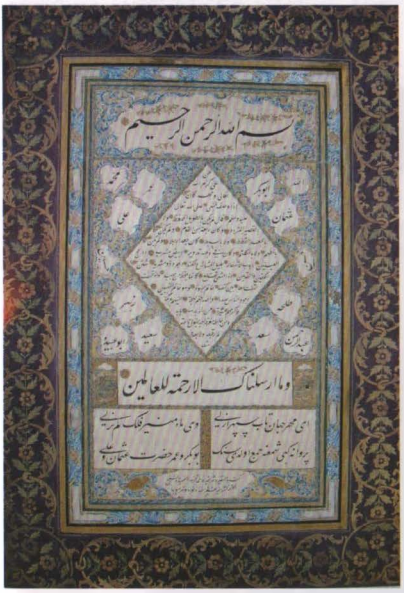
Tam adı Seyyid Osman Üveysî b. Seyyid Mehmed Said b. Osman olan zât-ı muhterem, Veysel Karani'nin kardeşinin soyundan gelmekte olup, Fatih, Nişancı Mehmed Paşa Camii imamlığı yapmış aynı zamanda devrin ileri gelen hattatlarından Dedezade Seyyid Mehmed Efendi'den (v. 4 C.evvel 1173 /24 Aralık 1759) ta'lik yazıyı meşk ederek hüsnühat icazetini almıştır. İmametin haricinde camiye yakın bir yerde ikamet edip sahip oldukları mübarek hırkayı ziyarete gelenlere göstermiştir.[2] 1766 büyük İstanbul depreminden sonra Sultan III. Mustafa'nın tamiratları arasında yer alan ve mihrabında uzun yıllar oturduğu Nişancı Camii'nin tamir kitabesini de güzel bir talikle Osman Efendi yazmıştır.

Şerife Fatıma Zehra Hanım bilgi ve belgelerden öğrenildiğine göre Osman Üveysî'nin kızından olan torunudur. Babası büyük bir ihtimalle müderrisin-i kiramdan Zihnizâde İbrahim Edhem Efendi'dir (v.1213/1798).[3] Bu bilgi eğer doğru ise Şerife Fatıma Zehra Hanım 1790'lı yıllarda dünyaya gelmiştir denilebilir. Ayrıca Edirnekapı Şehitliği'nde bulunan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer neslinden gelenlerin medfun olduğu hazirede Hırka-i Şerife şeyhlerinden ve soyundan olan zevât-ı kiramın da kabirleri mevcuttur.[4] Bunlar arasında 1253/1838 tarihinde vefat etmiş babası Külahizâde Tahir Efendi olan bir Şerife Fatıma Hanım'ın da kabri bulunmaktadır.[5] Lakin şâhidede kayıtlı vefat tarihi ile aşağıdaki belgede yer alan 1263/1847 olan vefat tarihi arasında on yıllık fark mevcuttur. Bu durum ise mezar taşının aidiyeti hakkında şüphe uyandırmaktadır.

Şerife Fatıma Zehra Hanım, 1216/1801-02 yılında, III. Selim devrinde girdiği imtihanı birincilikle kazanıp saray muallimi olan Muğlalı Hoca Abdurrahim Efendi ile evlendirilmiştir. Bu izdivaçtan müneccimbaşı Osman Saib Efendi (v. 1280/1864) dünyaya gelir. Osman Saib Efendi, tıp, astronomi, akli ilimler, felsefe, matematik ve din ilimlerini tahsil etmiş, Arapça, Farsça ve Fransızca gibi devrinin moda dillerini de iyi bilir biridir. Kendisi önce tıbbiyede muallim-i evvel, daha sonra da sarayda müneccimbaşılık yapmıştır.[6] Dedesinden sonra Hırka-i Şerife şeyhliği yapmış olan dayısı Seyyid Mehmed Said Efendi (v. 1272) vefat edince oğlu büyüyünceye

Hattat Şerife Fatıma Zehra Hanım'ın kız kardeşi Şerife Âişe Sıdıka Hanım'ın hüsnühat içazeti.

Hattat Şerife Fatıma Zehra Hanım'ın günümüze ulaşan Hilye-i Şerifesi.

kadar şeyh vekili olarak manevi bir görev de üstlenmiştir.[7] Telif ettiği eserlerin haricinde bazı Fransızca tıp kitaplarını Türkçeye tercüme etmiştir. Bunlardan bir tanesi 29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834 tarihinde Fatıma Zehra Hanım tarafından temize çekilerek sultanın huzuruna takdim olunmuş, basılması için izin talep edilmiştir.[8]

Fatih derslamlarından olan Hoca Alâeddin Efendi evliliğinden bir müddet sonra evini ve ailesini terk ederek Fatih Medreseleri'nden Akdeniz taraflarında bulunan Kurşunlu Medresesi'nde inzivaya çekilir. 15 Zilhicce 1252/23 Mart 1837'de vefat edene kadar burada kalır. Beş vakit namazını Fatih Camii'nde cemaatle eda eder; ihtiyacı dışında dünya kelamı etmeden doğruca hücresine girer ve kimse ile konuşmaz. Bir gün odasından dışarı çıkmadığı anlaşılınca kapısı açtırılarak oturduğu yerde vefat etmiş olduğu görülür.[9]

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Şerife Fatıma Zehra Hanım, hattat olan kız kardeşi Şerife Âişe Sıdıka ile bir taraftan Hırka-i Şerife'ye hizmet etmiş, bir taraftan da oğlunu tek başına ve zor şartlar altında adeta babasız büyütmüştür. Bu arada muhtemelen levhalar hazırlayarak, Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin tercüme ettiği *Hz. Ali Divanı*[10] gibi bazı kitapları istinsah ederek bir miktar gelir elde etmiştir. Fakat Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgedeki bilgiye göre eline geçen para kifayetsiz kalmış olmalı ki kendisine dedesi Şeyh Osman Üveys Hazretleri'nden kalan Emtia Gümrüğü hissesinden beş yüz kuruş maaş bağlandığı görülmektedir.[11] Şerife Fatıma Hanım, kız kardeşi Şerife Sıdıka Hanım'ın maaş talebi için verdiği dilekçe tarihine göre 1263/1847 yılının ilk altı ayında vefat etmiştir denilebilir.

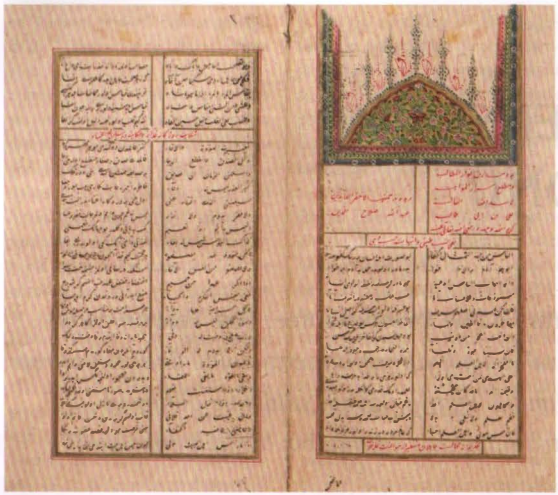
Şerife Fatıma Zehra Hanım'ın hangi hattattan ta'lik yazıyı meşk ettiği bilinmemekle beraber kendisi gibi hattat olan kız kardeşi Şerife Âişe Sıdıka Hanım, Küçük Çelebizade Şeyhülislam Mustafa Asım Efendi'nin torunu Şeyhülislam Zeynelabidin Efendi'den (1167/1749-1239/1823) ta'lik yazı meşk edip 1227/1813 yılında icazetini aldığına göre Fatıma Zehra Hanım'ın da aynı hocaya devam etmiş olması ihtimal dâhilindedir.[12]

Günümüze ulaşan eserlerinden ilki bir müzayede kataloğunda rastladığımız 1234/1818-19 senesine ait baklava şeklinde bir Hilye-i Şerife levhası,[13] diğeri ise istinsah etmiş olduğu İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde T936 envanter numaralı ve 1251/1836 tarihli Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin tercüme ettiği "Hz. Ali Divanı"dır.[14] Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834 tarihli bir belgede oğlu Müderris Osman Sa'ib'in tercüme ettiği bir tıp kitabını temize çektiği kaydı bulunmaktadır.[15] Ketebe kayıtlarında *"Ketebehu'l-faḳîre Şerîfe Fatımatü'z-Zehra el-ḥafîdetü li-Şeyhi'l-Hırkati'ş-Şerîfe ..."* şeklinde yazar.

Diğer yandan Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayınlanan *Resimli Ay* mecmuasında Mehmed Said adlı yazar tarafından neşrolunan "Kadın Hattatlarımız" adlı makalede, Sultan Abdülmecid devri kadın hattatlarından Hazine-i Şerif şeyhinin kızı olan ta'liknüvis Şerife Fatıma Zehra Hanım'dan ve bu hanımın devrinde yazısının güzelliğinden dolayı çok meşhur olmasından bahsedilir.[16] Fatıma Zehra Hanım'ın günümüze ulaşan yazılarına bakıldığında da elinin kuvvetli ve yazısının akıcı, düzgün olduğu görülmektedir. Özellikle Hilye-i Şerif'in kompozisyon tasarımı devrine göre ileridir. Raşid Halifelerin dışında cennetle müjdelenen on sahabenin isimleri de yazılmıştır. Hilyenin âyetten sonra alt kısmında ise pek âdet olmayan Türkçe olarak yazılmış iki beyit şiir yer almaktadır:

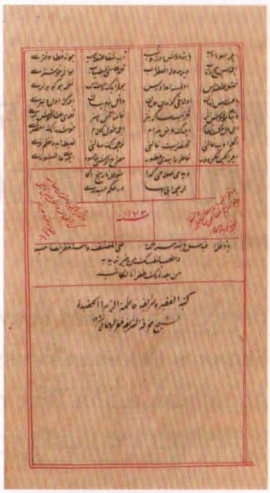
Ey mihr-i cihan-tâb-ı sipihr ezeli / V'ey mah-ı münîr-i ḫelek-i lemyezeli / Pervane gibi şem'ine cem' oldu senin / Bû Bekr ü Ömer Hazret-i Osman ve Ali

Bu metin Osmanlı ta'lik mektebinin kurucusu kabul edilen Mehmed Yesarî'nin (v.1798) mevcut olan tek hilyesinde yer almaktadır.[17] Şiirde yer alan kelimelerin aynı tarz ve düzende yazılmış olmaları Şerife Fatıma Hanım'ın bu hilyeyi gördüğü ve M. Esad Yesarî'yi örnek alarak taklide çalıştığı fikrini vermektedir.[18] Harflerin anatomisi yerli yerindedir. İstinsah ettiği *Hz. Ali Divanı* tercümesi de onun kitap istinsahı hususunda tecrübeli olduğunu, aynı zamanda iyi

Hattat Şerife Fatıma Zehra Hanım'ın istinsah ettiği Salâhaddin Uşşâkî'nin tercümesi olan *Hz. Ali Divanı*'nın serlevhası.

İÜ, Nadir Eserler Ktp T936.

Hattat Şerife Fatıma Zehra Hanım' istinsah ettiği Salâhaddin Uşşâkî'nin tercümesi olan *Hz. Ali Divanı*'nın ketebe sayfası.

İÜ, Nadir Eserler Ktp. T936.

bir eğitim almış olmasının yanı sıra dile hâkimiyetinin ve ilgi alanlarının zenginliğine de işaret etmektedir. Başlıkların kırmızı mürekkeple yazılması, sadece bu nüshada müstensih ve istinsah tarihinin bulunması, müellifin kendine dua istemesinin akabinde kâtibeye de dua istemesi bu düşünceyi teyit etmektedir.

Bütün bu bilgi ve belgelerden, dedesi gibi ta'lik yazı yazmış olan 50-55 yıllık ömründe Şerife Fatıma Zehra Hanım'ın yaşadığı devirde sanatıyla ve yazısının güzelliğiyle isim yapmış, herkes tarafından bilinen belki gıpta edilen iyi bir hattat olduğu sonucu ortaya çıkabilir. Soylu ve ilmiye sınıfından bir aileye mensup olduğundan iyi bir eğitim de almıştır; ta'lik yazı yazması ve kitap istinsah etmesi bunun kanıtıdır. Fakat hayatı oldukça çileli ve dramatiktir. Öncelikle küçük yaşta babasını kaybetmiş ve dedesi tarafından himaye edilerek büyütülmüştür. Başlangıçta iyi bir evlilik yapmış olduğu düşünülse de kısa süre sonra eşinin evini, çoluğunu çocuğunu terk edip münzevi ve meczup bir hayat sürmeye başlaması Şerife Fatıma Zehra Hanım'ı hayat karşısında zorlu bir mücadeleye sokmuştur. Buna benzer dramlar aynı dönemde sanat ve edebiyat alanında kendini ispat etmiş kadınlarda da görülmektedir. Ama her türlü zorluğa göğüs germiş ve oğlu müderris ve müneccimbaşı olan Osman Saib Bey'i çok iyi yetiştirmiştir. Kim bilir zamanla daha nice kadın hattatlar ve sanatçılar hakkında böylesine nice ilgi çekici bilgiler ve hayat hikâyeleri ortaya çıkacaktır.

YRD. DOÇ. DR. HİLAL KAZAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, İLAHİYAT FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karanî ve Üveysîlik*, İstanbul, 1982; Abidin Sönmez, *Veysel Karanî ve Hırka-i Şerîf*, İstanbul, 2005. Malum olduğu üzere Hz. Peygamber'in biri Topkapı Sarayı'nda Kutsal Emanetler bölümünde diğeri Veysel Karani'ye gönderilmiş olup Hırka-i Şerif Camii'nde olmak üzere iki mübarek hırkası günümüze ulaşmış olup her ikisi de İstanbul'da muhafaza edilmektedir.

2 Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin, Tuhfe-i Hattatîn, İstanbul, 1928, 684-685.

3 Kısmet-i Askeriyye Defterleri 719/44. Konu hakkında belge ve bilgilerle beni destekleyen Talip Mert Hoca'ya şükranlarımı arz ederim.

4 Hazire, Edirnekapı Şehitliği'nin Rami Caddesi'nde olup Edirnekapı'ya giderken yol üstünde bulunan küçük mescidin cadde tarafında solunda kalmaktadır.

5 *"Hüve'l-Bâkî / Külâhizâde Tahir Efendi merhumun / Kerimesi ve Hırka-i Şerîfe / Şeyhi hâfidesi merhume / ve maşţurun lehâ Şerîfe / Fatıma Hanım'ın / Rûhi'çün el-Fâtiha / Sene 1253"*

6 Salim Aydüz, "Osman Saib Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II, 415, İstanbul, 1999

7 BOA, HH, İ. 19/26

8 BOA, Hatt-ı Hümayun, 695/33545: "Müderrisin-i Kiramdan Osman Saib Efendi'nin terceme edip, validesinin yazısıyle tebyiz ettirdiği nüshanın huzura takdim olunduğu ve Matbaa-i Amire'de tab'ına müsade olunması hakkında. Bu bilgi sadece belgede yazılı olduğundan gerek sayfa sayısı gerekse yazısı hakkında bir fikir beyan etmek mümkün değildir."

9 Ahmed Lütfi Tarihi, V. Cild, 22-23, Dersaadet 1302.

10 Ali Öztürk, Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî'nin *Hz. Ali Divanı* tercümesi, Ankara 2013. Eser İÜ Nadir Eserler Ktp. T.Y. 936'dadır. Hz. Ali'nin söylediği şiirler daha sonraki asırlarda bir divanda toplanarak kitap haline getirilmiştir. Bu kitap Müstakimzade Süleyman Sa'deddin, Şemseddin Sami gibi bazı tanınmış kişiler tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bunlar içinde en erken olanı 1705 yılında Uşşâki Tarikatı kurucularından Cemaleddin Uşşâki'nin hemdamadı hem de kendinden sonra gelen post-nişini olan Abdullah Salahaddin-i Uşşâki tarafından tercüme edilenidir. Ülkemizde çeşitliyazma kütüphanelerinde 7 adet nüshası bulunmaktadır.

11 BOA, A.MKT. 88/19 "Buyuruldu 19 Receb 1263(3 Temmuz 1847) "Maliye Nazırı Paşa Hazretlerine Hırka-i Şerife-i Hazret-i Nebevî Şeyhi Osman Efendi'nin hafidesi olupbu defa müteveffiye olan Hattat Fatıma Hanım emlâ gönrüğünden sehm suretiyle Cennet-mekân Efendimiz'in ihsan buyurmuş oldukları beş yüz guruş münhal olmuş olduğundan müteveffâ-i mümâ ileyhânın hemşiresi hattat Şerife Aişe Sıddıka Hanım'ın vukû' bulan istidâsına mebni sehm-i münhal-i mezbûrun i'tâsı nizamına muvâfık etmez ise bedeli olarak hanım-ı mümâ ileyhâya maaş suretiyleşehri kırk guruş tahsis ve i'tâsı hususuna bi'l-istizan irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhi müteallik şeref-sudûr buyurulmuş olmağla mucebince nizamına tevâfuk etmediği haldeana bedel şehri kırkguruşmaaşın tahsis suretini tanzimehimmet buyurulalardeyou ferman-ı âlî."

12 Hilal Kazan, "Dünden Bugüne Hanım Hattatlar", İstanbul 2010. Antik AŞ. 110. *Müzayede Kataloğu* 103, İstanbul 2001.

13 Hz. Peygamber'in sahip olduğu maddi ve manevi özellikleri anlatan bu ibare Hz. Ali tarafından rivayetedilmiştir. İlk kezOsmanlı'nın ekol sahibi hattatlarından HafızOsman (614 / 1698) tarafından levha şeklinde tertip edilmiştir.

14 Ali Öztürk, A.g.e.

15 Bkz. Dipnot 6

16 Mehmed Sıdkî, "Kadın Hattatlarımız", *Resimli Ay*, c. III, 33/9 İstanbul 1936, 11-13.

17 Hüseyin Gündüz, "Hilye Levhalarında Kullanılan Yazı Çeşitleri" *Hilye-i Şerîfe: Hz. Muhammed'in Özellikleri*, İstanbul 2011, 56-68.

18 Uğur Derman, "Hilye", *TDV*, c. 18, 1-10.

PAMUK PRENSESİN MUTSUZ SONU

NAZAN MAKSUDYAN

Geçtiğimiz yıl "Les Souvenirs d'Une Désenchantée: Être Femme dans l'Empire Ottoman Finissant" *başlığıyla yayınlanan Saibe Örs'ün hatıratı Abdülhamid, Jön Türk rejimi, I. Dünya Savaşı yılları ve dönemin ayrıcalıklı sınıflarının yaşamına dair önemli bir tanıklık sunuyor.*

Saibe Örs, Büyükada'da babası Zeki Paşa'nın konağının bahçesinde, 1916-1917.

Osmanlı sosyal ve kültürel tarihçilerinin en çok yakındıkları sorunlardan bir tanesi de "ezilmiş ve aşağılanmış" gruplar hakkında yeterince birincil kaynaklara ulaşamamaktır. Devlet için tutulan kayıtlarda, dolayısıyla resmi arşivlerde, elbette kadınlar, çocuklar, köleler, göçmenler, suçlular kısmen görünür olurlar. Öte yandan, bu bireylerin kendi seslerini kendi ağızlarından duymamıza yarayacak kaynaklar son derece nadirdir. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in saltanatı, Jön Türk rejimi ve I. Dünya Savaşı yılları üzerine bir kadının ağzından yazılmış bir hatıratın her şeyden önce tarihsel bir kaynak olarak son derece değerli olduğunun altını çizmek isterim.

1885 yılında doğan Saibe neredeyse bütün hayatını İstanbul'da geçiriyor. Anne tarafından dedesi, II. Abdülhamid'in meşhur Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa olduğu için, çocukluğunun büyük kısmını geçirdiği dede evinde dönemin ayrıcalıklı sınıflarının yaşamına dair önemli bir tanıklık sunuyor. Ramazan nasıl yaşanırdı (s. 48-50), odalıkların, hanımlar ve efendiler arasına sıkışmış, ev içindeki yeri neydi (ilk bölüme yayılan detaylı Dilara hikâyesi, s. 1-104), yazlık aktiviteler nelerdi (Yakacık ve üzüm bağları, s. 45-47), kadınlar hane halkı üzerinde ne kadar iktidar sahibiydi gibi özellikle kadınların yaşamını ilgilendiren konular hakkında anlatı çok zengin...

Aile saraya oldukça yakın bir hayat sürdüğü için kitapta sultanın kendisi başta olmak üzere yönetici sınıfın hayatına dair de ipuçları bulmak mümkün. Örneğin, Saibe henüz altı yaşındayken bir bayram günü sultanın huzuruna çıkışına dair sayfalar oldukça ilginç. Kendi ailesiyle ilgili hiç çekinmeden "Hasan Hüsnü Paşa'nın yalısında açgözlülük, haset ve bencillik hüküm sürerdi. Menfaatçilik gütmeyen sevgi, acıma, iyilikseverlik gibi duygular ya bilinmiyordu ya da saklanmışlardı. Bu ailenin üyelerinin, özellikle de Hamide Hanım'ın [Saibe'nin annesi] ayırt edici özelliği olan kalp kuruluğu kesinlikle istisnai değildi," (s. 29) diye yazan Örs, Osmanlı hanedanının en despot sultanlarından birinden söz ederken şefkat ve sempatiden bahsedebiliyor (s. 55-57). İlerleyen sayfalarda, hafiyeler ve jurnaller üzerinden sultanın hastalık derecesinde takıntılı olduğundan bahsetse de çocukluk anılarında belki de en sevimli figürlerden biri II. Abdülhamid!

Bu bağlamda kitabın genel duygusal tonuna değinmekte fayda var. Kitabın adının Pierre Loti'nin meşhur romanına referansla "mutsuz

bir kadının anıları" olması tesadüf değil.** Gerçekten de hatırat baştan sona hayal kırıklığı, hüzün ve tatminsizlik dolu. Annesi tarafından sevilmeyen bir çocuk kendi iradesi dışında babasının evine yollanıyor. Hamide Hanım'ı hiç sevmemiş babası Zeki Paşa, kızına da bir gün olsun sevgi göstermiyor, gülmüyor, sarılmıyor, öpmüyor. Üstelik de cimri bir adam, Saibe dedesinin evinde gördüğü zenginlik ve cömertlikten de mahrum kalıyor. Üvey annesi Adviye Hanım'ın da masallardaki üvey anneden farkı yok. Eski evinden gelen güzel kıyafetleri kızcağıza giydirmediği gibi, çirkin görünmesi için elinden geleni yapıyor. Çeyizine en ucuz en kalitesiz şeyleri koyuyor, vs... Okur, şu kız evlense de kurtulsa artık diye beklenti içine girmişken, karşımıza hilkat garibesi ve yalancı bir damat, Hasan Rıza Bey çıkıyor. Evlilik de işe yaramadı, belki annelik Saibe'yi mutlu eder diye umarken, hamile olduğunu öğrendiği ve doğum yaptığı anlara dair sayfalar (s. 161, 173) içerdikleri katılık, duygusuzluk ve sevgisizlikle gerçek anlamda şok yaratıyor. Bir noktada mutlu sonla biteceğine inandığımız pamuk prenses hikâyesi, oraya hiç ulaşamadığı gibi, aksine başkahramanını da kalpsiz bir karaktere dönüştürüyor.

Örs'ün anılarında baştan sona kendini kurban olarak tanımlamaktan vazgeçmeyen, dolayısıyla başına gelenlerin ve eylemlerinin kesinlikle sorumluluğunu almayan bir eksik birey görüyoruz. Bu bağlamda, farklı bir hatırat türüyle karşı karşıyayız. Zira, yazarının en ufak bir kendini övme kaygısı yok. Aksine, henüz solgun ama pembe yanaklı, uzun saçlı, güzel küçük bir kızken bile herhangi bir şeyi 'istiyorum' diyemediğinden, iradesini baskılayan güçlü bir cüret edememe duygusu taşıdığından yakınıyor (s. 52). İlk mürebbiyesi Matmazel Gauchat'ya göre "fazla itaatkar bir çocuk, irade sahibi değil, ona istediğinizi yaptırabilirsiniz.." (s. 65).

Dolayısıyla, Saibe kadersizliğinin müsebbibi olarak, ilk sayfadan son sayfaya, dışsal faktörleri, ailesini, İslami toplumsallık biçimlerini, erkek egemen kuralları ve hatta tek tek hayatına giren bireyleri suçluyor. Öte yandan, okurun kolayca dikkatini çeken ayrıcalıklı hayatının toplumun geneline kıyasla ne büyük lütuflar (zenginlik, bolluk, yalılarda yaşamak, imrenilecek kalitede eğitim, okur-yazarlık vb.) içerdiğini bir an bile durup sorgulamıyor. Hamide Hanım gibi güçlü ve kendi hayatının dizginlerini kimseye kaptırmayan bir anne karakteri tasvir edebilmesine karşın, kadınların Osmanlı toplumundaki eylemliliğini (*agency*) teslim etmemesi feminist tarihçiler için hayal kırıcı. Özellikle de direniş ihtimalinin her yerde olduğunu göstermeye çabaladığımız düşünülürse...

* Yazar 1898'de asker kocası Almanya'ya eğitime giderken on beş yaşında olduğunu belirtiyor (s. 163). Dolayısıyla doğum tarihinde ufak bir tereddüt olduğunu belirtmekte fayda var.

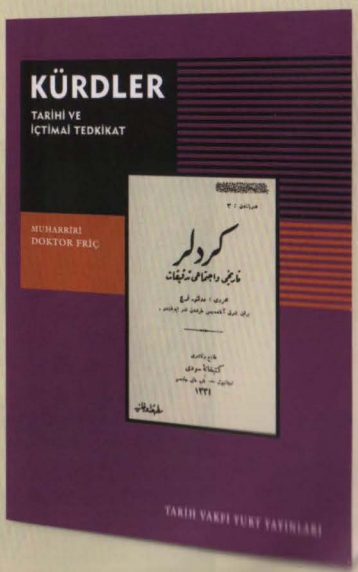
** Pierre Loti, *Les Désenchantées — Roman des harems Turcs contemporains*, 1906.

KÜRDLER

TARİHİ VE İÇTİMAİ TEDKİKAT

1918'de devletin Kürtlerle ilgili ilk yayını olarak Osmanlı Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi (Osmanlı Göçmen İşleri Genel Müdürlüğü) tarafından yayınlanan *Kürdler: Tarihî ve İçtimaî Tedkikat* adlı kitapta yazar Doktor Friç, Almanca'dan Türkçe'ye çeviren ise Habil Adem olarak görünüyordu. Daha sonraki incelemeler kitabın yazar ve çevirmeninin gerçek adı Naci İsmail (Pelister) olan Osmanlı Milli Emniyet görevlisi, Arnavut kökenli bir ittihatçı olduğunu göstermiştir. Kürtlerin tarihinin çok daha ötesinde, yazıldığı dönemin düşünsel yapısına dair ipuçları sunan kitabın Türkçeleştirilmiş bu ilk baskısı, Suavi Aydın ve İsmail Beşikçi'nin değerlendirme yazılarıyla okura sunuluyor.

"Bu kitabı önemli kılan, kitapta bir Alman'ın yazdığı iddia edilen politik tespitlerin 'bilimsel' gerçekler diye sunulması ve bunların da İttihatçıların -ve ileride Cumhuriyet resmî ideolojisinin- temel çerçevesini oluşturmasıdır."

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

17. YÜZYIL AVRUPA RESMİNDE İŞLER: HUKUK VE MALİYE

Hollanda resminin en ünlü sanatçı ailelerinden birinin genç üyesi olan Pieter Brueghel (1564-1638), babasının ve annesinin ölümü üzerine kardeşleriyle dönemin önemli minyatürcülerinden biri olan büyükanneleri Mayken Verhulst'un yanına taşınır ve ilk sanat eğitimini ondan alır. Genç Brueghel bir süre sonra babasının Anvers'teki büyük atölyesini idare etmeye başlar. Brueghel'in kendi resimlerinden, bir köy avukatının ofisini betimlediği Köy Avukatının Bürosu *resmi günlük hayat resimlerinin en iyi örneklerinden biridir.*

Gündelik hayata dair betimlemelerin âdeta cenneti gibi görünen Kuzey Avrupa resminde popüler konulardan biri de meslek erbaplarına ait olanlardır. 17. yüzyılda Hollanda'da en küçük köyde bile resim siparişi alan çerçeveci ve baskı atölyesi sayısının kasap dükkânlarının sayısından fazla olduğu bilinir. Bu atölyeler ağırlıklı olarak siparişlere cevap verir, aynı zamanda sıradan insanlara tanıdık gelebilecek manzara, natürmort ya da kendi hayatlarıyla bağ kurabilecekleri konularda hazırlanmış küçük boyutlu yağlıboyalar ya da daha ağırlıklı olarak gravür baskıları da hazırda tutarlardı. Âdeta bugünün posterleri diyebileceğimiz bu resimlerin üreticilerinin sayısı da hayli fazla olduğundan rekabet ortamında fiyatlar epeyce uygundur. Buna bağlı olarak da (bu dizinin daha önceki yazılarında da belirtildiği gibi) tipik bir Hollanda orta sınıf evinde, duvarlarda birden fazla sayıda yağlıboya tablo ya da gravür baskı asılıdır. Bunlar iç mekânların vazgeçilmez dekoratif öğeleridir. Aynı gelenek meslek sahiplerinin çalışma mekânları için de geçerlidir. Bu türden betimlemelerin çoğu zaman arkasında iletilmeye çalışılan bazı dini ve dolayısıyla ahlaki öğütler olsa da pek çoğunun bir tür reklam aracı olarak sipariş edildiğini tahmin etmek zor değildir.

Genç Pieter Brueghel'in (1564-1638), bir köy avukatının ofisini betimlediği *Köy Avukatının Bürosu* resmi de bunlara en iyi örneklerden biridir.

Pieter Brueghel (Genç), *Köy Avukatının Bürosu*, 1626.

Ahşap panel üzerine yağlıboya, 75 x 121 cm. University of Southern California, FisherMuseum of Art (The Armand Hammer Collection), California

Sanatçının bu kompozisyonun, daha küçük boyutlarda da olmak üzere (55 x 87 cm) on dokuz adedi imzalı ve tarihli, yirmi beş farklı versiyonunu yaptığı bilinir. Otuz beş kadar kopya da tartışmalıdır. Brueghel her bir resimde özellikle renk kullanımında değişiklikler yapmıştır. Fisher Museum of Art Koleksiyonu'nda bulunan örnekte, kompozisyonun sağında, üzeri evrakla dolu masasında oturan ve henüz açmış olduğu çantasından çıkardığı bir belgeyi incelemekte olan, kulağının arkasına bir kalem sıkıştırmış avukat gösterilmiştir. Yanındakilerden biri muhtemelen yardımcısı, diğeriyse incelemekte olduğu evrakın sahibi olan müşterisidir. Sahnede solda, giriş kapısının yanındaki masada oturan beyaz yakalı, siyah giysili olan figürse evrak tasnifi yapan ve bunları kayıt altına alan başka bir yardımcı olmalıdır. Bu figür, ofisin içindeki kalabalık ve onların yaratmış olabileceği kargaşa ve gürültüden pek etkilenmiş görünmeksizin tüm dikkatini işine vermiş gibidir. Masasının arkasında asılı ve ağızları bağlı torbaların içi evrak dolu olmalıdır. Evrakın bir kısmı da iplerle bağlanarak ahşap raf üzerine yığılmıştır. Bunlar muhtemelen bitmiş davaların belgeleri ya da kanunlardır. Sahnenin ortasında, bir müşteri kalabalığı görülür. Bunların bazısı şapkalarını çıkarmış, saygılı bir biçimde avukata dertlerini anlatmak üzere sıralarını beklemektedir. Bu grubun en önündeki iki adamdan birinin elinde irice bir üzüm salkımı, diğerindeyse ölü bir kümes hayvanı vardır. Bu ikisinin arkasındaysa sepetinden çıkardığı yumurtaları sıradaki adama vermeye çalışan bir kadın görülür. Ayrıca kadının hemen önünde içi muhtemelen yiyecek dolu başka bir sepet vardır. Kadın büyük sepetin içinden başka şeyleri de çıkaracağa benzer. Bütün bu görüntüler açıkça şunu göstermektedir ki, avukatın hizmetinden yararlananlar ücreti doğrudan parayla değil, büyük olasılıkla ekonomik durumlarına ve ellerindeki ürünlere göre farklı şekillerde ödeyecektir. Kompozisyonun sol alt köşesindeyse yerde yığın halinde duran belgeler vardır. Belli ki bu avukatın işi oldukça yoğundur ve bürosu da bir o kadar düzensiz görünmektedir. Büro içindeki müşteri kalabalığının ağırlıklı olarak köylüler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kaba saba botları, kat kat giysileri, dizlerini açıkta bırakan kısa pantolonları ve tozlukları, şapkaları, ellerindeki sopaları, sepetleri ve daha da önemlisi jest ve mimikleriyle bu sınıfı tanımak kolaydır. Ayrıca birkaçının yelek ve gömleklerinde açıkça görülen yamalar, gelir durumlarının pek de parlak olmadığının başlıca göstergesidir. Genç Pieter'a atfedilen ve çok başarılı bulunan bu orijinal kompozisyonun versiyonları çoğu zaman farklı isimlerle kayıt altına alınmıştır: *Köy Avukatı*, *Vergi Memurunun Ofisi*, *Vergi Ödemesi*, *Zor İşlerin Avukatı*, *Noter Bürosu* gibi. Bunlardan en uygunu *Köy Avukatının Bürosu* olmalı, çünkü masa başındaki figür, avukatların giydiği siyah bir keple gösterilmiştir. Ayrıca tomar hâlindeki ve torbalardaki kâğıtlar da muhtemelen kanuni kararlar olmalıdır. Burada görülen yiyecek getirmiş köylüler de avukatın verdiği hizmetin

Job Adriaensz Berckheyde, *Noter*, 1672, tuval üzerine yağlıboya, 79 x 62 cm. Özel koleksiyon.

Kent görüntüleri, kilise iç mekânları ve manzara konularında olduğu kadar günlük hayat betimlemelerinde de çağının önde gelen sanatçılarından biri olan Job Adriaensz Berckheyde (1630-1693), özellikle çalışan insanları kendi mekânlarında göstermiş olduğu kompozisyonlarıyla da ünlüdür. Son derece düzenli bir odada yazı tezgâhının başındaki noter, bir müşteriye gerekli kâğıtları verirken, müşterinin de ödeme yapmak üzere kesesini açtığı görülen resimde, noterin yanında duran ve muzip bir şekilde olayı izleyen çocuğun varlığı açık değildir. Olasılıkla noterin bürosunda getir götür işlerine bakan bu çocuk müşterinin kılık kıyafeti ve acemice hareketleriyle eğleniyor gibidir. Genç Brueghel'in *Köy Avukatının Bürosu* adlı resmiyle karşılaştırıldığında oradaki köy avukatının ofisinde olmayan bir intizam bu odada görülür. Ayrıca noterin, diğer resimdeki avukata göre daha pahalı ve iyi bir kumaştan yapıldığı anlaşılan giysisi ve şapkası dikkat çekicidir. Buradaki müşterininse kentli olduğunu, düğmeli uzun ceketi ve geniş kenarlı şapkasından anlamak mümkündür. Ancak sarsak hâli ve tozlu ayakkabıları alt gelir grubunu aidiyetinin de göstergesidir. Noterin üzerinde oturduğu, yer döşemesinden gelecek soğuğu engellemek üzere yapılmış olan ahşap platformun üzerinde "HiobBerckheyde 1672" şeklinde imza ve tarih görülmektedir.

bedelini muhtemelen bu şekilde bir takasla ödeyecektir; çünkü vergi de bu türden yiyeceklerle değil, tahılla ödenmektedir.

Hollanda resminin en ünlü sanatçı ailelerinden birinin genç üyesi olan Pieter, önce babasının, kısa süre sonra da annesinin ölümü üzerine kardeşleriyle birlikte dönemin önemli minyatürcülerinden biri olan büyükanneleri MaykenVerhulst'un yanına taşınır ve ilk sanat eğitimini ondan alır. Genç Brueghel bir süre sonra babasının Anvers'teki büyük atölyesini idare etmeye başlar ve çoğunlukla da onun resimlerinin daha ucuz kopyalarını yaparak hem iç hem de dış pazarda satar. Uzmanlar bu kopyaların babasının resimlerindeki incelik ve samimiyetten yoksun olduğu görüşünü paylaşır.

Marinus van Reymerswaele, Vergi Toplama, 1540. Meşe panel üzerine yağlıboya, 92x74 cm, National Gallery, Londra.

Anvers loncasına kayıtlı bir cam boyama ustası olan Marinusvan Reymerswaele (1490- 1567), o dönemde kentin tartışmasız en önemli sanatçısı Quentin Massys'in izinden giderek sarraf, tefeci ve vergi toplayıcılarını resmetmiş, ancak daha çok hicve dayalı ve karikatürize edilmiş kompozisyonlar yaratmıştır. Küçük farklılıklarla ve neredeyse grotesk figürlerle birden çok kez resmettiği bu konuda, kayıtlara geçmiş otuzdan fazla tablo vardır. Bunların bir kısmı sanatçıdan sonra, onunkilerin kopyaları olarak yapılmıştır. Bilinen en önemli versiyonlar Londra National Galley, Paris Louvre, Anvers Koninklijk Museumvoor Schone Kunsten ve St. Petersburg The State Hermitage Museum ve Varşova State Gallery'de bulunur. Paris ve Londra versiyonları neredeyse aynıdır ve Louvre'daki resim diğerinden daha önce yapılmıştır. Diğerleri de aynı kurgu içindedir ama kıyafetler, özellikle şapkalar, takılar ve jestler bakımından ayrıntıda bazı farlılıklar gösterir.[3] Bütün bu versiyonlarda değişmeyen tek şey ciddiyetle kayıt yapan yaşlı memur ve onun yanında bulunun müstehzi bakışlı, daha genç olan adamdır. Bu yüzyılda Hollanda ekonomisi, vergi örgütlenmesi ve sosyal çeşitliliği düşünüldüğünde bu mesleklerin önemli olduğunu kabul etmek gerekir. Vergi toplayıcılar resmi görevliler olduğu gibi aynı zamanda topladıkları vergilerin cirosu üzerinden yüzde alarak geçimlerini sağlayan lisanslı ama bağımsız kişiler de olabiliyordu.[4] Bu yüzden de vergi mükelleflerinden en küçük kuruşa kadar tahsilât yapmaya çalışmış olmaları ve bu yüzden de pek sevilmedikleri bilinir.[5] Şarap, bira, balık, et, kumaş, tuz, kökboyası gibi vergiye tabi ürünlerin listesini yapmakta olan soldaki yaşlı adamın arkasındaki ahşap dolap üzerinde resmi evrakların saklandığı oval bir kutu görülür. Bunun dışında dürülmüş ve bağlanmış, yani bir anlamda miadını doldurmuş belgeler de bu dolap üzerindedir. Oval kutu üzerindeyse arasına kâğıtlar sıkıştırılmış bir kütük defteri ve içinde kum bulunan ahşap bir silindirik kap vardır. Muhtemelen bunun içindeki kum, mürekkeple yazılan yazıları kurutmak için kullanılan bir tür rıhtır. Dolabın sağ köşesindeyse sönmüş bir mumla şamdan ve mum söndürmeye yarayan bir makas görülür. Bilindiği gibi sönmüş mum doğrudan, hayatın geçiciliğine dair ahlaki bir referanstır. Her iki figürün de giydiği şapkalar, 15. yüzyılın ikinci yarısında daha çok kadınlar arasında yaygın olan bir modanın örnekleridir.[6] Yaşlı adamın büyük bir ciddiyetle kaydetmeye çalıştığı vergiye tabi ürünler listesi hemen hemen tüm versiyonlarda aynı içeriktedir. Bu liste sanatçının yaşadığı Reymerswaele kentindeki ekonomik faaliyetlere dair pek çok referans içerir. Sol alt köşede bir kalem kılıfı ve mürekkep hokkası görülür. Masanın üzerindeki paraların daha çok fakirlerin kullandığı madeni paralar olduğu (zenginler genellikle daha büyük boyutta ve altın sikke kullanıyor), dolayısıyla da bu vergi memurlarının daha çok fakirlerden vergi toplayanlar olduğunu varsaymak yanlış olmaz. Burada görünen sağdaki grotesk figürünse doğrudan doğruya tamahkârlıkla ilişkilendirilmesi genellikle kabul görür.[7] Bunun en önemli göstergesi ise her iki figürün de yırtıklarındaki kürkler ve gösterişli şapkalardır.

KAYNAKLAR

Ackroyd, P. ; Billinge, R. ; Campbell, L. ; Kirby, J., "The 'TwoTax-Gatherers' byMarinusvanReymerswale: OriginalandReplica", *National Gallery Technical Bulletin*, Vol 24, s.50-63. http://www. nationalgallery. org. uk/technical-bulletin/ackroyd_billinge_campbell_kirby2003

North, Michael, *Hollanda Altın Çağı'nda Sanat ve Ticaret*, (Çev. Taciser Ulaş Belge), İletişim Yayınları, 2014, İstanbul.

Artun, Ali, *Modernliğin Sınırında Sanat- Eleştiri. Özerklik. Siyaset. Üç Konuşma*. MÜGSF, 2006, İstanbul.

DİPNOTLAR

1 Ali Artun 2006 yılında MSGSÜ'nde yaptığı bir konuşmasında, 17. yüzyılda Hollanda'nın altın çağı hakkında şu bilgiyi veriyor: "Yılda yetmiş bin resim satılıyor, iki milyon nüfuslu bir yerde. 1600'lerde yedi yüz elli sanatçı var. Yani iki bin altı yüz kişiye bir sanatçı düşüyor. " (Modernliğin Sınırında, Sanat-Eleştiri, Özerklik, Siyaset, II-Sanat ve Özerklik, http://www. aliartun. com/content/detail/26)

2 Ortamın çok daha duzenli gösterikliği, başka sanatçılara ait örnekler de vardır. Buradaki düzensizliği Brueghel'in köy ve köylülere ait sarsaklığı yansıtma isteği olarak anlamak yanlış olmaz.

3 Bazılarında figürlere farklı bir dönem ve moda ürünü olan şapkalar giydirilmiş, yaşlı adama birkaç farklı türde yüzük takılmış, belge kutuları farklı gösterilmiştir. Birkaçındaysa yaşlı adam gözlüklü olarak betimlenmiştir.

4 Bu kompozisyonun Varşova'da bulunan versiyonunda yaşlı adamın parmağındaki yüzük üzerinde Reymerswaele kentinin arması açık şekilde görülür ki bu da bir belediye resmi görevlisi olduğunun işaretidir.

5 Ortaçağdan beri halk arasında popüler olan bir dörtlüğe göre: "Tefeci, sarraf, değirmenci ve vergi toplayıcısı, Lucifer'in (şeytan) dört habercisidir. "

6 Resimdeki yaşlı adamın şapkası Yaşlı PieterBrueghel'in British Museum'da bulunan, *Yedi Ölümcül Günah* çizimlerinden "Tamah"taki kadının şapkasıyla aynı formdadır. Ayrıca sanatçının ve Museo Nacional del Prado'da bulunan *Sarraf ve Karısı* resmindeki genç sarraf da aynı şapkadan giymektedir.

7 Bu figürün el hareketi de 1539'da Marinusvan Reymerswaele tarafından yapılmış olan ve Museo Nacional del Prado'da bulunan *Sarraf ve Karısı* resmindeki kadının el hareketiyle aynıdır. Ayrıca uzmanlar bu resimdeki sarrafın, *Vergi Toplayıcıları*'daki yaşlı adamın gençlik haline tıpa tıp benzediği yönünde hemfikirdir.

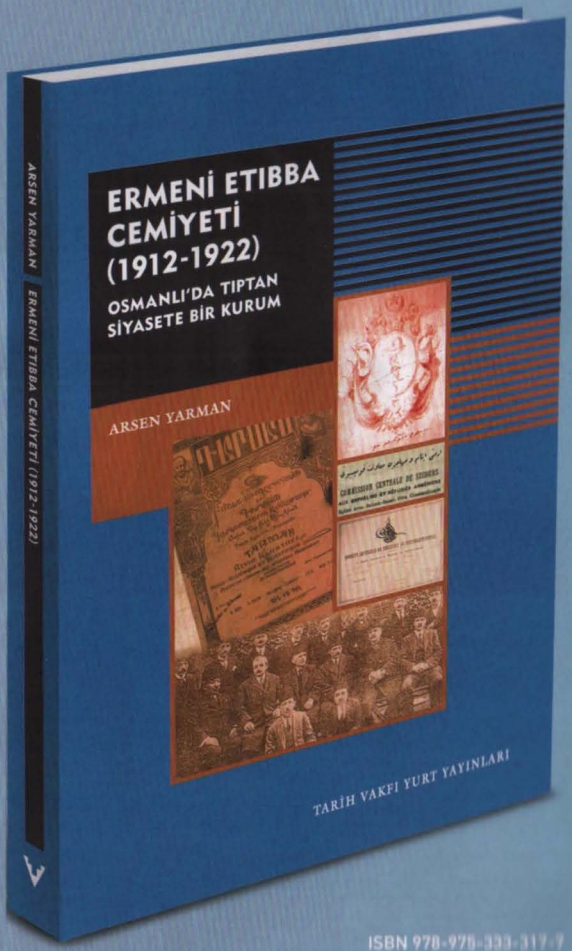
ERMENİ ETIBBA CEMİYETİ (1912-1922)

OSMANLI'DA TIPTAN SİYASETE BİR KURUM

20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentini saran büyük özgürleşme ümidi birkaç yıl içinde Balkan ve I. Dünya savaşlarıyla yerle bir olmuştu. 1908 yılında bu özgürlük ümidini sahiplenen Ermeni toplumu 1909-1915 yılları arasında esen güçlü ve yok edici fırtınayı önceden hissedebilir miydi?

1915 yılında İstanbul'da bir avuç Ermeni doktor, fırtınanın tam ortasında hem mesleklerini yapmaya hem de savaşın ve tehcirin yaralarını sarmaya çalışıyordu. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye başkan ve üye olan, Mekteb-i Tıbbiye'de ders veren, Hilal-i Ahmer ve Kızılhaç cemiyetlerinde görev alan, Balkan ve I. Dünya savaşlarında Osmanlı ordusunda hizmet veren bu doktorlar en elverişsiz koşullarda bile mesleki ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmişlerdir.

1912'de kurulan ve on yıl boyunca hizmet veren Ermeni Etıbba Cemiyeti'nin 1919-1922 yılları arasında yayımlanan dergisi Tarman'ın tıp sayfaları ayrıca bu doktorların yaşadığı paradoksun izleriyle doludur. Elinizdeki kitap bu aydınların kimlik, siyaset ve ideoloji arasındaki çelişkili duygularını, pragmatik davranışlar ve düşünceler içerisinde etnik ve ulusal ideolojilerinin kimi zaman sisteme karşı çıkan, kimi zaman sistemle örtüşen hikayesini anlatıyor.

ISBN 978-975-333-317-7

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI